

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΒΟΥΡΤΣΑ
(Α.Μ.: 1012201903005)

Θέμα: «Γεώργιος Κονδύλης (1879-1936): Ο στρατιώτης που έγινε Αντιβασιλέας»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4

Α΄ Κεφάλαιο

Τα πρώτα χρόνια.....	6
1.1. Καταγωγή και πρώτα βήματα.....	6
1.2. Βάπτισμα του πυρός στην Κρήτη (1896).....	7

Β΄ Κεφάλαιο

Μόνιμος αξιωματικός.....	10
2.1. Μακεδονικός Αγώνας.....	11
2.2. Κίνημα στο Γουδί.....	16

Γ΄ Κεφάλαιο

1912-1923: Από τη Μελούνα στη Λωζάννη.....	19
3.1. Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος.....	19
3.2. Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος.....	21
3.3. Β. Ήπειρος.....	23
3.4. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	24
3.5. Εκστρατεία στην Ουκρανία.....	39
3.6. Μικρά Ασία-Ανατολική Θράκη.....	42
3.7. «Εθνική Άμυνα» Κωνσταντινούπολης.....	55
3.8. Κίνημα Πλαστήρα-Γονατά.....	59
3.9. Συμμετοχή στην στρατιά του Έβρου και συνθήκη της Λωζάννης.....	61

Δ΄ Κεφάλαιο

1923-1932: Τα πρώτα βήματα στην πολιτική.....	63
4.1. Αποστρατεία και καταστολή κινήματος Λεοναρδόπουλου-Γαργαλίδη-Ζήρα.....	63
4.2. Ανακήρυξη Αβασίλευτης Δημοκρατίας.....	66
4.3. Δικτατορία Πάγκαλου και εκλογές 7 ^{ης} Νοεμβρίου 1926.....	70

4.4. Επιστροφή στην πολιτική, αρχική σύγκρουση με τον βενιζελισμό.....	78
--	----

Ε΄ Κεφάλαιο

1932-1936: Αλλαγή στρατοπέδου και επικράτηση της βασιλείας.....	81
5.1. Οριστική ρήξη με τον βενιζελισμό.....	81
5.2. Κίνημα 6 ^{ης} Μαρτίου 1933.....	82
5.3. Συμμετοχή στην κυβέρνηση.....	85
5.4. Κίνημα 1 ^{ης} Μαρτίου 1935.....	86
5.5. Γεγονότα ως την επάνοδο του Γεωργίου Β΄.....	91
5.6. Εκλογές 26 ^{ης} Ιανουαρίου 1936 και θάνατος.....	94
Επίλογος.....	100
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	101
Παράρτημα.....	106
Περίληψη.....	109

Πρόλογος

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η γνωριμία με έναν άνθρωπο ταπεινής καταγωγής που κατάφερε να ανέλθει στην κορυφή της στρατιωτικής και πολιτικής ζωής. Παρουσιάζονται τα γεγονότα του ελληνισμού από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρχίζοντας από την μεγαλόνησο Κρήτη, τον Μακεδονικό Αγώνα, την Μικρασιατική Εκστρατεία και καταστροφή και τη μεσοπολεμική περίοδο έως το 1936. Στα πλαίσια αυτά αναλύεται η πολιτική ζωή και οι συνεχείς επεμβάσεις του στρατεύματος σε αυτήν και την ανωμαλία που προκλήθηκε από τις ενέργειες αυτές. Όμως πέραν των αρνητικών συνεπειών απορρέουν και θετικές εξελίξεις από την εποχή εκείνη και έρχεται στην επιφάνεια ο εσώτερος κόσμος των ανθρώπων αυτών. Επιπρόσθετα ιχνηλατείτε ο ξένος παράγοντας και οι παρασκηνιακές ενέργειές του για την χάραξη της ελληνικής πολιτικής και την προώθηση ή ανατροπή ανθρώπων που βρίσκονται στην πρώτη γραμμή.

Οφείλω να ευχαριστήσω τους ανθρώπους με βοήθησαν να γίνει η μελέτη ακόμα πιο άνετη και ενδιαφέρουσα. Αρχικά στον Διευθυντή του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου: Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Νέες θεωρήσεις και προοπτικές και επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Θανάση Χρήστου, τους συνεπιβλέποντες Καθηγητές κ. Ιάκωβο Μιχαηλίδη και κ. Σωτήριο Ριζά. Ακόμα τους γονείς μου Γιώργο και Κωνσταντίνα και τον συγχωριανό μου Νίκο Μάκκα, ο οποίος ήταν ο πρώτος που μου μίλησε για την προσωπικότητα που παρουσιάζω παρακάτω.

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της ζωής ενός Έλληνα με ταπεινές καταβολές, ο οποίος κατάφερε χάρη στην ικανότητά του να ανέλθει κοινωνικά. Μέσω της πορείας ενός ανθρώπου, φανερώνονται όλοι οι αγώνες που έγιναν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Πέρα των αγώνων, έρχονται πιο κοντά στην εποχή μας οι ανθρώπινες πλευρές σημαντικότερων προσωπικοτήτων οι οποίες λόγω του χρόνου και των σημαντικότερων επιτευγμάτων τους, έχουν εξιδανικευτεί στα μάτια μας.

Η πορεία του Γ. Κονδύλη είναι ανάλογη της εποχής που έζησε. Προέρχεται από μια φτωχή οικογένεια και βάζει ως σκοπό του την ανέλιξή του στις υψηλότερες θέσεις της εξουσίας. Το μέσο που χρησιμοποιεί είναι το στράτευμα, το οποίο του επιτρέπει να ανέλθει κοινωνικά αλλά δεν επαναπαύεται και εμπλουτίζει τις γνώσεις του συνεχώς. Βλέπουμε την φιλοδοξία του να βρίσκεται συνέχεια στην κορυφή τον φέρνει σε σημείο να κατακρίνει τον ελληνικό στρατό που αγωνίζεται στη Μικρά Ασία μετά τις εκλογές του 1920 και στην πολιτική ζωή χρησιμοποιεί το στράτευμα ως μοχλό πίεσης. Παρ' όλα αυτά ήταν ιδιαίτερα ικανός και κατάφερε να πετύχει τον στόχο του και να φτάσει στην κορυφή.

Η εργασία χωρίζεται σε πέντε κεφάλαια στο πρώτο κεφάλαιο, πηγαίνουμε πίσω στο χρόνο στην καταγωγή του Κονδύλη, τη δράση της οικογένειάς κατά την επανάσταση του 1821 και τη μετεπαναστατική περίοδο. Βλέπουμε τα πρώτα βήματά του στη ζωή, την ανατροφή του και την έντονη θέλησή του να φύγει από τα στενά όρια της Ευρυτανίας. Η πρώτη εξόρμησή του θα γίνει το 1896, στην κρητική επανάσταση, όπου θα γνωριστεί με πολλές προσωπικότητες και θα τον βοηθήσουν στην μετέπειτα πορεία του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, ιχνηλατούμε τα πρώτα βήματα του Κονδύλη στο στράτευμα. Οι προαγωγές του συμβαίνουν γρήγορα, καθώς ο νεαρός υπαξιωματικός είναι ικανός και τρομερά μελετηρός. Επενδύει χρόνο και χρήμα σε πονήματα στρατιωτικής ιστορίας, αλλά δεν ξεχνά να ζήσει εκτός των ορίων του στρατοπέδου. Παρά την αγάπη του για το στρατό, λόγω του χαρακτήρα του, βρέθηκε εκτός αλλά επανήλθε χάρη στον Γ. Θεοτόκη. Θα τρέξει στη Μακεδονία να ενισχύσει τον αγώνα, θα διακριθεί και θα συνδεθεί με προσωπικότητες της πολιτικής και του στρατεύματος, ενώ στη συνέχεια είναι υπέρ του κινήματος του 1909.

Στο επόμενο κεφάλαιο, εισερχόμαστε στην αιματοβαμμένη ενδεκαετία 1912-1923. Η Ελλάδα των ορίων της Μελούνας επιτίθεται –πάντα ακολουθώντας και τα διεθνή δρώμενα- μεγαλώνει, μοχθεί αλλά καταφέρνει να επιτύχει παρά τον «Εθνικό Διχασμό» από το 1915 και μετά. Φτάνει κοντά στο όνειρο της ολοκλήρωσης της «Μεγάλης Ιδέας», αλλά η διαίρεση και εξωγενείς παράγοντες, οδήγησαν στην μεγαλύτερη καταστροφή μετά το 1453. Παρά την καταστροφή, θα υπάρξει αντίδραση του ελληνισμού θα δημιουργηθεί η στρατιά του Έβρου και θα επιτευχθεί μέσω αυτής η τίμια ειρήνη της Λωζάννης. Ο Κονδύλης συμμετέχει σε όλα αυτά τα γεγονότα αρχικά ως άσημος αξιωματικός, αλλά από το 1914 και ειδικότερα μετά το 1916 γίνεται ένας από τους βασικούς πρωταγωνιστές των γεγονότων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, βλέπουμε τα πρώτα βήματα του Κονδύλη στην πολιτική και τη πορεία της ελληνικής πολιτικής σκηνής τα πρώτα χρόνια μετά την Μικρασιατική Εκστρατεία. Η έξωση της Δυναστείας, τα αλληπάλληλα κινήματα και αντικινήματα αξιωματικών με ή χωρίς πολιτική κάλυψη προκάλεσαν αναταραχή και αβεβαιότητα για το μέλλον. Η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου και η ανατροπή του από τον Κονδύλη και η επελθόμενη οικουμενική κυβέρνηση των ετών 1926-1928 και η τετραετία του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932) θα επαναφέρει μια κάποια ηρεμία. Ο Κονδύλης θα κερδίσει πόντους στο πολιτικό στερέωμα λόγω των τίμιων εκλογών της 7^{ης} Νοεμβρίου 1926 και της αποχής του από αυτές, θα στηρίξει τον Βενιζέλο αλλά θα βρει αντίσταση από μερίδα μέσα στο κόμμα του και θα αρχίσει σταδιακά την αλλαγή στρατοπέδου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, βρισκόμαστε στην ενδιαφέρουσα περίοδο μεταξύ των ετών 1932-1936. Το κόμμα των «Φιλελευθέρων» εξέπεσε από την εξουσία και αυτή αλλάζει χέρια. Ο Κονδύλης βλέπει μια ευκαιρία να βγει στο προσκήνιο και λόγω των διασυνδέσεών του στο στρατό είναι αναγκαίος στην νέα κυβέρνηση του «Λαϊκού» κόμματος. Το κίνημα του 1933 θα δώσει μια ώθηση για την αποστρατεία υψηλόβαθμων αξιωματικών, ενώ η απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου την ίδια χρονιά θα προκαλέσει την δημιουργία συνωμοτικών ομάδων για την ανατροπή των «Λαϊκών». Το κίνημα τελικά έγινε την 6^η Μαρτίου 1935, καταπνίγηκε και έδωσε ερείσματα για την επαναφορά της Δυναστείας και την εκκαθάριση του στρατεύματος. Ο Κονδύλης θα συμμετέχει σε όλα αυτά τα γεγονότα και θα ανατρέψει την κυβέρνηση που συμμετέχει για να φανεί ως ο μόνος άξιος να λύσει το πολιτειακό. Λόγω της υπέρμετρης φιλοδοξίας του θα παραγκωνιστεί από τον Βασιλιά και λίγες μέρες αργότερα θα τον βρει ο θάνατος.

Α' Κεφάλαιο

Τα πρώτα χρόνια

1.1. Καταγωγή και πρώτα βήματα

Ο Γεώργιος Κονδύλης γεννήθηκε στον Προυσό της Ευρυτανίας στις 14 Αυγούστου του 1879¹. Ήταν το 4 από τα 6 παιδιά² του Θεμιστοκλή Κονδύλη³ και της Καλλιόπης Κατσιλάκη. Τόσο ο Θεμιστοκλής, όσο και η Καλλιόπη κατάγονταν από τον Προυσό και οι οικογένειές τους είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση του 1821. Αναφέρονται τα ονόματα των Κονδύλη Ευθυμίου και Χρήστου οι οποίοι πολέμησαν καθ' όλην την διάρκεια της επανάστασης και η προσφορά τους αναγνωρίστηκε από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος⁴. Ο πατέρας της Καλλιόπης, Γεώργιος, ήταν μικροκαπετάνιος υπό τον Αλεξάκη Βλαχόπουλο, προβιβάστηκε το 1824 λόγω της προσφοράς του σε Υποχιλίαρχο⁵, επέζησε της επανάστασης και ασχολήθηκε με τα κοινά τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης. Το 1844 με την υπ. αριθμ. πράξη 7220/1-5-1844⁶ προβιβάστηκε σε Υπολοχαγό⁷.

Τα μετέπειτα χρόνια η οικογένεια Κονδύλη προσέφερε στις ένοπλες δυνάμεις τους Γεώργιο (γεννήθηκε το 1842), Χρήστο (γεννήθηκε το 1861), Νικόλαο του Χρήστου (γεννήθηκε το 1882), Κωνσταντίνο του Γεωργίου (γεννήθηκε το 1888)⁸.

Ο Κονδύλης έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του στον Προυσό. Οι ιστορίες της επανάστασης και το άγριο του τοπίου διαμόρφωσαν την ψυχή του νεαρού παιδιού. Αναφέρεται χαρακτηριστικά πως κάποια βράδια στο τζάκι έφτιαχνε τεχνητούς λόφους με τη στάχτη και τοποθετούσε ελληνικές και τουρκικές δυνάμεις και οραματιζόταν νικηφόρες μάχες.

¹ Χ. Παπαθεωδορακάκος, «Κονδύλης Γεώργιος», στο: *Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4 (1929), σ. 188

² Αδερφές του Κονδύλη ήταν η Ελένη, η Βασιλική, η Πηνειώ (Πηνελόπη) και η Αικατερίνη ενώ ο δεύτερος γιός της οικογένειας λεγόταν Κωνσταντίνος, Θ. Α. Νήμας-Μ. Π. Τσιάντη, «Γεώργιος Κονδύλης: Η ευρυτανική καταγωγή και οι σχέσεις με τα Τρίκαλα», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 341

³ Ο Θεμιστοκλής Κονδύλης ήταν οικονομικός έφορος και ανήκε στο τρικουπικό κόμμα. Υπηρέτησε επίσης στην Κύμη, την Τρίπολη, στην Καλαμάτα και στην Αμφιλοχία όπου και απεβίωσε το 1904, έχοντας τη φήμη άξιου υπαλλήλου, Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 11, Ήταν ο πρώτος έφορος Τρικάλων το 1881 μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, Θ. Α. Νήμας, *Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα-Πίνδος-Χάσια*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 138

⁴ Κ. Ζήσης, *Αγραφιώτες και καρπενησιώτες αγωνιστές στην Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 1983, σ. 181

⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 11

⁶ Κ. Ζήσης, *ό. π.*, σ. 171

⁷ *Εφημερίς της κυβέρνησεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αρ. φ. 29 Παράρτημα V, 05.09.1844, σ. 16-17

⁸ *Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1929, σ. 295

Ήταν ιδιαίτερα ζωηρός αλλά ποτέ δεν ενοχλούσε τις συμμαθήτριές του. Συχνά οργάνωνε τους συμμαθητές του σε ομάδες και ξεκινούσε το «ψυχαγωγικό» παιχνίδι του πετροπολέμου. Οι δάσκαλοί του αγωνιούσαν για την πορεία του ατίθασου νεαρού και αναρωτιόντουσαν: «τι θα γίνει αυτό το παιδί;».

Μετά το πέρας του Δημοτικού σχολείου ο Κονδύλης φοίτησε στο «Ελληνικόν» του χωριού του το οποίο είχε κατασκευαστεί λίγα χρόνια νωρίτερα από δωρεά του προυσιώτη Αναστάσιου Αγαθίδη ή Καπέρδα (1794-1881), ο οποίος άφησε στη διαθήκη του 1.550 αγγλικές λίρες για την ανέγερση του «Ελληνικού» σχολείου. Κατά τη φοίτηση στο ίδρυμα αυτό έλαβε χώρα ένα γεγονός το οποίο φανερώνει την ψυχοσύνθεση του Κονδύλη.

Στις 25 Μαρτίου του 1891 ο διευθυντής του σχολείου ιεροκήρυκας Δημόπουλος ανέθεσε στον καλύτερο μαθητή, Σπύρο Σκούρα, να απαγγείλει το ποίημα «Άνοιξη είναι λιώσανε, στα βουνά τα χιόνια». Αφού μαζεύτηκε όλο το χωριό στο προαύλιο της εκκλησίας, ο Σκούρας δεν πρόλαβε να αρχίσει την απαγγελία καθώς ξεκίνησε ο Κονδύλης. Ο Δημόπουλος προσπαθεί να σταματήσει τον Κονδύλη, αλλά εκείνος δεν κάμπτεται. Τελικά οι παρευρισκόντες έδωσαν συγχαρητήρια στον νεαρό για την παθιασμένη απαγγελία του⁹.

Το σχολικό έτος 1891-1892 ο Κονδύλης γράφτηκε στο Γυμνάσιο Αγρινίου. Ο πατέρας του βλέποντας την έως τότε πορεία του γιού του θέλησε να ακολουθήσει τα «δύσβατα μονοπάτια» της Νομικής¹⁰. Όμως ο νεαρός δεν είχε την πάστα του αγωνιστή εντός των δικαστικών μεγάρων. Την πρώτη χρονιά προήχθη στην επόμενη τάξη με τον βαθμό 5 και 15/22 και διαγωγή Κοσμία. Το επόμενο δεν φοιτά και το μεθεπόμενο δεν το ολοκληρώνει καθώς τη 1^η Φεβρουαρίου 1894 διακόπτει τη φοίτησή του. Η διαγωγή του το τελευταίο έτος χαρακτηρίζεται ως απρεπής¹¹.

1.2. Βάπτισμα του πυρός στην Κρήτη (1896)

Η Κρήτη είχε πλούσια δράση στους απελευθερωτικούς αγώνες. Μετά τις αλλεπάλληλες επαναστάσεις είχαν εκχωρηθεί κάποια προνόμια, όπως ο διορισμός Χριστιανού Γενικού Διοικητή, δημιουργία βουλής κ.ά.. Τον Μάρτιο του 1895

⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 12-14

¹⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 12

¹¹ Θ.Α. Νήμας-Μ. Π. Τσιάντη, «Γεώργιος Κονδύλης: Η ευρυτανική καταγωγή και οι σχέσεις με τα Τρίκαλα», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 344-345

διορίστηκε Διοικητής στην Κρήτη ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρή (1833-1906) πράγμα που δημιούργησε δυσαρέσκεια στους Μουσουλμάνους του νησιού που άρχισαν να παρενοχλούν τους Έλληνες, ώστε ο Καραθεοδωρή να χαρακτηριστεί ανίκανος και να αντικατασταθεί. Η δράση έφερε την αντίδραση και δημιουργήθηκε μια αδελφότητα στο Βάμο των Σφακίων που άρχισε να στρατολογεί άνδρες, να διεξάγει επιχειρήσεις και να νικά σε διάφορες μάχες στα Χανιά και τα Σφακιά. Τελικά αντικαταστάθηκε ο Καραθεοδωρή με τον Αλβανό Τουραχάν Μπέη (1846-1927), ο οποίος προσπάθησε να καθυποτάξει την αντίδραση, χωρίς να τα καταφέρει. Τότε ο Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (1842-1918) παρέδωσε κάποια προνόμια στους κρητικούς, αλλά ήταν μόνο «στάχτη στα μάτια» χωρίς κάποιο πρακτικό αντίκρισμα. Το φθινόπωρο του 1896 εντάθηκαν οι αντεκδικήσεις πράγμα που οδήγησε την κατάσταση στην πλήρη σύγκρουση¹².

Στην ηπειρωτική Ελλάδα υπήρξε τρομερός ενθουσιασμός και απαίτηση να σταλεί ελληνικό στρατιωτικό σώμα να βοηθήσει την Κρήτη να επιτύχει την ένωση με την Ελλάδα. Η Εθνική Εταιρία¹³ βοήθησε στην καλλιέργεια του πνεύματος της επέμβασης και έστειλε στην Κρήτη, όσο επιτρεπόταν από τις δυνατότητές της, άνδρες και εφόδια.

Η όλη αυτή κατάσταση ώθησε τον 17χρονο Κονδύλη να φύγει κρυφά από τους γονείς του και να βρεθεί στην Κρήτη ως εθελοντής¹⁴. Εκεί ήρθε σε πρώτη φορά με την «τέχνη του Άρεως» με την οποία πορεύτηκε σε όλη τη ζωή του. Συνδέθηκε με τον Ι. Καραβίτη (1883-1949) και άλλους ντόπιους αγωνιστές¹⁵. Στις ώρες που δεν αγωνιζόταν διάβαζε μανιωδώς την Ιλιάδα και την Οδύσσεια και το έργο του Αρριανού «Αλεξάνδρου Ανάβασις»¹⁶. Από την Κρήτη επέστρεψε το 1897 και από εκεί θα ξεκινήσει μια πορεία 38 ετών (με κάποιες διακοπές) στο στράτευμα.

Στις 9 Ιουνίου 1897 κατατάχθηκε ως εθελοντής στο ευζωνικό, με τη βοήθεια του συντοπίτη του Ανθυπολοχαγού Θεοδώρου Παπαθανασίου καθώς ήταν μικρότερος

¹² Ν. Εμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος ο ηγέτης*, Αθήνα 2020, τ. 1, σ. 56-63

¹³ Ήταν μυστική οργάνωση η οποία είχε ως στόχο την εξύψωση του φρονήματος με σκοπό την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας. Την Εταιρία αγκάλιασαν και οι ανώτεροι αξιωματικοί καθώς και πολίτες πρώτης γραμμής όπως Καθηγητές Πανεπιστημίων (π.χ. Σπυρίδων Λάμπρος [1851-1919]), δημοσιογράφοι (π.χ. Ιάλεμος) κ.ά. Ιδρύθηκε το 1894 και διαλύθηκε το 1899), Λ. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 13-14

¹⁴ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 55

¹⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 17

¹⁶ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 55

από το όριο ένταξης στο στράτευμα¹⁷. Την 1^η Απριλίου 1898 προβιβάστηκε στο βαθμό του Δεκανέα¹⁸.

Λίγους μήνες μετά την κατάταξή του οργανώθηκε σώμα το οποίο θα ανακαταλάμβανε τη Θεσσαλία. Η επιχείρηση ξεκίνησε την 1^η Μαΐου 1898 υπό τον Συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο (1836-1929). Μία μέρα πριν ξεκινήσει η επιχείρηση ο διάδοχος Κωνσταντίνος (1868-1922) κατευθύνθηκε στη Λαμία για να επιθεωρήσει το σώμα. Ο Κονδύλης βλέποντας την μεγάλη υποδοχή και ακούγοντας τους θουρίους ρώτησε τον Υπαξιωματικό Κωνσταντίνο Παπούλια: «Βρε Κώστα, μόνον γι' αυτόν θα σημαίνουν βασιλικά Θούρια; Δεν θα έλθη καιρός να σημαίνουν και για μας;»¹⁹. Το περιστατικό αυτό είναι ένα από πολλά που αποδεικνύουν τη θέληση του Κονδύλη να φτάσει στα ανώτατα δώματα της εξουσίας.

Πρώτη του τοποθέτηση έγινε σε μονάδες της Πελοποννήσου αν και ίδιος δεν ήθελε να βρίσκεται εκεί. Ήθελε να βρίσκεται στα σύνορα, κοντά στις εχθρικές γραμμές. Παρά ταύτα εκμεταλλεύεται την τοποθέτησή του και μελετά του μεγάλους στρατηλάτες του παρελθόντος²⁰.

---

¹⁷ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 17

¹⁸ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 287

¹⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 19

²⁰ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 2519, 03.02.1936, σ. 7

Β' Κεφάλαιο

Μόνιμος αξιωματικός

Μετά την πρώτη τοποθέτηση στην Πελοπόννησο, ο Κονδύλης μετατίθεται σε μονάδα που είχε έδρα την Καλαμπάκα²¹. Την 1^η Μαΐου 1899 προάγεται σε Λοχία²². Ο νεαρός Υπαξιωματικός πέρασε από τα καλύτερα χρόνια του στην Καλαμπάκα και τη διπλανή πόλη των Τρικάλων. Του άρεσαν οι κοινωνικές συναναστροφές με τους ανθρώπους της περιοχής, η χαρτοπαιξία αλλά και το ωραίο φύλο²³.

Παρ' όλα αυτά διαβάζει μανιωδώς για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του και αποσύρεται πολλές φορές από την παρέα του για να μελετήσει. Ο Λοχίας Μπατόλας υπηρετούσε την ίδια εποχή με τον Κονδύλη στην Καλαμπάκα. Μεταφέρει την πληροφορία πως κάθε 15 μέρες όταν λαμβάνανε τον μισθό τους οι αξιωματικοί, ο συγκεκριμένος κατέβαινε στα Τρίκαλα με τον Κονδύλη για να προμηθευτούν ό,τι ήταν αναγκαίο. Όμως, πάντα ο γυλιός του συναδέλφου του ήταν πιο βαρύτες από τον δικό του, πράγμα που του προξένησε την περιέργεια. Μια μέρα άνοιξε τον γυλιό και αντί για τρόφιμα, υπήρχαν βιβλία. Τότε κατάλαβε και γιατί ο Κονδύλης δυσκολευόταν να φτάσει στο σπίτι του και γιατί κάποιες φορές αποτραβιόταν από την παρέα του²⁴.

Την πορεία του στο στράτευμα παραλίγο να διακόψει ο ίδιος ο Κονδύλης λόγω της συμπεριφοράς του. Επέκρινε τις διαταγές του Αλ. Μαζαράκη-Αινιάν (1874-1943). Ο Κονδύλης δεν προσπάθησε να διασκεδάσει τον ενοχλημένο αξιωματικό αλλά του εξέφρασε τις διαφωνίες του σε έντονο ύφος²⁵. Αποτάχτηκε τότε από το στράτευμα, πράγμα που σήμαινε την καταστροφή των ονείρων του. Με την παρέμβαση όμως του Πρωθυπουργού Γ. Θεοτόκη (1844-1916), ακυρώθηκε η απόταξη και ο νεαρός Λοχίας επέστρεψε στον στρατό. Από εκείνη τη στιγμή και μέχρι το τέλος της ζωής του ο Κονδύλης θεωρούσε τον Θεοτόκη δεύτερο πατέρα του²⁶.

Ένα γεγονός στην αυγή του νέου αιώνα (1900) θα τον οδηγήσει στην πόρτα του στρατοδικείου. Ο Συνταγματάρχης Κωνσταντινίδης, επικεφαλής της Μεραρχίας που άνηκε η μονάδα του Κονδύλη, κατάρτησε μια κατάσταση στην οποία καλούσε

²¹ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 288

²² Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 19

²³ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 56

²⁴ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 25-26

²⁵ *Ακρόπολις* αρ. φ. 2517, 01.02.1936, σ. 7

²⁶ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 20

διάφορους υπαξιωματικούς να φοιτήσουν στην Σχολή Υπαξιωματικών. Δεν συμπεριέλαβε τον Κονδύλη λόγω του ζωηρού του χαρακτήρα. Εκείνος βλέποντας να μην αναγνωρίζεται η προσωπικότητά του έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας στον Κωνσταντινίδη. Εκείνος την θεώρησε αντιπειθαρχική και τον οδήγησε σε στρατοδικείο. Εκεί όμως, καταλαβαίνοντας πως είχε κάνει λάθος, ζήτησε την επιείκεια των στρατοδικών και ο κατηγορούμενος αθωώθηκε²⁷.

2.1. Μακεδονικός Αγώνας

Η Μακεδονία, είναι αναπόσπαστο κομμάτι του ελληνισμού από την απώτατη αρχαιότητα. Παρά την σχεδόν πεντακοσίων χρόνων κατάκτηση, η ελληνικότητά της δεν αμφισβητούταν, αν και σε κάποιες περιοχές οι Έλληνες αποτελούσαν μειοψηφία. Με την εφαρμογή της ρωσικής πολιτικής του πανσλαβισμού, για κάθοδο στην Μεσόγειο, μέσω Βουλγαρίας, με κυριότερο στόχο την κατοχή των λιμανιών της Θεσσαλονίκης πρώτα και της Καβάλας μετά, στην Μακεδονία ξεκίνησε ένας αγώνας Ελλήνων και Βουλγάρων για την επικράτησή τους, κάτω από την τουρκική διοίκηση, η οποία δεν ήταν ικανή να επιβληθεί αποφασιστικά. Με την ίδρυση της βουλγαρικής εξαρχίας το 1870, άρχισε η διείσδυση στον χώρο της Μακεδονίας με το άρμα της θρησκείας²⁸. Μετά την συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και την βίαιη προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας (1885) στο βουλγαρικό κράτος, η προσπάθεια διείσδυσης έγινε και μέσω του επίσημου κράτους με μη επίσημες όμως ενέργειες. Οργανώθηκαν ομάδες ενόπλων, με επικεφαλής Βούλγαρους αξιωματικούς, και υιοθετήθηκε η χρήση βίας. Αυτήν την κατάσταση κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι ελληνικές κυβερνήσεις.

Ο θάνατος του Παύλου Μελά (1870-1904) έδρασε ως ένα ηφαίστειο εθνικής αφύπνισης²⁹. Πλήθος εθελοντών συγκεντρώθηκαν και αρκετοί αξιωματικοί αποφάσισαν να συμμετάσχουν στον αγώνα. Ένας από όλους τους αγωνιστές που έφυγαν για την Μακεδονία ήταν και ο Επιλοχίας Κονδύλης (είχε προαχθεί την 1^η Αυγούστου 1903³⁰).

²⁷ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 288

²⁸ Αλ. Δεσποτόπουλος, «Η ελληνική αντίσταση στη Μακεδονία από το 1881 ως το 1903», στην: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 14 (1977), σ. 233, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

²⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 12

³⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 19

Στις πρώτες αποστολές δρούσε ελεύθερος. Η διαβίωσή του στα ευρυτανικά βουνά τον βοήθησε να τις φέρει εις πέρας καθώς γνώριζε πως να κινηθεί στα ορεινά. Η εξοικείωσή του αυτή του προσέδωσε αργότερα τον τίτλο του «Βασιλέως των ορεινών διαβάσεων»³¹.

Ένα παράδειγμα της δυσκολίας των επιχειρήσεων των αγωνιστών του Μακεδονικού Αγώνα αποδεικνύεται από το παρακάτω περιστατικό. Ο Κονδύλης ενώ εκτελούσε μια αποστολή υπό καταρρακτώδη βροχή κατέφυγε σε ένα μοναστήρι μέχρι να κοπάσει. Εκεί ένας Βούλγαρος μοναχός, προσποιούμενος τον Έλληνα, προθυμοποιήθηκε να τον βοηθήσει. Του παραχωρεί ένα κελί και τον αφήνει να ξεκουρασθεί. Εκείνος κοιμήθηκε με το όπλο στο χέρι, αλλά μετά από λίγο άκουσε βήματα και ψιθύρους στα βουλγαρικά. Τότε ανοίγοντας τα μάτια του είδε τον μοναχό με έναν άλλο άνδρα, ο οποίος κρατούσε ένα γαταγάνι και ήταν έτοιμος να τον σκοτώσει. Ο Κονδύλης τον πυροβόλησε, κινήγησε τον μοναχό και τον συνέλαβε. Τον έσυρε σε ένα ύψωμα για να προσανατολιστεί, έγδυσε τον Βούλγαρο και συνέχισε την πορεία του³².

Το 1906 στην περιοχή του Νεστορίου (Νεστράμι) αναπτύχθηκαν οι ομάδες του Γεωργίου Σούλιου (1885-1927) και Σάββα Τάκη. Ένας από τους άνδρες που έτρεξε να ενισχύσει τις ομάδες αυτές ήταν ο Κονδύλης³³. Την χρονιά εκείνη η κατάσταση στην δυτική Μακεδονία ήταν απελπιστική για τους Έλληνες της περιοχής. Απ' όλα τα χωριά, μόνο τρία δήλωναν πίστη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με την δράση των ελληνικών ομάδων όμως, σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, άλλαξαν την αρχική τοποθέτησή τους είκοσι επτά χωριά³⁴.

Πιο συγκεκριμένα την 3^η Σεπτεμβρίου του 1906 ο Κονδύλης ανέλαβε την εκκαθάριση του χωριού Ραδιγκόσδη (Αγία Άννα) από τις βουλγαρικές ομάδες. Επιτέθηκε στο σπίτι του αρχηγού της ομάδας, αποκόπτοντας την επαφή με τους υπόλοιπους³⁵ και επιχείρησε να βάλει φωτιά στο σπίτι καθώς δεν κατάφερε να συλλάβει τον αντίπαλο. Οι Βούλγαροι επιχείρησαν έξοδο και τη στιγμή εκείνη

³¹ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 16

³² Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 27-28

³³ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 289

³⁴ Hellenic army general staff, *The struggle for Macedonia and the events in Thrace 1904- 1908*, Athens 2003, σ. 216-7

³⁵ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 13

τραυματίστηκε στον δεξιό πνεύμονα από σφαίρα πυροβόλου τύπου «Γκρα»³⁶. Το τραύμα αυτό του προκάλεσε τραυματικό εμφύσημα το οποίο τον ταλαιπώρησε σε όλη τη ζωή του. Ο ετοιμοθάνατος Κονδύλης νοσηλεύτηκε στην κοντινή Μονή των Ταξιαρχών για περίπου ένα μήνα³⁷. Εκεί μιλώντας στους μοναχούς τους εξύψωνε το ηθικό, λέγοντας πως ένας νέος χαλκέντερος στρατός έρχεται για να ελευθερώσει τη Μακεδονία. Μιλούσε και για την ιστορία του τόπου και εκθειάζε τον Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο και τον Μέγα Αλέξανδρο. Ειδικότερα για τον δεύτερο έλεγε: «Στον τόπο αυτό, απ' τον οποίο προ αιώνων επέταξαν οι αετοί, που κατέκτησαν τον Κόσμο και έφτασαν μέχρι των Ινδιών, μια νέα μεγαλουργός γενεά δημιουργείται»³⁸.

Την επόμενη χρονιά, στην περιοχή του Μοριχόβου, αναπτύσσουν δράση οι ομάδες του Ανθυπολοχαγού Παππά (Βροντάς) και του Γ. Βολάνη. Η ομάδα Παππά, είχε ως πρωτοπαλικάρα, τον Ανθυπίλαρχο Φιλόλαο Πηγεών (1876-1947) και τον Επιλοχία Κονδύλη. Στις 5 Ιανουαρίου του 1907, σε ένα χωριό βόρεια της Έδεσσας είχαν σταθμεύσει οι δύο ομάδες του Μοριχόβου. Στο ίδιο χωριό, υπήρχε μια μεγάλη ομάδα κομιτατζήδων. Εκείνοι όταν αντιλήφθηκαν τα ελληνικά σώματα, με τον ερχομό της νύχτας, έριξαν κάποιους σκόρπιους πυροβολισμούς για να προκαλέσουν τις τουρκικές φρουρές να συγκρουστούν με τους Έλληνες. Οι Παππάς και Βολάνης³⁹ οχυρώθηκαν στα καλύτερα σημεία του χωριού και ετοιμάστηκαν για μάχη. Η μάχη πράγματι έγινε με μεγάλες απώλειες για τους Τούρκους. Λόγω όμως της ενίσχυσης των τουρκικών μονάδων, οι αμυνόμενοι άρχισαν να υποχωρούν και κατευθύνθηκαν στο Καϊμακτσαλάν και κρύφτηκαν στο χωριό Πρόμαχοι, έως τα τέλη Φεβρουαρίου. Στην μάχη είχαν αφήσει δύο νεκρούς και έναν συλληφθέντα⁴⁰.

Τον Μάρτιο, η ομάδα του Βολάνη γύρισε στην ελεύθερη Ελλάδα, ενώ η ομάδα Παππά διασπάστηκε. Ο Παναγιώτης Φιλιωτάκης, θέλησε να αναλάβει η ομάδα εντονότερη δράση και έφυγε μαζί με κάποιους άνδρες και ανεξαρτητοποιήθηκε. Η ομάδα του δεν άντεξε πολύ και στις 12 Απριλίου 1907, προδόθηκε η θέση της και αποδεκατίστηκε. Ο χαμός του Φιλιωτάκη, ανάγκασε τον Παππά να χωρίσει τους εναπομείναντες άνδρες του σε δύο ομάδες. Η μία υπό τον Κονδύλη θα στάθμευε κοντά στον ποταμό Εριγώνα, ενώ η υπόλοιπη ομάδα θα έμενε στο Μοριχόβο. Η δράση τους

³⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 29

³⁷ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκη Γεγονότα*, Αθήνα 1979, σ. 221

³⁸ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 14

³⁹ Ο Βολάνης ήταν θείος του Επιλάρχου Στ. Βολάνη που εκτελέστηκε από την κυβέρνηση Τσαλδάρη-Κονδύλη για τη συμμετοχή στο κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935

⁴⁰ Hellenic army general staff, *ό. π.*, σ. 237

στην περιοχή ήταν επιτυχής, επαναφέροντας πολλά χωριά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και διαλύοντας πολλές ομάδες κομιτατζήδων.

Το καλοκαίρι του 1907, έφτασε στην περιοχή Μοριχόβου, νέα ομάδα υπό τον Ανθυπολοχαγό Παπαβιέρο (Γκούρας) με 42 άνδρες. Επίσης την ίδια εποχή, έφτασε ο οπλαρχηγός Κατσιγάρης, ο οποίος ήδη από το 1904 δρούσε στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης. Στα τέλη Αυγούστου ο Παππάς με την ομάδα του επέστρεψε στην ελεύθερη Ελλάδα⁴¹, μαζί και ο Κονδύλης.

Πέρα από τη δράση του κατά των Βουλγάρων, ο Κονδύλης ήρθε σε επαφή με Σέρβους οπλαρχηγούς, συνδέθηκε μαζί τους έτσι ώστε να υπάρξει μια κοινή δράση έναντι των κοινών εχθρών. Σε ένα ταξίδι του Κονδύλη πίσω στην νότια Ελλάδα, ταξίδεψε μαζί με 2 Σέρβους και τους παρουσίασε στο Μακεδονικό Κομιτάτο⁴².

Τον Δεκέμβριο του 1907 ο Κονδύλης ανέλαβε την αποστολή να κατευθυνθεί στην Ανατολική Θράκη και να εξυψώσει το ηθικό των Ελλήνων της περιοχής και να προετοιμάσει το έδαφος για τυχόν εξέγερση⁴³. Εκεί συνδέθηκε με τον τότε Υπολοχαγό Στυλιανό Γονατά (1876-1966), ο οποίος ήταν τοποθετημένος στο Προξενείο του Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολη) και συντόνιζε τις ενέργειες των Ελλήνων πρακτόρων. Ο Γονατάς χαρακτήριζε τον Κονδύλη, μέγιστο πατριώτη ενώ τα επιτεύγματά του ήταν ανώτερα από κάθε δυνατή περιγραφή⁴⁴. Τοποθετήθηκε στο χωριό Οργκάς των Σαράντα Εκκλησιών ως δάσκαλος με το όνομα Γεώργιος Τσάγκας⁴⁵. Εκεί ο Τούρκος Αστυνόμος και ο Καϊμακάμης εντυπωσιάζονται από το παρουσιαστικό του νέου δασκάλου. Σε ένα γεύμα ο Αστυνόμος του είπε: «Πρώτη φορά συναντώ δάσκαλο σε τούτα' δω τα μέρη, τόσο νέο και με τέτοιο μάτι» και έλαβε την απάντηση: «Τι να τα κάνω τζάνουμ; Ο Θεός μου τ' άδωσε, να τα βγάλω;». Ξαφνικά το ηθικό των Ελλήνων άρχισε να εξυψώνεται και να «εξαφανίζονται» διάφορες προσωπικότητες Τούρκων ή τουρκόφιλων Ελλήνων. Οι αρχές προσπάθησαν να τον συλλάβουν αλλά εκείνος πρόλαβε να φύγει και επέστρεψε στην νότια Ελλάδα⁴⁶. Την Μακεδονία θα την πατούσε ξανά το 1912, καθώς ξέσπασε το κίνημα των Νεοτούρκων το καλοκαίρι του 1908 και έληξε ο Μακεδονικός Αγώνας.

⁴¹ Hellenic army general staff, *ό. π.*, σ. 237-239

⁴² Περ. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1, σ. 59

⁴³ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 290

⁴⁴ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 21-22

⁴⁵ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 16

⁴⁶ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 63

Μόλις επέστρεψε ο Κονδύλης στην μονάδα του πληροφορείται πως κάποιοι συνάδελφοί του Υπαξιωματικοί έχουν εισαχθεί στη σχολή των Υπαξιωματικών και σε λίγο θα εξέλθουν ως Ανθυπασπιστές. Εκείνος νιώθει απογοήτευση και με τον συναγωνιστή του στην Μακεδονία, Λοχία Β. Παπακώστα, κατεβαίνουν στην Αθήνα για να τους βοηθήσει ο «Φύλακας Άγγελός» του, Γ. Θεοτόκης⁴⁷.

Δεν κατορθώνουν να εξασφαλίσουν ακρόαση και σταματούν στην Ομόνοια «εν μέση οδώ» την άμαξα του Πρωθυπουργού. Εκείνος τους επιτρέπει την είσοδο, ακούει τα παράπονα των Υπαξιωματικών, τους δηλώνει πως θα ασχοληθεί με την αίτησή τους και θα τους συναντούσε την επομένη στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Εκεί ο Θεοτόκης αφού είχε μελετήσει τους φακέλους τους είπε πως έχουν δίκιο και διέταξε την προαγωγή τους. Έτσι στις 26 Ιουνίου του 1909 ο Κονδύλης έγινε Ανθυπασπιστής⁴⁸.

Απολογισμό της δράσης του ελληνισμού κατά τον Μακεδονικό Αγώνα έκανε ο Κονδύλης ως Υπουργός των Στρατιωτικών στις 16 Μαρτίου 1934. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ήτο μετά το 1897, οπότε η εθνική μας φιλοτιμία επλήγη, και οι αξιωματικοί, οι οπλαρχηγοί της Κρήτης κατά πρώτον λόγον και της ελευθέρας Ελλάδος και της Μακεδονίας, τρόπον τινα ως αντίδρασις μιάς γενικής φιλοτιμίας από την ήτταν του 1897, ερρίφθησαν εις τον Μακεδονικόν αγώνα και ώθησαν την αυτοθυσίαν μέχρις ορίων, τα οποία είνε ζήτημα εάν εγνώρισε και αυτή η Επανάστασις του 1821. Το άνθος των Ελλήνων αξιωματικών, ο Αγαπηνός, ο Παπαδάκης, ο Βλαχάκης, ο Μωραΐτης, ο Λυμπερόπουλος και άλλοι μετά, ακολουθούντες το παράδειγμα του Παύλου Μελά, ώρμησαν εις την Μακεδονίαν και, ζώντες βίον πραγματικού ληστού, περικυκλωμένοι πανταχόθεν, μη δυνάμενοι να σταθούν πουθενά, ώθησαν και πάλιν τον ηρωϊσμόν των Ελληνικόν μέχρις ορίων προκαλούντων τον θαυμασμόν και έπεσαν ίσως χωρίς να έχουν την ευτυχίαν, χωρίς να έχουν την τύχην, όπως έγραψε τότε ο μακαρίτης Καλαποθάκης, ούτε να τους σκεπάση ως νεκρούς η Ελληνική σημαία»⁴⁹.

⁴⁷ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 22

⁴⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 31

⁴⁹ Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Δ΄, Σύνοδος Β΄*, Αθήνα 1935, Συνεδρίασις ΣΤ΄ της 16^{ης} Μαΐου 1934, σ. 32

2.2. Κίνημα στο Γουδί

Η ήττα του πολέμου του 1897 και η επιδειχθείσα ανεπάρκεια του ελληνικού στρατεύματος προκάλεσε οργή στους αξιωματικούς και τους έθεσε σε εγρήγορση. Ο Μακεδονικός Αγώνας χαλύβδωσε τον ελληνισμό και έδειξε σε αυτούς που συμμετείχαν πως μπορούν να επιτύχουν ό,τι δεν κατάφεραν στον «Ατυχή πόλεμο». Το κίνημα των Νεοτούρκων τον Απρίλιο του 1908, έριξε «λάδι στη φωτιά» των ήδη απογοητευμένων αξιωματικών⁵⁰.

Τέλος Οκτωβρίου του 1908 έγινε σύσκεψη στο σπίτι του Υπολοχαγού Θεοδώρου Πάγκαλου (1878-1952) από κατώτερους αξιωματικούς και συστάθηκε ο πρώτος πυρήνας του «Στρατιωτικού Συνδέσμου». Στις αρχές του 1909 δεν είχαν μνηθεί αρκετοί αξιωματικοί, αλλά μια αστοχία της κυβέρνησης ενέτεινε τη δυσπιστία των αξιωματικών. Σχεδιαζόταν από τη κυβέρνηση να εφαρμοστεί το γερμανικό μοντέλο και να δημιουργηθεί ένα μόνιμο σώμα Υπαξιωματικών, χωρίς να μπορούν να ξεπεράσουν τον βαθμό του Ανθυπασπιστή⁵¹. Η πράξη αυτή έθεσε σε κίνηση τους Υπαξιωματικούς. Αρχηγός της κινήσεως αυτής ήταν ο Υπολοχαγός Γεώργιος Καραϊσκάκης (1876-1956), εγγονός του Στρατάρχη της Ρούμελης⁵². Στην ομάδα των Υπαξιωματικών υπάγονταν και ο Κονδύλης με τον Νικόλαο Πλαστήρα (1883-1953)⁵³. Ο Κονδύλης μάλιστα ήταν το 25 μέλος των προσχωρησάντων αξιωματικών της φρουράς της Άρτας⁵⁴.

Μετά τις διεργασίες εντός του Συνδέσμου, επιλέχθηκε ως αρχηγός ο Συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς (1844-1920). Την 14^η Αυγούστου επιτροπή εκ του Συνδέσμου προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τον Πρωθυπουργό Δ. Ράλλη (1844-1921), αλλά εκείνος δεν τους δέχτηκε καθώς είπε πως η επιτροπή αποτελούταν από προφυλακισμένους αξιωματικούς. Η στάση αυτή έθεσε σε κίνηση τα μέλη του Συνδέσμου⁵⁵.

Ξημερώματα της 15^{ης} Αυγούστου 1909 συγκεντρώθηκαν στο Γουδί 449 αξιωματικοί όλων των όπλων και 2546 στρατιώτες και ναύτες και 67 χωροφύλακες υπό τον Σπ. Σπυρομήλιο (1864-1930). Οι κινηματίες είχαν φροντίσει να εξοπλίσουν

⁵⁰ Θ. Πάγκαλος, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Αθήνα 1950, τ. 1, σ. 45

⁵¹ Λ. Παρασκευόπουλος, *ό. π.*, σ. 72

⁵² Θ. Πάγκαλος, *ό. π.*, σ. 52

⁵³ Αθ. Βερέμης, «Το στρατιωτικό κίνημα του 1909», στο: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 259

⁵⁴ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 36

⁵⁵ Ν. Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα ή πληροφορίες περί των συμβάντων κατά την διάρκεια της Επανάστασεως της 15ης Αυγούστου 1909*, Αθήνα 1925, σ. 14

και 22 πυροβόλα. Η κυβέρνηση Ράλλη προσπάθησε να συμβιβαστεί αλλά οι όροι δεν μπορούσαν να γίνουν δεκτοί και παραιτήθηκε⁵⁶.

Μετά την επικράτηση του κινήματος, ο στρατός έγινε ο κύριος δρων του πολιτικού σκηνικού, ενώ η βουλή υπήρχε άνευ κάποιας ουσιαστικής δύναμης⁵⁷. Πάντως εντός του συνδέσμου αντιλήφθηκαν πως χρειαζόταν ένας αρχηγός για να υλοποιήσει τα σχέδια της εξυγίανσης του κράτους και του στρατού. Τελικά επιλέχθηκε ο Κρητικός πολιτικός Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936) να ανέβει στην Αθήνα, από τα Χανιά όπου βρισκότανε, και να αναλάβει τις τύχες της χώρας⁵⁸.

Ενώ συμβαίνουν όλα αυτά τα καίρια γεγονότα στην Αθήνα, ο Κονδύλης βρίσκεται στη Θεσσαλία τοποθετημένος στη μονάδα του. Λόγω της αποδοχής του, των ενεργειών του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» βρισκόταν σε προνομιούχο θέση μέσα στο στράτευμα. Μόλις επιτέλεσε ένα άξιο λόγου έργο (διέλυσε μια ληστοσυμμορία) προάχθηκε επ' ανδραγαθία, στις 26 Ιουνίου του 1910, σε Ανθυπολοχαγό⁵⁹.

Μετά από δωδεκάχρονη πορεία στο στράτευμα, ο Κονδύλης κατάφερε να γίνει αξιωματικός. Η χαρά του ήταν απεριγράπτη. Έλεγε χαριτολογώντας πως θα περπατάει με το σπαθί του αξιωματικού και θα καταστρέφει τις πλάκες του πεζοδρομίου⁶⁰.

Αφού ο Κονδύλης κατάφερε να γίνει αξιωματικός, αρχίζει να περιορίζει την εύθυμη ζωή εκτός του στρατοπέδου. Σταματά τα γλέντια, τις συναναστροφές στα καφενεία και την χαρτοπαιξία. Παρ' ότι βρίσκεται σε ηλικία γάμου (31 ετών το 1910) και έχει επαφές με κάποιες γυναίκες, η φιλοδοξία του και το αβέβαιο μέλλον τον αποτρέπουν από το να παντρευτεί⁶¹.

Παράλληλα διαβάζει μανιωδώς και εμπλουτίζει τις γνώσεις του. Τον γοητεύει ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Μέγας Ναπολέοντας και ο Κλέαρχος ο Λακεδαιμόνιος, ενώ όταν αναφέρεται σε αυτούς είναι σαν να μιλά για ανθρώπους οι οποίοι είναι εν ζωή⁶². Μελετά τους Θουκυδίδη, Ξενοφώντα, Θείρσιο και όποιο άλλο εγχειρίδιο αναφέρεται σε στρατιωτικά θέματα ή διάφορους πολέμαρχους⁶³. Ο Λοχαγός τότε Αλ. Οθωναίος

⁵⁶ Γ. Κ. Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, Αθήνα 1930, τ. 3, σ. 111

⁵⁷ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1930, τ. 6, σ. 121

⁵⁸ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 323

⁵⁹ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 24

⁶⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρωλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 18

⁶¹ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 66

⁶² Π. Ι. Καψής, *ό. π.*, σ. 92

⁶³ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 25

(1879-1970) βλέποντας την φιλομάθειά του, του χάρισε το βιβλίο «Βίοι Παράλληλοι» του Πλουτάρχου και σε σύντομο χρονικό διάστημα το είχε αποστηθίσει και απήγγειλε ολόκληρα χωρία κατά λέξη⁶⁴.

---

⁶⁴ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 18

Γ' Κεφάλαιο

1912-1923: Από τη Μελούνα στη Λωζάννη

3.1. Α' Βαλκανικός Πόλεμος

Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα οι ανακατατάξεις στην παγκόσμια σκακιέρα επέφερε την έκρηξη πολέμων στην ευρύτερη λεκάνη του Μεσογείου. Η φθορά της Οθωμανικής αυτοκρατορίας από τον πόλεμο με την Ιταλία το 1911, επιτάχυνε την εκδίωξη των Οθωμανών από τη χερσόνησο του Αίμου. Η ελληνική πολιτεία παρά όλες τις δυσλειτουργίες, εξόπλισε το στράτευμα, συμμετάχθηκε με τις γειτονικές χώρες και ήταν έτοιμη να απελευθερώσει τα εδάφη, όπου ο ελληνισμός περιμένει καρτερικά την απελευθέρωση.

Με την έκρηξη του Α' Βαλκανικού πολέμου, ο Κονδύλης υπηρετούσε στο 5^ο Σύνταγμα Πεζικού της 1^{ης} Μεραρχίας υπό τον Υποστράτηγο Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκη (1853-1916) και είχε υπαχθεί όλη στο γενικό στρατηγείο Θεσσαλίας.

Με την έναρξη των επιχειρήσεων τις πρώτες ώρες τις 5^{ης} Οκτωβρίου, η 1^η Μεραρχία έπρεπε να προωθηθεί στο ύψωμα Παπαλίβαδο- χωριό Αργυρούπολη- χωριό Λυγαριά. Η επιχείρηση ήταν επιτυχής, με απώλειες 9 οπλιτών και 20 τραυματιών. Την επόμενη μέρα, έγινε μάχη για την απελευθέρωση της Ελασσόνας. Η 1^η Μεραρχία επιτέθηκε από τα ανατολικά και η 2^η από τα δυτικά. Οι αμυνόμενοι Τούρκοι βρέθηκαν ανάμεσα από τα ελληνικά πυρά και υποχώρησαν⁶⁵.

Η επόμενη σπουδαία μάχη που έγινε ήταν στο Σαραντάπορο στις 9 και 10 Οκτωβρίου. Ο Σαραντάπορος ήταν φύσει οχυρά θέση και ήταν το κλειδί για την είσοδο του στρατού μας την Μακεδονία. Επιλέχθηκε από το επιτελείο να γίνει μετωπική επίθεση από τρεις Μεραρχίες και από τις υπόλοιπες να γίνουν κυκλωτικές στα πλάγια της αντίπαλης παράταξης. Το 5^ο Σύνταγμα επιλέχθηκε να επιτεθεί πρώτο από την 1^η Μεραρχία. Παρά το δύσβατο του εδάφους και τις βολές του εχθρικού πυροβολικού, οι ελληνικές δυνάμεις φθάσανε αρκετά κοντά στις οχυρώσεις και επιτέθηκαν με σφοδρότητα εναντίων των Τούρκων⁶⁶. Την επόμενη μέρα, πέτυχε η κυκλωτική κίνηση στην περιοχή των Σερβίων, αναγκάζοντας τους Τούρκους να υποχωρήσουν, στέφοντας τα ελληνικά όπλα με την νίκη.

⁶⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13*, Αθήνα 1988, τ. 1, σ. 16, 24, 35-6,

⁶⁶ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *ό. π.*, σ. 46-7

Κατά την μάχη των Γιαννιτσών και την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, η 1^η Μεραρχία δεν έλαβε σοβαρή συμμετοχή στις μάχες καθώς είχε ταχθεί σε τομέα παρακείμενο της περιοχής που έγιναν οι συγκρούσεις. Με την είσοδο στην πόλη του διάδοχου Κωνσταντίνου, η μονάδα που επιλέχθηκε να παρελάσει, ήταν η 1^η Μεραρχία. Κατά την είσοδο, επικεφαλής μονάδα ήταν το 5^ο Σύνταγμα Πεζικού⁶⁷.

Μετά τη μάχη των Γιαννιτσών στην περιοχή του Μοριχόβου, υπήρχαν ομάδες Βούλγαρων Κομιτατζήδων, οι οποίες δρούσαν στα μετόπισθεν των ελληνικών γραμμών και τις παρενοχλούσαν συνεχώς. Επειδή όμως Ελλάδα και Βουλγαρία ήταν σύμμαχοι, αποφασίστηκε να σταλούν ελληνικές δυνάμεις, χωρίς διακριτικά για να μην δημιουργηθεί διπλωματικό επεισόδιο. Επιλέχθηκε ο Κονδύλης, καθώς γνώριζε την περιοχή από την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα. Έφερε εις πέρας την αποστολή του και μετά επέστρεψε στο Σύνταγμά του⁶⁸.

Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, το επιτελείο αποφάσισε να προελάσει προς τη Φλώρινα. Ο διάδοχος Κωνσταντίνος χώρισε το στράτευμα σε τρεις ομάδες και ανέλαβε το κέντρο, όπου και βρίσκονταν η πλειοψηφία των Μεραρχιών. Έγιναν κάποιες μικρές μάχες, με αποτέλεσμα την απελευθέρωση της πόλης στις 8 Νοεμβρίου. Τότε, ενημερώθηκε το επιτελείο από την κυβέρνηση πως οι σερβικές δυνάμεις κατέλαβαν το Μοναστήρι. Αποφασίστηκε η 1^η Μεραρχία να γυρίσει στην Θεσσαλονίκη και να προετοιμαστεί για πορεία προς την Κορυτσά και να απελευθερώσει την Βόρεια Ήπειρο και από εκεί να κατέλθει νότια προς βοήθεια των μονάδων στην Νότια Ήπειρο. Ο διοικητής της 1^{ης} Μεραρχίας, ζήτησε δεκαπέντε μέρες για να προετοιμαστούν οι άνδρες του⁶⁹.

Με την υπογραφή της ανακωχής, μεταξύ Βουλγάρων και Τούρκων στη Τσατάλτζα, η Ελλάδα συνέχισε μόνη της τον πόλεμο γιατί δεν ήθελε να αφήσει στη μέση τις επιχειρήσεις στην Ήπειρο. Στο μέτωπο μετακινήθηκε η 2^η, 4^η, και 6^η, ενώ η 1^η αποφασίστηκε να μείνει τελικά στην Θεσσαλονίκη⁷⁰.

Παρά την επιστροφή της 1^{ης} Μεραρχίας, ένα απόσπασμά της μετατέθηκε θέατρο επιχειρήσεων της Ηπείρου. Στο απόσπασμα αυτό συμμετείχε και ο Κονδύλης, ο οποίος ήταν μπροστάρης στις μάχες που συνήφθησαν⁷¹.

⁶⁷ ΔΙΣ/ΓΕΣ, ό. π., σ. 127

⁶⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 41

⁶⁹ ΔΙΣ/ΓΕΣ, ό. π., σ. 173-4

⁷⁰ Αθ. Βερέμης, «Η ενίσχυση του στρατού της Ηπείρου», στο: *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 301-302

⁷¹ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 69

Λόγω της συνολικής προσφοράς του στα πεδία της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας, ο Κονδύλης στις 21 Μαΐου 1913 προάγεται επ' ανδραγαθία σε Υπολοχαγό⁷².

3.2. Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος

Με το πέρας των μαχών του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, η Βουλγαρία δεν έμεινε ικανοποιημένη για τα εδάφη που κατέκτησε και αποφάσισε να επιτεθεί κατά των πρώην συμμάχων της Ελλάδας και Σερβίας. Στις 4 Απριλίου το ελληνικό Γενικό Στρατηγείο όρισε την αμυντική διάταξη των ελληνικών δυνάμεων κατά των Βουλγάρων. Η 1^η Μεραρχία τοποθετήθηκε στην περιοχή Νιγρίτας-Νέα Κερδύλια⁷³.

Παράλληλα με την οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, υπήρξε και πολιτική συμφωνία με τη Σερβία. Καθορίστηκαν τα σύνορα μεταξύ των δύο χωρών (από την κορυφή της οροσειράς Κάμια έως τον Αξιό ποταμό). Επιπλέον, αποφασίστηκε μια δεκαετή αμυντική συνθήκη μεταξύ τους και προσχέδιο για τα σύνορά τους με τη Βουλγαρία. Η συμφωνία υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη στις 19 Μαΐου 1913.

Μετά τη συμφωνία με τη Σερβία οι πληροφορίες για επικείμενη επίθεση των βουλγαρικών δυνάμεων πλήθαιναν, οπότε αποφασίστηκε η καλύτερη τοποθέτηση του ελληνικού στρατού. Η 1^η Μεραρχία διατάχθηκε να οχυρωθεί ανάμεσα από τις λίμνες Λαγκαδά και Βόλβης⁷⁴.

Η βουλγαρική επίθεση ξεκίνησε στις 16 με 17 Ιουνίου του 1913. Παρά τη σφοδρότητα της επίθεσης, αποκρούστηκαν οι επιθέσεις και από τις 18 Ιουνίου ο βασιλιάς Κωνσταντίνος (στις 5 Μαρτίου είχε δολοφονηθεί ο Γεώργιος Α΄ [1845-1913]) διέταξε επίθεση σε όλο το μέτωπο. Οι Μεραρχίες άρχισαν να προωθούνται και έφτασαν στη γραμμή Κιλκίς-Λαχανά, όπου έγινε μια από τις φονικότερες μάχες της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας (8.828 νεκροί και τραυματίες).

Η μάχη ξεκίνησε στις 19 Ιουνίου 1913 και έληξε στις 21 Ιουνίου. Τις πρώτες δύο μέρες γίνανε επιτυχημένες επιθέσεις από την ελληνική πλευρά, χωρίς να καταφέρει να απωθήσει τον βουλγαρικό στρατό. Το βράδυ της 20^{ης} Ιουνίου, η 2^η Μεραρχία επιτέθηκε αιφνιδιαστικά τη νύκτα, κατέλαβε τον αντικειμενικό σκοπό, σπάζοντας το μέτωπο. Μια βουλγαρική επίθεση αποκρούστηκε από την 1^η Μεραρχία

⁷² Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 41

⁷³ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Πως ηττήθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον ελληνικό στρατό*, Αθήνα 2020, τ. 3, σ. 199

⁷⁴ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *ό. π.*, σ. 207-210

και λόγω αυτού απελευθερώθηκε το Κιλκίς και μέχρι την 24^η Ιουνίου μετά και τη μάχη της Δοϊράνης, οι Βούλγαροι είχαν υποχωρήσει πίσω από τον Στρυμόνα⁷⁵.

Κατά τη μάχη του Λαχανά ενώ υποχωρούσε το Τάγμα του Κονδύλη, εκείνος το ανασυνέταξε και επιτέθηκε ανατρέποντας τη θέση των Βουλγάρων και αναγκάζοντάς τους να συμπτυχθούν. Η ενέργειά του αυτή προκάλεσε τον θαυμασμό των ανωτέρων του⁷⁶.

Στη συνέχεια έγιναν σφοδρές μάχες, όπου ο ελληνικός στρατός διέπρεψε. Στις 26 και 27 Ιουνίου στη Στρώμιτσα και στο Δεμίρ-Χισάρ με αποτέλεσμα την απελευθέρωση των Σερρών, στη διάβαση των στενών της Κρέσνας την 10^η Ιουλίου και η μητέρα των μαχών για τους Βουλγάρους, η αντεπίθεση στη Τζουμαγιά και Πέτσοβο (12-18 Ιουλίου 1913) για την εκδίωξη του ελληνικού στρατού. Την 18 Ιουλίου συμφωνείται ανακωχή και έτσι λήγει ο Β΄ Βαλκανικός πόλεμος⁷⁷.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων συγκρούσεων ο Κονδύλης πολεμά πάντα στην πρώτη γραμμή και εμπνέει τους στρατιώτες του. Ένας σύγχρονός του αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο λόχος του αποτελεί κατά κανόνα, την εμπροσθοφυλακή του συντάγματος και εμπροσθοφυλακή του λόχου, ο Κονδύλης.

Προπορεύεται πάντοτε των ανιχνευτών και πάντοτε πρώτος αρχίζει το πυρ κατά του εχθρού.

Ο Κονδύλης όρθιος –είναι το γνώρισμά του εν καιρώ μάχης- δίδει τις διαταγές του. Το πέραςμα του θανάτου πάντοτε, μένει ακίνητος, δεν τον συγκινεί. Λες και ο πόλεμος εξασκεί εις την ψυχήν του ακατανίκητον γοητείαν⁷⁸».

Πριν από κάθε επίθεση ο Κονδύλης φώναζε: «Ζήτω ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος»⁷⁹, αλλά η μοίρα του επεφύλαξε να είναι ένας από τους σημαντικούς συντελεστές της εκδίωξης του Κωνσταντίνου το 1917.

Για τη δράση του στον Β΄ Βαλκανικό, έρχεται μια ακόμη προαγωγή επ' ανδραγαθία για τον Ευρυτάνα αξιωματικό. Προάγεται στις 21 Μαΐου 1914 σε Λοχαγό⁸⁰, ένα χρόνο μετά από την προηγούμενη προαγωγή του.

⁷⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, ό. π., σ. 213-226

⁷⁶ Χρ. Γ. Πιπλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 28

⁷⁷ Στ. Μερκούρης, ό. π., σ. 71

⁷⁸ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνη*, Αθήνα 1934, σ. 20-21

⁷⁹ Στ. Μερκούρης, ό. π., σ. 71

⁸⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, ό. π., σ. 41

3.3. Β. Ήπειρος

Κατά τις επιχειρήσεις του Α΄ Βαλκανικού πολέμου και ειδικότερα μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων (22 Φεβρουαρίου 1913⁸¹), δύο ελληνικές Μεραρχίες κατευθύνθηκαν στη Βόρεια Ήπειρο και απελευθέρωσαν σχεδόν όλες τις πόλεις, εκτός από την Αυλώνα, μετά από έντονη διακοίνωση της Ιταλίας και Αυστρίας στην Ελλάδα. Η Αγγλία και η Γαλλία, θέλοντας να αποφύγουν μια γενικευμένη σύρραξη, πίεσαν ώστε να ικανοποιηθούν τα αιτήματα των Ιταλών και Αυστριακών⁸². Κατά τις διαπραγματεύσεις για τη λήξη του Α΄ Βαλκανικού και συγκεκριμένα στις 29 Ιουλίου 1913, αναγνωρίζεται η Αλβανία ως ανεξάρτητο κράτος και εστάλη επιτροπή να καθορίσει τα σύνορα του νέου κράτους. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1913, αποφασίστηκε στη Φλωρεντία να παραδοθούν στο νεοσύστατο κράτος της Αλβανίας οι επαρχίες Χειμάρρας, Αργυροκάστρου, Κορυτσάς, Κολωνίας, Λισκοβικίου, Δέλβινου και τμήμα του Τεπελενίου⁸³. Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε αλλά απειλήθηκε πως αν δεν υποχωρήσει ο ελληνικός στρατός από τη Βόρεια Ήπειρο, δεν θα αναγνωρίζονταν η κυριαρχία στα νησιά του Αιγαίου. Λόγω αυτού ο ελληνικός στρατός αποσύρθηκε με κάποιους στρατιώτες να φεύγουν με δάκρυα στα μάτια⁸⁴.

Παρά τη φυγή του ελληνικού στρατού, οι Βορειοηπειρώτες πήραν τη κατάσταση στα χέρια τους. Πρώτος αντέδρασε ο Σπ. Σπυρομήλιος, ο οποίος δεν παρέδωσε την πατρίδα του –τη Χειμάρρα-, και με 500 όπλα που του προμήθευσε νωρίτερα η ελληνική κυβέρνηση⁸⁵, σε συνεννόηση με τους Μητροπολίτες Δρυϊνούπολης και Κονίτσης κήρυξε την αυτονομία της Χειμάρρας στις 10 Φεβρουαρίου 1914⁸⁶.

Παράλληλα στις 17 Φεβρουαρίου 1914, κηρύχθηκε η αυτονομία της Βορείας Ηπείρου και συστήθηκε διοικούσα επιτροπή από τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο (1863-1920), Αλέξανδρο Καραπάνο (1873-1946), Συνταγματάρχη Δούλη (1865-1926) και διάφορων μητροπολιτών. Στην κυβέρνηση αυτή προσχώρησε και ο Σπυρομήλιος

⁸¹ Β. Δούσμανης, *Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τας οποίας έζησα*, Αθήνα 1946, σ. 103-104

⁸² Ν. J. Cassavetes, *The question of Northern Epirus at the peace conference*, New York 1919, σ. 2

⁸³ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 42

⁸⁴ Ν. J. Cassavetes, *ό. π.*, σ. 2

⁸⁵ Β. Kondis, *The Malissori Uprising and Greek-Albanian Negotiations in the United States for a Secred Understanding*, Thessalonica 1977, σ. 121

⁸⁶ Απ. Κατωπόδης, *Ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος Παπαχρήστου στο βορειοηπειρωτικό αγώνα*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 73-74

και έγινε ο υπεύθυνος της άμυνας της Βορείου Ηπείρου⁸⁷ και κάλεσε εθελοντές να ενισχύσουν τον αγώνα.

Από τους πρώτους που προσέτρεξαν ήταν ο Γεώργιος Κονδύλης και ορίστηκε Επιτελάρχης του παλαιού του γνώριμου από τον Μακεδονικό Αγώνα, Γ. Τσόντου-Βάρδα (1871-1942)⁸⁸. Εκεί τοποθετήθηκε στην περιοχή της Κορυτσάς, όπου και πολέμησε και απέκρουσε τις αλβανικές ομάδες. Ειδικότερα στη μάχη της Νικόλιτσας (23-24 Απριλίου 1914) η νίκη των ελληνικών δυνάμεων, επέτρεψε την αναγνώριση της αυτονομίας της Βορείου Ηπείρου με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας στις 4 Μαΐου 1914⁸⁹.

Ο Γεώργιος Τσόντος, αρκετά χρόνια μετά τα γεγονότα στην Βόρεια Ήπειρο, ανέφερε για τον Κονδύλη πως την εποχή αυτή εξελισσόταν σε άριστο επιτελικό αξιωματικό, αν και είναι γεννημένος για τη μάχη καθώς την θεωρούσε ως πορεία σε ένα γλέντι. Μετά την είσοδο στην πόλη της Κορυτσάς (24 Ιουνίου 1914), οι κάτοικοι συγκινούνταν από τη δράση του νεαρού αξιωματικού αλλά και τον θαύμαζαν για τον σεβασμό που του έδειχναν τόσο οι κατώτεροι όσο και οι ανώτεροί του.

Ένα περιστατικό που έλαβε χώρα στην Κορυτσά, μεταξύ του Κονδύλη και του Παύλου Γύπαρη (1882-1966), δείχνει την ψυχοσύνθεση των περισσότερων αγωνιστών της γενιάς εκείνης. Λόγω κάποιας παρεξήγησης ο Γύπαρης μίλησε άσχημα στον Κονδύλη και εκείνος θυγμένος τον κάλεσε σε μονομαχία. Ενώ ήταν έτοιμοι να αλληλοσκοτωθούν, ο πρώτος μετάνιωσε και πυροβόλησε στον αέρα φωνάζοντας: «Ζήτησαν οι Έλληνες αξιωματικοί!». Ο Κονδύλης ακούγοντας τον πυροβολισμό και καταλαβαίνοντας πως δεν τον πυροβόλησε, έριξε τη σφαίρα του στο έδαφος⁹⁰.

3.4. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ήταν μια αναμέτρηση, η οποία δεν μπορούσε να αποφευχθεί και μόνο η έναρξή του ήταν άγνωστη. Η δυναμική είσοδο της Γερμανίας και θέλησή της να γίνει η πρώτη δύναμη του κόσμου, συσπείρωσε εναντίον της τις παλαιές Μεγάλες Δυνάμεις κατά της. Η αφορμή του πολέμου δόθηκε στο Σεράγιεβο στις 28 Ιουνίου 1914, όπου ο Σερβοβόσνιος εθνικιστής Γκαβρίλο Πρίνσιπ (1894-1918), δολοφόνησε τον διάδοχο του Αυστροουγγρικού θρόνου Αρχιδούκα Φερδινάνδο

⁸⁷ Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Αθήνα 1931, τ. 1, σ. 184

⁸⁸ Π. Ι. Καψής, *ό. π.*, σ. 22

⁸⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 43

⁹⁰ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 30-31

(1863-1914) κατά την μετάβασή του εκεί για να παρακολουθήσει γυμνάσια του αυστρουγγρικού στρατού. Ένα μήνα μετά η Αυστροουγγαρία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας, η Ρωσία επιστράτευσε δυνάμεις για να ηγηθεί του ρόλου της «Προστάτιδας των Σλάβων», κινητοποιώντας τη Γαλλία υπέρ της Σερβίας και τη Γερμανία υπέρ της Αυστροουγγαρίας⁹¹. Μετά την παραβίαση της ουδετερότητας του Βελγίου από τη Γερμανία, η Αγγλία εισήλθε στον πόλεμο κατά της Γερμανίας (4 Αυγούστου 1914)⁹².

Η θέση της Ελλάδας κατά την έκρηξη του πολέμου ήταν να μείνει ευμενώς ουδέτερη υπέρ της Σερβίας, χωρίς όμως να στείλει στρατεύματα στη πεισμένη σύμμαχό της και να χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις της κατά της Βουλγαρίας, αν αυτή επιτίθονταν κατά της Σερβίας. Ο Βενιζέλος όμως, κατάλαβε πως καμμία χώρα στα βαλκάνια δεν θα έμενε αμέτοχη σε αυτόν τον πόλεμο, προσέφερε την Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ⁹³, αλλά οι Άγγλοι αρνήθηκαν, καθώς η είσοδος της Ελλάδας θα έθετε την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο πλευρό της Γερμανίας και θα προκαλούσε αναταραχές στις αγγλικές κτήσεις που ζούσαν Μουσουλμάνοι και θα ήταν αλληλέγγυοι προς τους μαχόμενους ομόθρησκούς τους⁹⁴.

Ο Υπουργός Εξωτερικών Γ. Στρέιτ (1868-1948), το Γενικό Επιτελείο και η βασίλισσα Σοφία (1870-1932), πίεζαν τον βασιλιά Κωνσταντίνο να μείνει η Ελλάδα ουδέτερη, καθώς ήταν αδιανόητο να συμμαχήσει με τη Γερμανία. Τα πρώτα σύννεφα προήλθαν όταν αποπέμφθηκε ο Γ. Στρέιτ, καθώς είχε αποκρύψει σημαντικές πληροφορίες από τη κυβέρνηση. Τον Αύγουστο του 1914 έγινε πρόταση από τον Άγγλο Ναύαρχο Κερ (1863-1944), να συμμετάσχει η Ελλάδα σε σχεδιαζόμενη επίθεση των Άγγλων στα Δαρδανέλια. Ο Κερ αντί να ενημερώσει την υπεύθυνη κυβέρνηση απευθύνθηκε απ' ευθείας στον Κωνσταντίνο, ο οποίος απέρριψε την πρόταση. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την παραίτηση του Βενιζέλου αλλά ο Βασιλιάς δεν την έκανε δεκτή⁹⁵.

⁹¹ Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1930, τ. 6, σ. 171-173

⁹² Κ. Ζαβιτσιάνος, *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου (1914-1922)*, Αθήνα 1946, τ. 1, σ. 15

⁹³ Ο όρος Αντάντ προέρχεται από τη φράση Entente Cordiale = Εγκάρδια Συνεννόηση, Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 24

⁹⁴ Γ. Λεονταρίτης, «Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και η ουδετερότητα της Ελλάδος, στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 16

⁹⁵ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης*, Αθήνα 2020, τ. 2, σ. 204-205

Στις 16 Οκτωβρίου 1914, εισήλθε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στον πόλεμο, στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων⁹⁶. Η εξέλιξη αυτή αναβάθμισε τον ρόλο της Βουλγαρίας και η Αντάντ προσπάθησε να την φέρει με το μέρος της με κάθε κόστος. Προτάθηκε στην Ελλάδα η παραχώρηση της Βορείου Ηπείρου, με αντάλλαγμα να παραδοθούν στου Βουλγάρους η Καβάλα και η Δράμα⁹⁷.

Παρά τις διεργασίες για να κερδίσει η Ελλάδα όσες περισσότερες υποσχέσεις μπορούσε, ο Βενιζέλος κατέληξε πως μόνο με την παράδοση εδαφών στους Βουλγάρους θα έφερνε το αποτέλεσμα με τις λιγότερες απώλειες. Συνέταξε δύο υπομνήματα στον Βασιλιά (11 και 17 Ιανουαρίου 1915) εξηγώντας το σκεπτικό του. Την κατάσταση έσωσε την τελευταία στιγμή η Βουλγαρία καθώς στις 19 Ιανουαρίου συνήψε δάνειο με τη Γερμανία και την επόμενη υπέγραψε συνθήκη με τη Οθωμανική Αυτοκρατορία, επιτρέποντας τη διέλευση εφοδίων από το έδαφός της προς χρήση των οθωμανικών δυνάμεων⁹⁸.

Επόμενο επεισόδιο στην ταραχώδη αυτή περίοδο προέκυψε με την επίθεση αγγλικών και γαλλικών δυνάμεων στα Δαρδανέλια. Έγιναν διπλωματικές επαφές για την έξοδο της Ελλάδας, Ρουμανίας και Βουλγαρίας στο πλευρό της Αντάντ χωρίς αποτέλεσμα. Η Ρωσία τότε πιέζονταν ασφυκτικά και ζητούσε τη βοήθεια των άλλων δυνάμεων. Η θάλασσα της Βαλτικής δεν εξασφάλιζε επαρκή ανεφοδιασμό, οπότε αποφασίστηκε η διάβαση μέσω των Δαρδανελίων στη Μαύρη θάλασσα. Αποφασίστηκε από το αγγλικό Ναυαρχείο στις 16 Ιανουαρίου 1915 (Υπουργός ο Ου. Τσώρτσιλ [1874-1965]) να γίνει επίθεση στην Καλλίπολη μόνο από τη θάλασσα, χωρίς ισχυρό αποβατικό στόλο, το οποίο και έκρινε την έκβαση της επιχείρησης⁹⁹.

Η επιχείρηση ξεκίνησε στις 6 Φεβρουαρίου 1915 αλλά ο Βενιζέλος πίστευε πως αν σταλεί μια δύναμη Σώματος Στρατού (περίπου 40.000 άνδρες) θα έχει η Ελλάδα καίρια ανταλλάγματα. Η πρόταση κατατέθηκε στον Βασιλιά στις 15 Φεβρουαρίου 1915, ο οποίος ζήτησε να βολιδοσκοπηθεί η Αγγλία για τα ανταλλάγματα που θα μας παραχωρούσαν. Ο Βενιζέλος έλαβε τις διαβεβαιώσεις, συνέταξε υπόμνημα και κατευθύνθηκε στα ανάκτορα στις 17 Φεβρουαρίου και έλαβε την θετική εισήγηση από τον Κωνσταντίνο¹⁰⁰.

⁹⁶ Έτσι αποκαλέστηκε ο συνασπισμός χωρών γύρω από τη Γερμανία και τη Αυστροουγγαρία

⁹⁷ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 206-208

⁹⁸ Κ. Ζαβιτσιάνος, *ό. π.*, σ. 37-39

⁹⁹ Γ. Θ. Κονδύλης, *Ο δρόμος προς την καταστροφή, Εθνικός Διχασμός, αίτια της μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979, σ. 64

¹⁰⁰ Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 274-280

Εκείνος που αντιτάχθηκε ήταν ο Υπαρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ιω. Μεταξάς (1871-1941). Δεν συμφωνούσε με την επιχείρηση στα Δαρδανέλια καθώς θεωρούσε πως μόνο με αιφνιδιαστική επίθεση μπορούσαν να εκπορθηθούν τα οχυρά των στενών. Επίσης η παράδοση της Μικρασιατικής ακτής στην Ελλάδα ήταν αδύνατο να μείνει στα ελληνικά χέρια χωρίς την αμέριστη βοήθεια των Δυνάμεων. Εκτός από τις ενστάσεις του, υπέβαλε αίτηση αποστρατείας για να μην παρενοχλήσει την επιχείρηση, αλλά δήλωσε πρόθυμος να πολεμήσει όπου διαταχθεί¹⁰¹. Η πράξη αυτή του Μεταξά, μετέπεισε τον Κωνσταντίνο και δεν επέτρεψε τη συμμετοχή στην επιχείρηση στα Δαρδανέλια¹⁰². Η παλινωδία αυτή του βασιλιά ανάγκασε τον Βενιζέλο να παραιτηθεί.

Με την παραίτηση του Βενιζέλου εκρήγνυται ο Εθνικός Διχασμός, ο οποίος θα πλήξει καίρια την πορεία της Ελλάδας στον 20^ο αιώνα. Ο Κωνσταντίνος θα ορίσει Πρωθυπουργό τον Δημήτριο Γούναρη (1867-1922) και θα διενεργηθούν εκλογές στις 31 Μαΐου 1915, όπου πλειοψήφησαν οι Φιλελεύθεροι και ανέλαβε πάλι την εξουσία ο Βενιζέλος.

Νέα περιπλοκή προέκυψε λίγους μήνες αργότερα. Η Βουλγαρία επιστρατεύει άνδρες και ετοιμάζεται να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των κεντρικών δυνάμεων. Ο Βενιζέλος προσπαθεί να πείσει τον Βασιλιά να εισέλθουμε στον πόλεμο για να βοηθήσουμε τους συμμάχους μας Σέρβους. Ο Κωνσταντίνος δέχεται να κηρυχθεί επιστράτευση αλλά να μην εισέλθουμε στον πόλεμο και να κρατηθούν οι δυνάμεις στα σύνορα ως μέσο αποτροπής. Η νέα αυτή διαφωνία προκάλεσε την παραίτηση του Βενιζέλου και ανέλαβε Πρωθυπουργός ο Αλέξανδρος Ζαΐμης (1855-1936). Πριν παραιτηθεί ο Βενιζέλος, επέτρεψε την εγκατάσταση αγγλογαλλικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη, ως δύναμη που θα στήριζε την Ελλάδα κατά της Βουλγαρίας. Ο Κωνσταντίνος μόλις άρχισαν να καταφθάνουν οι ξένες μονάδες διαμαρτυρήθηκε και λόγω αυτού ο Βενιζέλος ήρε την υποστήριξη στην κυβέρνηση Ζαΐμη και έγιναν νέες εκλογές στις 6 Δεκεμβρίου 1915 από τις οποίες απείχαν οι Φιλελεύθεροι¹⁰³.

Με την κατάσταση που προέκυψε, ο Βενιζέλος κατάλαβε πως μόνο με δυναμικά μέσα θα κατάφερνε να ανατρέψει την κατάσταση και άρχισε από τον Δεκέμβριο του 1915 να ετοιμάζεται να δράσει με επαναστατικές μεθόδους.

¹⁰¹ Ιω. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 1952, τ. 2, σ. 406-407

¹⁰² Γ. Βεντήρης, *ό. π.*, σ. 281

¹⁰³ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 75-88

Το πρώτο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου ο Περικλής Αργυρόπουλος (1881-1966) και ο Αλέξανδρος Ζάννας (1892-1963) δημιούργησαν μια μυστική οργάνωση η οποία είχε ως σκοπό τη σωτηρία της Μακεδονίας. Προσεταιρίστηκαν προσωπικότητες της περιοχής και αξιωματικούς των μονάδων σε Σέρρες και Δράμα (Κ. Αγγελάκης, Δ. Δίγκας, Δούμας και Μάνος)¹⁰⁴. Στην 6^η Μεραρχία Σερρών βρισκόταν και ο Λοχαγός Κονδύλης, όπου είχε αναλάβει την εκπαίδευση των εφέδρων αξιωματικών αν και δεν είχε φοιτήσει σε καμμία σχολή του ελληνικού στρατού¹⁰⁵.

Η «σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι» για τους αξιωματικούς των συνόρων ήταν η παράδοση του οχυρού Ρούπελ στις 13 Μαΐου 1916. Το Ρούπελ βρισκόταν στη διάβαση του Δεμίρ-Ισσάρ στην πιο σημαντική οδό που ένωνε την Μακεδονία με τη Βουλγαρία. Το πέρασμα αυτό έχει διαχρονική αξία καθώς το είχε χρησιμοποιήσει την 11^ο αιώνα ο Βασίλειος Β΄ Βουλγαροκτόνος στις επιχειρήσεις του κατά της Βουλγαρίας¹⁰⁶. Ο διοικητής του οχυρού Μαυρουδής αντιστάθηκε την πρώτη μέρα αλλά κατόπιν εντολής της κυβέρνησης που του μετέφερε ο Μέραρχος Μπαΐρας, παρέδωσε το οχυρό¹⁰⁷. Αμέσως ο Βενιζέλος κάλεσε τον Αργυρόπουλο και τους Πρέσβεις της Αγγλίας και της Γαλλίας και τους ανακοίνωσε πως θα εξέρχονταν της νομιμότητας και ζήτησε του Αργυρόπουλου να ανέβει στη Θεσσαλονίκη και να τον κρατά ενήμερο. Ο Γάλλος πρεσβευτής θέλησε να βοηθήσει την ενέργεια αυτή ενώ ο Άγγλος έκανε ό,τι ήταν δυνατόν να αποτύχει¹⁰⁸.

Ο Κονδύλης βλέποντας πως οι Βούλγαροι θα καταλάμβαναν «ατουφέκιστοι» την Ανατολική Μακεδονία, έστειλε επιστολή στον Βενιζέλο και ζητούσε τη γνώμη του για την είσοδο Ελλήνων αξιωματικών στον γαλλικό στρατό για να υπάρξει κάποια αντίδραση κατά των Βουλγάρων. Ο Βενιζέλος του απάντησε πως το καλύτερο που μπορούσε να γίνει είναι να πεισθεί ο Διοικητής της 6^{ης} Μεραρχίας Χριστοδούλου να ταχθεί υπέρ της Αντάντ¹⁰⁹.

Την ίδια στιγμή άρχισε η στρατολόγηση προσφύγων στη Μακεδονία και η υιοθέτηση της ιδέας από διάφορους αξιωματικούς να επαναστατήσουν κατά της Αθήνας. Ο Κονδύλης έστειλε επιστολές στον Αργυρόπουλο το καλοκαίρι του 1916

¹⁰⁴ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 181-183

¹⁰⁵ Χ. Παπαθεωδορακάκος, «Κονδύλης Γεώργιος», στο: *Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια*, τ. 4 (1929), σ. 188

¹⁰⁶ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 93

¹⁰⁷ Ιω. Μεταξάς, *Η ιστορία του εθνικού διχασμού*, Αθήνα 1935, σ. 157

¹⁰⁸ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 183

¹⁰⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 29-30

και τον ενημέρωνε πως κάποιοι αξιωματικοί είχαν αποδεχτεί να προσχωρήσουν στην Αντάντ¹¹⁰. Τον Αύγουστο τελικά θα γινόταν η έκρηξη που σιγόβραζε.

Ένα γεγονός που έπαιξε σημαντικό ρόλο στα γεγονότα που επακολούθησαν ήταν η αποστράτευση του ελληνικού στρατού η οποία έγινε τον Ιούνιο μετά το τελεσίγραφο τις 8 Ιουνίου. Η κυβέρνηση φανερώθηκε στα μάτια των πολιτών ως φιλειρηνική και ο Βενιζέλος ως ο πολεμοκάπηλος που είχε κλέψει τα παιδιά του λαού και τα κρατούσε στους στρατώνες άσκοπα. Από εδώ προέκυψε και η μαγιά για τη δημιουργία του «Πανελλήνιου Συνδέσμου Εφεδρων» ή όπως έγιναν γνωστοί των «Επιστράτων»¹¹¹.

Στις 5 Αυγούστου 1916 έγινε επίθεση στα ελληνικά φυλάκια της Ανατολικής Μακεδονίας από γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις. Όλα σχεδόν παραδόθηκαν αμέσως εκτός από το οχυρό στη Φαιά Πέτρα, όπου διοικητής ήταν ο Κονδύλης. Αντιστάθηκε τρεις ημέρες, παρά τις εντολές της ελληνικής κυβέρνησης¹¹² και μόλις τελείωσαν τα τρόφιμα και τα πυρομαχικά παρέδωσε το φρούριο. Η στάση αυτή του Κονδύλη προκάλεσε δέος στον ελληνικό πληθυσμό και άρχισε να γίνεται γνωστός στο Πανελλήνιο¹¹³.

Με την παράδοση των φρουρίων, οι βουλγαρικές δυνάμεις κατήλθαν στην Ανατολική Μακεδονία και άρχισαν να ασχημονούν επί του ελληνικού πληθυσμού. Ο Κονδύλης έπεισε την πλειονότητα των αξιωματικών της 6^{ης} και τον Μέραρχο Χριστοδούλου να καταφύγουν στην Καβάλα και από εκεί, με ενδιάμεσο σταθμό τη Θάσο, έφθασαν στη Θεσσαλονίκη¹¹⁴. Ο Διοικητής του Ε' Σώματος Στρατού Χατζόπουλος δεν ακολούθησε την τακτική αυτή και παραδόθηκε. Οι άνδρες του μετεφέρθηκαν στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας και επέστρεψαν μετά το τέλος του πολέμου¹¹⁵.

Παράλληλα στη Θεσσαλονίκη στις 14 Αυγούστου οι Σέρβοι πρότειναν στο Γάλλο Στρατηγό Σαράιγ (1856-1929) να αναλάβουν την διοίκηση στην πόλη. Με την γνωστοποίηση της πληροφορίας αυτής, ο Αργυρόπουλος με την υπόλοιπη ομάδα ετοιμάστηκαν και στις 17 Αυγούστου εξεγέρθηκαν και ιδρύθηκε η «Επιτροπή Εθνικής Αμύνης». Η διοικητική επιτροπή αποτελούνταν από τον Περικλή Αργυρόπουλο,

¹¹⁰ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 194

¹¹¹ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 274-276

¹¹² Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 99

¹¹³ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 27

¹¹⁴ Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Αθήνα 1931, τ. 2, σ. 172

¹¹⁵ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 32

Αντισυνταγματάρχη πυροβολικού Κωνσταντίνο Μαζαράκη-Αινιάν (1869-1949), Αλέξανδρο Ζάννα, Γεώργιο Ζερβό, Θαλή Κουτούπη, Δημήτριο Πάζη, Παναγιώτη Γραϊκό, Δημήτρη Δίγκα, Μοίραρχο χωροφυλακής Δημήτριο Κοκκαλά, υπό την αρχηγία του Αντισυνταγματάρχη του ιππικού Επαμεινώνδα (Παμίκου) Ζυμβρακάκη (1863-1922)¹¹⁶. Η πρώτη δύναμη ήταν 500 χωροφύλακες από την Κρήτη και κάποιες ομάδες εθελοντών. Στις 20 Αυγούστου κατέφθασαν από τη Θάσο η 6^η Μεραρχία του Χριστοδούλου με 150 αξιωματικούς 2.000 οπλίτες¹¹⁷.

Πρώτο μέλημα ήταν η επιβολή εντός της πόλης και μετά την βοήθεια του Στρατηγού Σαράγι αυτό κατορθώθηκε. Επόμενο βήμα ήταν η αποστολή στρατού στο μέτωπο. Ένα Τάγμα κατευθύνθηκε στον Στρυμόνα υπό τον Λοχαγό Νεόκοσμο Γρηγοριάδη (1879-1967)¹¹⁸.

Στη συνέχεια οι ιθύνοντες της «Εθνικής Άμυνας» θέλησαν να ανασυντάξουν τις μονάδες του Δ' Σώματος Στρατού αλλά δεν τελεσφόρησε η ενέργεια αυτή και οι λιποτάκτες κατέφυγαν στη Χαλκιδική. Στις αρχές Σεπτεμβρίου στάλθηκε ο Κονδύλης με 200 άνδρες να επαναφέρει τους λιποτάκτες και να στρατολογήσει χωρικούς της Χαλκιδικής¹¹⁹.

Τότε συνέβησαν μια αλληλουχία γεγονότων τα οποία μας παραδίδονται από πηγές βαθύτατα επηρεασμένες από τις πολιτικές πεποιθήσεις του κάθε συγγραφέα και δεν μας επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε με σαφήνεια τα γεγονότα. Ο Κονδύλης ενώ κατέρχεται συγκρούεται με χωρικούς στη Γαλάτιστα με εκατέρωθεν νεκρούς. Αποτέλεσμα αυτού είναι η σύλληψη του ιατρού Ζαφειριάδη, του εισπράκτορα Ζάιου και ενός Βογιατζή, τον ξυλοδαρμό τους και την διαπόμπευσή τους μέχρι τον Πολύγυρο Χαλκιδικής, με την επιγραφή «Προδότες» κρεμασμένη στην πλάτη τους¹²⁰. Στις 11 Σεπτεμβρίου ο Κονδύλης εξέδωσε προκήρυξη ανακοινώνοντας πως στις συμπλοκές σκοτώθηκαν 12 επίστρατοι, όπως τους ονομάζει, και επικηρύσσει άλλους 6 πρωταίτιους της αναταραχής, τα σπίτια τους θα καταστραφούν, η περιουσία τους δημευθεί και οι οικογένειές τους θα απελαύνονταν και υπόσχεται 1000 δραχμές για όποιον προδώσει ή σκοτώσει τους 6 επικηρυγμένους.

Στα μέσα του Σεπτεμβρη ο Κονδύλης φεύγει από τη Γαλάτιστα και κατευθύνεται στον Πολύγυρο για να συλλάβει λιποτάκτες. Αφήνει 80 Σέρβους κοντά

¹¹⁶ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 203-205

¹¹⁷ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 60

¹¹⁸ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 108

¹¹⁹ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 289

¹²⁰ Ν. Γερακάρης, *Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας*, Αθήνα 1936, τ. 1, σ. 209-210

στο χωριό Βασιλικά και καθώς φτάνει έξω από τον Πολύγυρο συναντά 1.500 άνδρες οι οποίοι φώναζαν: «*Αέρα, αέρα... Ζήτω ο Βασιλιάς μας*». Έγιναν κάποιοι ακροβολισμοί και αποφασίστηκε να αφηθούν 40 στρατιώτες της «Εθνικής Άμυνας» στην περιοχή και ο Κονδύλης να επιστρέψει με ενισχύσεις¹²¹.

Στη συνέχεια αναφέρονται πολλές θηριωδίες από τους στρατιώτες του Κονδύλη, «εν υπερβασία των δοθεισών υπ' αυτού διαταγών, προσεπάθουν να εμπνεύσωσιν όσον το δυνατόν μεγαλείτερον τρόμον εις τους κατοίκους, διά να αναγκάσωσιν ούτω τους επιστράτους να προσέλθωσιν υπό τα όπλα»¹²².

Ο ίδιος ο Κονδύλης στην αναφορά του παραθέτει: «Παρά τα συμβάντα της Γαλάτιστας καμμία τιμωρία δεν επεβλήθη, Τουναντίον διά προκηρύξεώς μου έδωκαν αμνηστίαν εις όσους θα παρουσιάζοντο εντός 3 ημερών διά να στρατεύθουν. Παρουσιάστηκαν πολλοί»¹²³.

Θεωρώ πως ακρότητες γίνανε, ίσως όχι στον βαθμό που παρουσιάζει ο Εισαγγελέας Γερακάρης, διότι ο Κονδύλης είχε λίγους άνδρες και ήθελε γρήγορα αποτελέσματα. Έτσι άφησε τους άνδρες του να επιβληθούν με βία, χωρίς να καταφέρνει να φέρει εις πέρας την αποστολή του. Λόγω αυτού, στα τέλη Σεπτεμβρίου επέστρεψε στην Θεσσαλονίκη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν έμεινε άπρακτος. Αν και θεωρούσε το κίνημα πρόωρο αποφάσισε την εξάπλωση του κινήματος και σε άλλες περιοχές. Στις 13 Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος, ο Ναύαρχος Κουντουριώτης (1855-1935) και άλλες 100 προσωπικότητες επιβιβάστηκαν από τον Πειραιά στο ατμόπλοιο «Εσπερία» και κατευθύνθηκαν στη Σούδα, όπου έφθασαν την επομένη¹²⁴.

Στις 17 Σεπτεμβρίου έφτασε και ο Παναγιώτης Δαγκλής (1853-1924) στα Χανιά αν και αμφιταλαντεύτηκε αρχικά καθώς περίμενε η επίσημη κυβέρνηση να βρει ένα τρόπο να συνεργαστεί με τον Βενιζέλο. Στις αναμνήσεις του γράφει χαρακτηριστικά: «Δεν διέβημεν τον Ρουβίκωνα, η μόνον όταν εξακριβώσαμεν ότι δεν υπελείπετο άλλη διέξοδος¹²⁵» και συστήθηκε τριμελής επιτροπή (το τρίτο μέλος ήταν ο Ναύαρχος Π. Κουντουριώτης 1855-1835), η οποία αναχώρησε τη 21^η Σεπτεμβρίου για τη Χίο, Λέσβο, Μυτιλήνη και μετά από λίγες μέρες παραμονής εκεί, αναχωρήσανε

¹²¹ *Εμπρός*, αρ. φ. 7157, 17.09.1916, σ. 3-4

¹²² Ν. Γερακάρης, *ό. π.*, σ. 210-212

¹²³ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 63-4

¹²⁴ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 284-286

¹²⁵ Π. Δαγκλής, *Αναμνήσεις, έγγραφα, αλληλογραφία*, Αθήνα 1965, τ. 2, σ. 183-184

στις 25 και έφθασαν την επόμενη μέρα στη Θεσσαλονίκη¹²⁶. Εκεί μετά από μεγαλειώδη υποδοχή, εγκαταστάθηκε η επιτροπή στη βίλα Καπαντζή με κρητικούς χωροφύλακες ως φρουρά¹²⁷.

Ο Βενιζέλος επέδειξε μετριοπαθή στάση έναντι του Κωνσταντίνου, με σκοπό να προσελκύσει αξιωματικούς και σταδιακά άρχισαν να συρρέουν από όλες τις περιοχές της Ελλάδας. Στα τέλη Οκτωβρίου η «Εθνική Άμυνα» είχε στρατολογήσει 20.000 εθελοντές και 700 μόνιμους και εφέδρους αξιωματικούς. Λόγω όμως ελλείψεων εφοδίων και εξοπλισμού, άργησε η αποστολή των ανδρών στο μέτωπο. Οι Δυνάμεις της Αντάντ δεν υποστήριζαν τους πρώτους μήνες την «Εθνική Άμυνα». Οι Ρώσοι και οι Ιταλοί ήταν αντίθετοι, αλλά οι Άγγλοι και Γάλλοι πείστηκαν και χορήγησαν δάνειο 10 εκατομμυρίων φράγκων¹²⁸.

Για την εξύψωση του ηθικού των Ελλήνων πολιτών της Θεσσαλονίκης, γίνονταν παρελάσεις των στρατιωτών της «Εθνικής Άμυνας». Σε μία από αυτές, ενώ παρέλαυναν τα σώματα οι πολίτες ξέσπασαν σε χειροκροτήματα και ζητωκραυγές. Ο Βενιζέλος ρώτησε τι συμβαίνει και του απάντησαν πως περνά ο Κονδύλης με το σώμα του. Ο Βενιζέλος τότε φέρεται να είπε: «Να με θυμηθήτε (...) Μια μέρα θα βρούμε τον μελά μας από αυτόν τον Λοχαγό»¹²⁹.

Η ανάπτυξη των μονάδων στο μέτωπο μετά την ανάληψη των καθηκόντων της «Τριανδρίας» έγινε από το 1^ο Σύνταγμα Σερρών στο τομέα του Βαρδάρη απέναντι από τη Γευγελή τον Νοέμβριο του 1916, λίγο αργότερα το 2^ο Σύνταγμα Σερρών δίπλα από το 1^ο ενώ στις αρχές Ιανουαρίου του 1917 το 3^ο Σύνταγμα Σερρών στον τομέα Lirea di det (έναντι της Ενωτίας)¹³⁰.

Την Άνοιξη του 1917, έγινε η πρώτη σημαντική επίθεση των γαλλοαγγλικών στρατευμάτων κατά των κεντρικών δυνάμεων, με την βοήθεια κάποιων ελληνικών σωμάτων. Πιο συγκεκριμένα στην 122^η γαλλική Μεραρχία είχε υπαχθεί η 6^η Μεραρχία Σερρών. Στο 3^ο Τάγμα του 1^{ου} Συντάγματος, διοικητής ήταν ο Γ. Κονδύλης, που διοικούσε μονάδα υψηλότερη από τον βαθμό του, πράγμα που μας φανερώνει και την ικανότητά του και την έλλειψη ανώτερων και ανώτατων αξιωματικών¹³¹.

¹²⁶ Ν. Εμμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 289-290

¹²⁷ Π. Δαγκλής, *ό. π.*, σ. 191

¹²⁸ Γ. Λεονταρίτης, «Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης» στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 41

¹²⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 33

¹³⁰ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 111

¹³¹ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάδα και ο πόλεμος στα Βαλκάνια 1914-1918*, Αθήνα 1958, σ. 233

Στις 22 Απριλίου 1917, το πρώτο Σύνταγμα διατάχθηκε να επιτεθεί στον λόφο Σεμέν Ντε Φερ, δίπλα από την σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Γευγελής, τρία χιλιόμετρα νότια της Ειδομένης. Ο Δημήτριος Βακάς, μέλος τότε του στρατού της «Εθνικής Άμυνας», μας παρέδωσε την περιγραφή της μάχης: «Η θέσις “Σεμέν ντέ Φέρ” ευρίσκεται σχεδόν παρά τον Αξιόν και ήτο εξαιρετικώς οχυρά. Εναντίον της και κατά των πλησίον λόφων “Τρουά Τέρτ” ενήργησεν εις τας 8 το βράδυ της 22 Απριλίου 1916 επίθεσιν το Τάγμα του Γεωργίου Κονδύλη. (...)

Η επιχείρησις αύτη έγινεν όχι μόνον με ασύλληπτον γενναιότητα, αλλά και κατά τρόπον ραγδαίον. Εντός δέκα μόλις λεπτών τής ώρας η τόσον οχυρά τοποθεσία ευρίσκετο εις χείρας των τμημάτων μας»¹³².

Κατά την ελληνική έφοδο, ο Κονδύλης διέταξε να γίνει μια καινοτομία. Οι άνδρες που θα έρχονταν σε επαφή με τους αμυνομένους, δεν είχαν σφαίρες στα όπλα τους και θα επιτίθονταν διά της λόγχης και χειροβομβίδων. Το σκεπτικό ήταν πως χωρίς σφαίρες οι στρατιώτες θα διενεργούσαν πιο σφοδρή επίθεση και θα ανατρέπονταν πιο εύκολα η αμυντική γραμμή. Η κίνηση αυτή προκάλεσε εντύπωση στον Στρατηγό Σαράιγ, ο οποίος μεταβίβασε το συμβάν στον Γάλλο Αρχιστράτηγο Ζοφρ (1852-1931)¹³³.

Όλο το βράδυ το Τάγμα προσπάθησε να οχυρωθεί για να ανταπεξέλθει στην επικείμενη επίθεση των βουλγαρικών δυνάμεων. Την επόμενη ενώ η αντεπίθεση των Βουλγάρων ήταν σφοδρή ο Έφεδρος Ανθυπολοχαγός Δογάνης (1889-1917) διενήργησε αντεπίθεση τρέποντας τους εχθρούς σε φυγή αλλά με κόστος τη ζωή του. Ο Κονδύλης όταν έμαθε τον θάνατο του ήρωα Δογάνη, έκλαψε, έπειτα διέταξε να ταφεί ο νεκρός επί του λόφου απ' όπου πήρε και το όνομά του¹³⁴. Ο τελικός απολογισμός της δεύτερης μέρας ήταν 18 νεκροί και 50 τραυματίες. Για τη δράση του στο Σεμέν ντε Φερ στις 25 Απριλίου 1917 ο Κονδύλης προήχθη επ' ανδραγαθία σε Ταγματάρχη¹³⁵.

Η επόμενη μεγάλη μάχη έγινε στο ύψωμα Ραβινέ τη 1 Μαΐου 1917. Το 1^ο Σύνταγμα Σερρών διατάχθηκε να φέρει εις πέρας την αποστολή και το κατάφερε, παρά τον σφοδρότατο βομβαρδισμό και τις άγριες αντεπιθέσεις. Κατά τη διάρκεια της μάχης ο Λοχαγός Τερτίκας, αν και σοβαρά τραυματισμένος, διεύθυνε τη μάχη από ένα φορείο

¹³² Δ. Βακάς, *Μεγάλη Ελλάδα*, Αθήνα 1965, σ. 126

¹³³ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 71

¹³⁴ Χρ. Γ. Πιπλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 40

¹³⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 63-4

και αρνούταν να μεταφερθεί στα μετόπισθεν αν δεν ολοκληρωνόταν πρώτα η αποστολή του¹³⁶.

Το 1917 οι δυνάμεις της Αντάντ, πέρα των άλλων θεμάτων, προσπαθούσαν να δώσουν λύση στο ελληνικό πρόβλημα. Έγινε μια συζήτηση στον Άγιο Ιωάννη της Μωριέννης στις 6 Απριλίου 1917, χωρίς να παρθεί κάποια απόφαση. Ο λόγος ήταν πως η Αγγλία και η Ιταλία δεν θέλανε την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, ενώ οι Γάλλοι επιθυμούσαν την εγκαθίδρυση Αβασίλευτης δημοκρατίας. Σε νέα διάσκεψη τον Μάιο, βρέθηκε μια μέση λύση. Θα έφευγε ο Κωνσταντίνος και θα έμενε στη θέση του ο δευτερότοκος γιός του Αλέξανδρος (1893-1920). Η επιχείρηση ανατέθηκε στον Γάλλο Ζονάρ (1857-1927), πρώην Γερουσιαστή και Υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας. Εκείνος κατέλαβε τον Ισθμό στις 29 Μαΐου και επέδωσε τελεσίγραφο στον Κωνσταντίνο. Για να αποφευχθεί η αιματοχυσία ο Κωνσταντίνος παραιτήθηκε και μέσω του Ωρωπού έφυγε και εγκαταστάθηκε στην Ελβετία¹³⁷.

Με την αλλαγή του Βασιλιά, κατήλθε στην Αθήνα ο Βενιζέλος (14-6-1917) και ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, επαναφέροντας τη Βουλή των εκλογών της 31^{ης} Μαΐου 1915, η οποία ονομάστηκε «Βουλή των Λαζάρων»¹³⁸. Επιδίωξη του Βενιζέλου ήταν να επιστρατευτούν άνδρες από όλες τις περιοχές της Ελλάδας και η εκκαθάριση του κράτους και του στρατεύματος από τα φιλοβασιλικά στοιχεία. Από τον Ιούλιο μέχρι τον Νοέμβριο του 1917 είχαν εκδιωχθεί πάνω από 2.000 αξιωματικοί και 6.000 υπάλληλοι από τον κορμό του κράτους¹³⁹.

Όσον αφορά την επιστράτευση τοποθετήθηκαν αξιωματικοί της «Εθνικής Άμυνας» σε διάφορες περιοχές και επέβλεπαν την επιστράτευση. Ο Κονδύλης τοποθετήθηκε στη Λάρισα ως Διοικητής 1^{ου} Συντάγματος Σερρών με καθήκοντα ανώτατου επόπτη ασφαλείας Θεσσαλίας, Κοζάνης και Φθιωτιδοφωκίδας¹⁴⁰.

Κάποιοι αξιωματικοί φιλοβασιλικών αντιλήψεων, είχαν καταφύγει στα βουνά και προκαλούσαν δολιοφθορές. Ένας εξ αυτών ήταν ο Λοχαγός Καραβίτης, ο οποίος γνώριζε τον Κονδύλη από την Επανάσταση του 1896 και ο Συνταγματάρχης Πηγεών με τον οποίο είχε πολεμήσει μαζί στον Μακεδονικό Αγώνα. Ο Κονδύλης κατάφερε να έρθει σε επαφή μαζί τους στο χωριό Γιάγκοβη, λίγο έξω από το Λάρισα, και τους

¹³⁶ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 113

¹³⁷ Γ. Λεονταρίτης, «Από τη “μάχη των Αθηνών” ως την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου», στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 44-46

¹³⁸ Σ. Ι. Καργάκος, *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 102-104

¹³⁹ Γ. Θ. Γιαννόπουλος, *Από το Σαγγάριο στον Νέστο*, Πάτρα 2001, σ. 94

¹⁴⁰ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 124

έπεισε πως δεν θα κακοποιούνταν αρκεί να επιστρέψουν ήσυχα στο στράτευμα. Εκείνοι εκτίμησαν την ειλικρίνεια του Κονδύλη, επέστρεψαν και παρέσυραν μαζί τους και πολλούς άλλους βασιλόφρονες αξιωματικούς¹⁴¹. Τελικά η 1^η Μεραρχία (Λάρισας) έφτασε τον Δεκέμβριο στο Ναρές για περαιτέρω εκπαίδευση και τοποθετήθηκε στο μέτωπο τον Φεβρουάριο του 1918¹⁴².

Οι διώξεις της κυβέρνησης του Βενιζέλου ενόχλησε τον Κονδύλη καθώς θεωρούσε πως η επιβαλλόμενη τακτική ήταν η συμφιλίωση και όχι η εκδίκηση. Λόγω αυτού συνάντησε τον Πρωθυπουργό στα Λουτρά Υπάτης τον Σεπτέμβριο του 1917. Εκεί του εξήγησε πως η πολιτική αυτή δεν θα έχει αποτέλεσμα και του ανέδειξε τα αποτελέσματα της συμφιλιωτικής πολιτικής που ακολούθησε ο Κονδύλης στη Λάρισα. Η απάντηση ήταν η εξής: «Δεν ημπορώ, Κύριε Κονδύλη, απήντησε, να αφαιρέσω το δικαίωμα από τους παθόντας φίλους μου να καταγγείλουν τους αδικήσαντας αυτούς» Ο Κονδύλης επέμεινε: «Αλλά, Κύριε Πρόεδρε (...), όλοι οι καλοί βενιζελικοί, όλοι οι πατριώται οι πονούντες την τύχην του διεξαγομένου Εθνικού αγώνος, έχουν την αυταπάρνησιν να συμμερίζωνται την γνώμην μου και να συγχωρούν το παρελθόν. Οι ζητούντες αντεκδικήσεις είνε ευτυχώς ολίγοι και δεν είνε καθόλου επιτετραμμένον διά την ικανοποίησιν του εκδικητικού αισθήματος των ολίγων τούτων να διακυβερνηθή το μέγα Εθνικόν Έργον διά την ευόδωσιν του οποίου τα τέκνα του Ελληνικού λαού χύνουν το αίμα των είς το μέτωπον»¹⁴³.

Για το ίδιο περιστατικό ο Σταμάτης Μερκούρης (1897-1967) παραθέτει τι ειπώθηκε αμέσως μετά: «όχι μόνο δεν τον ήκουσε ο Ελευθ. Βενιζέλος, αλλά με την νευρικότητα ήτις τον εχαρακτήριζε έιπεν, ότι “ως στρατιωτικός να περιορισθή είς τα καθήκοντά του και να παύση να δίδη πολιτικάς συμβουλάς, αυτός δε θα καταρτίση κόμμα ισχυρόν, προβαίνων εις παραχωρήσεις προς τούς φίλους του και θα συντρίψη τούς αντιπάλους του.” “Από εκείνης της ημέρας –μου ετόνισεν- (ο Κονδύλης) έπαυσα να πιστεύω εις την μεγαλοφυΐαν του ανδρός”»¹⁴⁴.

Η σημαντικότερη μάχη που συμμετείχαν οι ελληνικές δυνάμεις στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν αυτή στο Σκρα ντι Λέγκεν. Στις 16 Δεκεμβρίου 1917 αντικαταστάθηκε ο Σαράιγ από τον Στρατηγό Γκυγιωμά (1863-1940) έχοντας ως αποστολή την καθήλωση των εχθρικών δυνάμεων του βαλκανικού μετώπου. Η

¹⁴¹ Χρ. Γ. Πιπυλιάκας, *ό. π.*, σ. 46-47

¹⁴² Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 138-239

¹⁴³ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 125

¹⁴⁴ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 76

ενέργεια αυτή θα πετύχαινε μόνο μέσω τοπικών επιθετικών ενεργειών. Η κύρια ενέργεια θα γινόταν στο οχυρώτατο Σκρα ντι Λέγκεν¹⁴⁵.

Η Μεραρχία Αρχιπελάγους ανέλαβε τις επιχειρήσεις κατά του Σκρα. Ο Κονδύλης ζήτησε να αποσπαστεί το Σύνταγμά του από τη Μεραρχία Σερρών και να λάβει μέρος. Ο Υποστράτηγος Ιωάννου (1861-1926) δέχτηκε και έθεσε το Σύνταγμα Κονδύλη ως προφυλακή.

Ο αυτόπτης μάρτυρας Παντελής Καψής (1883-1963) μας περιγράφει όλο το κλίμα και τις προετοιμασίες που έγιναν πριν τη μάχη. Αναφέρει πως το οι λόφοι είχαν οχυρώσει: «Γερμανοί επιτελείς κατά την οχύρωσιν του Σκρα, είχαν βάλη κάτω όλην την επιτελικήν σοφίαν των, όλην την στρατιωτικήν πείραν των, διά να μεταβάλουν αυτό εις μίαν γιγαντιαίαν και απόρθητον, αλλά και θανατηφόρον έπαλξιν του απέραντος προς τη Βαλκανικήν τείχους των Κεντρικών Αυτοκρατοριών» και το περιγράφει ως: «πελώριο τουρμπάνι περιθέον την κεφαλήν κάποιου εξωτικού γίγαντος».

Η σημαντικότητα της επικείμενης σύγκρουσης φαίνεται από την προετοιμασία πριν τη μάχη. Στο ύψωμα Μπερζερέ, λίγο νοτιότερα, γινόταν συνεχή γυμνάσια με το τελειότερο εξοπλισμό της εποχής. Έλαβαν χώρα ασκήσεις με αντιασφυξιγόνες μάσκες και εκκαθαρίσεις χαρακωμάτων και αμπρί με φλογοβόλα. Για την αποστολή πληροφοριών είχαν «επιστρατευτεί» περιστέρια και κατσίκια, τα δεύτερα όμως δεν πρόλαβαν να εκτελέσουν την αποστολή της καθώς κατέληξαν στα στομάχια των στρατιωτών¹⁴⁶.

Για την ανύψωση του ηθικού, λίγες μέρες πριν τη μάχη ο Κονδύλης κάλεσε στο αμπρί του διάφορους αξιωματικούς –μεταξύ αυτών το Ταγματάρχη Ν. Πλαστήρα-. Σε μια πρόποση ο Κονδύλης αναφώνησε: «Καλήν αντάμωση στον άλλο κόσμο!». Την ίδια μέρα ο Λοχαγός Δ. Αναγνωστόπουλος, υπασπιστής του Κονδύλη, σε άλλη πρόποση είπε: «Πίνω εις την υγείαν του ήρωος Διοικητού μας Ταγματάρχου Κονδύλη και εύχομαι όπως αναλάβη συντόμως εις χείρας του τα ηνία του Κράτους διά να επικρατήση και εις τον τόπον μας η ηθική». Η άκαιρη αυτή πρόποση, έστειλε τον Αναγνωστόπουλο στο στρατοδικείο, όπου καταδικάστηκε σε εξάμηνη φυλάκιση, αλλά αργότερα αθώωθηκε. Η συνάντηση αυτή των αξιωματικών ονομάστηκε «Γεύμα του θανάτου»¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 84

¹⁴⁶ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 28-34

¹⁴⁷ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 85

Μια μέρα πριν την επιχείρηση ο Στρατηγός Γκυγιωμά θέλησε να γνωρίσει τον Κονδύλη, ο οποίος θα ήταν η αιχμή του δόρατος. Αφού του παρουσιάστηκε ο Γκυγιωμά τον ρώτησε: «Νομίζετε ότι μπορείτε να καταλάβετε το Σκρά;», για να λάβει την απάντηση: «Τι ώρα θέλετε αύριο να είμαι εις το Σκρά;»¹⁴⁸.

Η μάχη ξεκίνησε στις 17 Μαΐου 1918. Προηγήθηκε προπαρασκευή από βολές του πυροβολικού, χωρίς κάποιο σημαντικό αποτέλεσμα. Με το πέρας των βολών ξεκίνησε η έφοδος του ελληνικού στρατού. Συνολικά 12.000 άνδρες επιτέθηκαν επί του υψώματος¹⁴⁹. Το 1^ο Σύνταγμα ορίστηκε να επιτεθεί στον κεντρικό τομέα, με τα οχυρά να υψώνονται στα 1.300 μέτρα¹⁵⁰. Πάλι ο Κονδύλης χρησιμοποίησε την τακτική της εφόδου χωρίς φυσίγια αλλά με χειροβομβίδες και τη ξιφολόγχη. Θεωρούσε πως με τους πυροβολισμούς ανακόπτεται η επιθετική ορμή των στρατιωτών και πως έπρεπε, ειδικά μπροστά στους ξένους αξιωματικούς, ο αντικειμενικός στόχος να επιτευχθεί¹⁵¹. Δύο ώρες μετά την έναρξη της επίθεσης καταλήφθηκε το οχυρό «Τούμουλους» από το 1^ο Σύνταγμα και με περιστέρι ενημερώθηκε η ηγεσία στα μετόπισθεν. Κατά την έφοδο, σκοτώθηκε μπροστά από το απόσπασμά του ο Ταγματάρχης Β. Παπαγιάννης, τάφηκε επί του λόφου που εξέπνευσε και πήρε και το όνομά του¹⁵².

Η φονικότατη αυτή μάχη προκάλεσε σοβαρές απώλειες. Φονεύθηκαν 441 αξιωματικοί και στρατιώτες, 2.204 τραυματίες και 164 αγνοούμενοι¹⁵³. Οι απώλειες των Βουλγάρων είναι άγνωστες αλλά οι αιχμαλωτισθέντες ήταν 2063 και πλήθος εφοδίων. Ο Στρατηγός Γκυγιωμά, κατά τη διάρκεια της μάχης, από την έκπληξή του για τη μαχητικότητα του ελληνικού στρατού φώναξε: «Ω! αναγνωρίζω τους απογόνους του Λεωνίδα!»¹⁵⁴. Με το πέρας της επιχείρησης και την ευφορία της επιτυχίας ο Γκυγιωμά προσέθεσε: «Χάρις εις την απaráμιλλον ανδρείαν του και την υπέροχον αυτού ορμητικότητα, το Ελληνικόν πεζικόν (...) επέτυχον να εκτελέσωσιν απάσας τας αποστολάς αυτών, υπερενίκησεν απαντα τα έφ' ενός των πλέον ανωμάλων εδαφών

¹⁴⁸ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 35

¹⁴⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 85

¹⁵⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 35

¹⁵¹ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 77

¹⁵² Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 44

¹⁵³ Αλ. Δεσποτόπουλος, «Η μάχη του Σκρα», στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 70-71

¹⁵⁴ Π. Ι. Καψής, *ό. π.*, σ. 29, 39

συσσωρευόμενα εμπόδια και επέτυχε την διά περιλάμπρου ενεργείας κατάληψιν των Βουλγαρικών θέσεων»¹⁵⁵.

Η συνεισφορά του Κονδύλη αναγνωρίστηκε από τον Γκυγιωμά, ο οποίος τον πρότεινε για προαγωγή επ' ανδραγαθία σε Αντισυνταγματάρχη. Στην κορυφογραμμή του Σκρα ο Έλληνας αξιωματικός παρασημοφορήθηκε με το γαλλικό παράσημο της Λεγεώνας της τιμής, το αγγλικό παράσημο του Σταυρού για διακεκριμένες πράξεις, το σερβικό του Λευκού Αετού μετά Ξιφών και το ελληνικό του Πολεμικού Σταυρού Α' Τάξεως¹⁵⁶.

Λίγο μετά, το καλοκαίρι του 1918, αποσπάστηκε η ηγεσία του 1^{ου} Συντάγματος από τον Κονδύλη και στάλθηκε στην Καλαμάτα ως διοικητής του 9^{ου} Συντάγματος¹⁵⁷. Ο λόγος της μετάθεσης φαίνεται να είναι η ζήλεια κάποιων κύκλων της κυβέρνησης προς το πρόσωπο του Κονδύλη ή κατά άλλους ήταν ο μόνος μπορούσε να οδηγούσε το 9^ο Σύνταγμα, το οποίο σχεδόν όλοι που το απάρτιζαν ήταν φιλοβασιλικοί, με σιγουριά στο μέτωπο.

Φτάνοντας στην Καλαμάτα, ο νέος διοικητής συνάντησε μια εικόνα όχι κολακευτική για τη συγκεκριμένη μονάδα. Επτά αξιωματικοί που ανήκαν στην «Εθνική Άμυνα» φέρονταν αντιπειθαρχικά και δεν χαιρετούσαν τους φιλοβασιλικούς αξιωματικούς. Με το άκουσμα της έλευσης ενός «σκληρού» βενιζελικού, οι «επτά» αναθάρρησαν. Όμως ο Κονδύλης επιδιώκοντας να επιβληθεί, τοποθέτησε ως υπασπιστή του έναν έξω των εφτά και τους κάλεσε να τους νουθετήσει. Οι άλλοι αξιωματικοί όμως, θεώρησαν πως θα γινόταν κίνηση εναντίον τους και έθεσαν τα Τάγματά τους σε επιφυλακή. Ο υπασπιστής του Κονδύλη ενημέρωσε για τον πραγματικό λόγο της συνάντησης και έτσι επανήλθε η πειθαρχία. Αμέσως όλο το Σύνταγμα, επιβιβάστηκε σε συρμούς τραίνων και κατευθύνθηκαν μέσω της Αθήνας στην Μακεδονία¹⁵⁸. Το Σύνταγμα έφτασε στο Ναρές στις αρχές Αυγούστου 1918, μετεκπαιδεύτηκε εκεί και στα μέσα Σεπτεμβρίου τοποθετήθηκε στην 4^η Μεραρχία του Β' Σώματος Στρατού και έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις των τελευταίων μηνών του πολέμου στον τομέα Μοναστηρίου-Δοϊράνης¹⁵⁹.

¹⁵⁵ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η συμμετοχή της Ελλάδος στον πόλεμο του 1918*, Αθήνα 1961, σ. 45

¹⁵⁶ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 44

¹⁵⁷ Χρ. Κοσσιώρης, *Το 9^ο Σύνταγμα Πεζικού*, Αθήνα 2007, σ. 111

¹⁵⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 90-91

¹⁵⁹ Γ. Θ. Κονδύλης, *Ο δρόμος προς την καταστροφή, Εθνικός Διχασμός, αίτια της μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979, σ. 139

3.5. Εκστρατεία στην Ουκρανία

Με την έκρηξη της Οκτωβριανής επανάστασης, το 1917 στη Ρωσία, ξέσπασε μεταξύ των Μπολσεβίκων (ερυθροί) και των αντιπάλων τους (λευκοί) εμφύλιος πόλεμος. Η παράταξη των λευκών, αποτελούνταν από ένα μεγάλο αριθμό ετερόκλητων ομάδων του ρωσικού λαού. Οπαδοί του Τσάρου, σοσιαλδημοκράτες, μενσεβίκοι, σοσιαλεπαναστάτες και παλαιοί γαιοκτήμονες και εργοστασιάρχες συνασπίστηκαν κατά των Μπολσεβίκων. Όμως ο απλός λαός, βλέποντας από τη μια τους οπαδούς του Τσάρου και από την άλλη μια ομάδα, που μισούσε βαθύτατα τον Τσάρο, είτε ενίσχυσαν το στρατό των Μπολσεβίκων, είτε μείνανε ουδέτεροι. Ο πόλεμος διήρκησε μέχρι το 1924, με τελική νίκη των ερυθρών¹⁶⁰.

Στον εμφύλιο αυτό θέλησαν οι δυνάμεις της Αντάντ, με προεξάρχουσα την Γαλλία, να αποτραπεί η είσοδος των Μπολσεβίκων στην σημαντικότερη περιοχή της Βεσσαραβίας και σε περίπτωση ισχυρού πλήγματος να καταρρεύσει η επανάσταση των ερυθρών και να επανορθωθεί το αστικό κράτος στη Ρωσία¹⁶¹.

Ο πρωθυπουργός της Γαλλίας Κλεμανσώ (1841-1929), ζήτησε ενίσχυση από τον Βενιζέλο στην εκστρατεία, με ένα Σώμα Στρατού. Ο Βενιζέλος αν και πίστευε πως στρατιωτικά η εκστρατεία δεν θα έφερνε τα αποτελέσματα που ήθελαν οι Γάλλοι, αποφάσισε να συμμετάσχει, έτσι ώστε να υπάρξει υποστήριξη της Ελλάδας από τους συμμάχους στους προσεχείς αγώνες της (Δυτική Θράκη, Μικρά Ασία). Η θέληση του Βενιζέλου να ενισχύσει τους Γάλλους, εκφράστηκε μέσω του Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι, Άθου Ρωμανού (1858-1940): «Παρακαλώ δηλώσατε στον πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών ότι ο ελληνικός στρατός είναι στη διάθεσή τους και δύναται να χρησιμοποιηθεί δια κοινό αγώνα πανταχού, όπου η αποστολή του κρίνεται αναγκαία»¹⁶².

Ο Βενιζέλος τόνιζε χαρακτηριστικά στον Εμμανουήλ Ρέπουλη (1863-1924): «Εύχομαι τελικώς να μην γίνει η εκστρατεία αυτή, διότι το έργον εν Ρωσία, εμφανίζεται δυσκολώτατον και κινδυνωδέστερον ή όσον αρχικώς υπετέθη. Αλλά η εκδειλωθήσα προθυμία ημών όπως μετάσχωμεν δι' ενός Σώματος Στρατού, μοι δίδει ήδη δικαιώματα τινά εις ευμενέστερα κρίσιν των δικαίων μας»¹⁶³.

¹⁶⁰ Λ. Γιαννουλόπουλος, «Η εκστρατεία στην Ουκρανία. Η ελληνική συμμετοχή στον ρωσικό εμφύλιο», στο: *Πόλεμος και ιστορία*, τχ. 210 (2001), σ. 16

¹⁶¹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 150

¹⁶² Ι. Γεμεντζής, «Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919», στο: *ΓΕΣ/Περιοδικό Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τχ. Ιουλίου-Αυγούστου 2005, σ. 129

¹⁶³ Λ. Γιαννουλόπουλος, *ό. π.*, σ. 32

Την επιχείρηση ανέλαβε το Α΄ Σώμα Στρατού με διοικητή τον Υποστράτηγο Κωνσταντίνο Νίδερ (1865-1942). Οι Μεραρχίες που εντάχθηκαν στο Σώμα Στρατού ήταν η 1^η, 2^η και 13^η. Οι άνδρες των παλαιών κλάσεων 1900, 1901-1912 και οι τραυματισμένοι και ανίκανοι να ανταπεξέλθουν στο δριμύ ψύχος της Ουκρανίας μετατέθηκαν σε άλλες μονάδες¹⁶⁴. Πέραν των πεζικών δυνάμεων, στις επιχειρήσεις έλαβαν μέρος και τα πολεμικά πλοία Θ/Κ Κιλκίς, ως ναυαρχίδα, το Θ/Κ Λήμνος, το Α/Τ Πάνθηρ και Α/Τ Αετός. Η διοίκηση της μοίρας αυτής ανατέθηκε στον ποντιακής καταγωγής, ομιλούντα την ρωσική γλώσσα, πλοίαρχο Κακουλίδη (1871-1946)¹⁶⁵.

Το 9^ο Σύνταγμα του Κονδύλη δεν θα μεταφερόταν στην Ουκρανία, οπότε ο Κονδύλης ζήτησε να μετατεθεί σε μονάδα που θα αναχωρούσε. Τέθηκε επικεφαλής του 3^{ου} Συντάγματος Χαλκίδας, της 13^{ης} Μεραρχίας. Το Σύνταγμα αυτό ήταν φιλοβασιλικό και για να επιτευχθεί η ομόνοια, ο νέος διοικητής απευθύνθηκε στους νέους στρατιώτες τους λέγοντας τα εξής: «Δεν με ενδιαφέρουν τα πολιτικά σας φρονήματα. Με ενδιαφέρει να πολεμήσετε καλά. Θα βραβεύσω τους ανδρείους και θα κτυπήσω αλύπητα τους δειλούς». Η επιβίβαση έγινε στο λιμάνι των Ελευθερών – κοντά στην Καβάλα- στις 27 και 28 Φεβρουαρίου του 1919 στα ατμόπλοια «Ιερουσαλήμ και «Ευφράτης»¹⁶⁶, και μέσω των στενών των Δαρδανελίων, αποβιβάστηκαν στην Οδυσσό. Περνώντας από την Κωνσταντινούπολη με την Αγία Σοφία να βρίσκεται σε απόσταση λίγων εκατοντάδων μέτρων, προκάλεσε ένταση και ευφορία στους στρατιώτες που συγκινημένοι φώναζαν: «Ζήτω η Πόλις, ζήτω η Ελλάδα!». Ο Κονδύλης, μέσα σε αυτό το κλίμα δάκρυσε βλέποντας τον επιθυμητό τελικό σταθμό των ελληνικών δυνάμεων και ψιθύρισε: «Είμεθα όργανα των πεπρωμένων του Γένους!»¹⁶⁷. Τελικά τα όργανα του Γένους θα φτάνανε αντί στα πολύβουα νερά του Βοσπόρου, στα λασπόνερα του Έβρου.

Διοικητής όλων των συμμαχικών δυνάμεων ήταν ο Γάλλος Στρατηγός Ντ' Ανσέλμ (1864-1936), ο οποίος ανέπτυξε τις δυνάμεις σε τρία βασικά μέτωπα: α) Στη Χερσόνα-Νικολάεφ, β) κατά μήκος σιδηροδρομικής γραμμής Μπερεζόφκας-Οδυσσού και γ) στην Κριμαία¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Κ. Νίδερ, Α. Μαυρίδης, «Η εκστρατεία της Ουκρανίας», στο: *Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια*, τχ. 10 (1927), σ. 6

¹⁶⁵ Ν. Νικολαΐδης, *Ο Ναύαρχος Γεώργιος Κακουλίδης*, Αθήνα 2001, σ. 89

¹⁶⁶ Κ. Νίδερ, «Η εκστρατεία της Ουκρανίας», στο: *Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια*, τχ. 11 (1927), σ. 9

¹⁶⁷ Π. Ι. Καψής, *ό. π.*, σ. 46-51

¹⁶⁸ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 151

Το κλίμα στην περιοχή ήταν αρνητικότατο και διαχέονταν κυρίως από Γάλλους αξιωματικούς, οι οποίοι θεωρούσαν άσκοπη της παρουσία τους στην περιοχή. Μόλις αφίχθη το 3^ο Σύνταγμα, Γάλλος Συνταγματάρχης σε συνομιλία με τον Κονδύλη του εξέφραζε παράπονα και του εξηγούσε πως η παρουσία τους εκεί είναι ανώφελη. Ο Κονδύλης τους απάντησε κοφτά πως είναι εκεί κατ' εντολή της ελληνικής κυβέρνησης και θα φέρει εις πέρας την αποστολή του¹⁶⁹.

Η αποστολή που του ανατέθηκε ήταν να ανακοπεί η προέλαση των Μπολσεβίκων στη Μπερεζόφκα και η διάσωση του αποσπάσματος Γκυ. Εκτός από το 3^ο Σύνταγμα, στάλθηκε το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων υπό τον Αντισυνταγματάρχη Πλαστήρα, η 2^η Πυροβολαρχία και κάποιες συμμαχικές δυνάμεις. Το απόσπασμα αυτό είχε ως διοικητή τον Συνταγματάρχη Κ. Μανέτα (1879-1960)¹⁷⁰. Το απόσπασμα ήρθε σε επαφή με τις αντίπαλες δυνάμεις στις 22 Μαρτίου και πολέμησε επιτυχώς για 12 ημέρες έναντι πολλαπλάσιων αντρών με σύγχρονα όπλα.

Η σφοδρότερη μάχη συνήφθη στο Μαλ-Μπογιαλίκ. Ενώ είχε δοθεί εντολή να αρχίσει η οπισθοχώρηση, οι «Ερυθροί» εξαπέλυσαν σφοδρή επίθεση έτσι ώστε να εκδιώξουν τους αντιπάλους τους. Κατά τη διάρκεια της επίθεσης, συμπύκθηκε ένα σώμα των «Λευκών», προκαλώντας ρήγμα και θέτοντας σε κίνδυνο όλο το μέτωπο. Τότε οι Κονδύλης και Πλαστήρας διενεργούν αντεπίθεση τρέποντας σε άτακτη φυγή τους επιτιθέμενος, σώζοντας όλες τις μονάδες. Κατά την εκδίωξη των αντιπάλων το αχανές του πεδίου προκάλεσε την εντύπωση στον Κονδύλη και έλεγε χαρακτηριστικά για τη γεωγραφία της Ουκρανίας: «Τότε διά πρώτην φοράν εσχημάτισα ιδέαν περί του αχανούς! Το μάτι του ανθρώπου κουράζεται, διότι δεν συναντά πουθενά ένα ύψωμα, διά ν' αναπαυθή»¹⁷¹.

Ο διοικητής των «Λευκών» Βράγγελ (1878-1928), τίμησε τον Κονδύλη με το παράσημο της Αγίας Άννας μετά ξιφών¹⁷². Κατά την αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων προς τη Ρουμανία τα Συντάγματα Κονδύλη και Πλαστήρα ήταν αυτά που βρέθηκαν στην οπισθοφυλακή και: «αντιμετώπισαν τους Μπολσεβίκους εις όλας τας μάχας, αίτινες διεξήχθησαν Βορείως της Οδυσσού υπό των Συμμαχικών στρατευμάτων»¹⁷³.

¹⁶⁹ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 54

¹⁷⁰ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 152

¹⁷¹ Π. Ι. Καψής, *ό. π.*, σ. 55

¹⁷² Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 57

¹⁷³ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Το Ελληνικόν Εκστρατευτικόν Σώμα εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919)*, Αθήνα 1955, σ. 275

Στις 11 Απριλίου, όλες οι δυνάμεις είχαν εισέλθει στη Ρουμανία και είχαν τοποθετηθεί σε διάφορες πόλεις μέχρι να οργανωθεί ο ρουμανικός στρατός και να τους αντικαταστήσει. Στην πόλη Γαλάζιον τοποθετήθηκε ο Κονδύλης ως διοικητής της πόλης, όπου έχαιρε του σεβασμού των Ελλήνων και Ρουμάνων¹⁷⁴. Ο Αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος (1860-1936), ως αρχηγός του ελληνικού στρατού λάμβανε συνέχεια ψηφίσματα από τις ρουμανικές αρχές και από σωματεία, που ευχαριστούσαν τον ελληνικό στρατό για την επαναφορά της τάξης στη χώρα τους¹⁷⁵.

Για τη συνεισφορά του Κονδύλη, ο Στρατηγός Ντ' Ανσέλμ τον ονόμασε «γενναίο των γενναίων», όπως ο Ναπολέων (1769-1821) είχε ονομάσει τον Στρατάρχη Νέυ (1769-1815), τον πρότεινε για προαγωγή επ' ανδραγαθία και τον παρασημοφόρησε με το παράσημο του Αξιωματικού της Λεγεώνας της Τιμής και του επέδωσε την Τρίτη δάφνη του γαλλικού πολεμικού Σταυρού¹⁷⁶. Ακόμη και ο Κωνσταντίνος Νίδερ εξήρε τη δράση του Κονδύλη: «Σωτηρία Σώματος Στρατού, Γαλλικής Στρατιάς και λοιπών Συμμαχικών Στρατευμάτων, οφείλεται κατά 99% Αντισυνταγματάρχη Κονδύλην και κατά 1% λοιπούς αξιωματικούς και υποφαινόμενον»¹⁷⁷. Η προαγωγή του σε Συνταγματάρχη ήλθε τελικά, στις 14 Φεβρουαρίου 1920 με Βασιλικό Διάταγμα¹⁷⁸.

3.6. Μικρά Ασία-Ανατολική Θράκη

Ενώ οι μάχες στην Ουκρανία είχαν λήξει η 1^η Μεραρχία λόγω των κακών χειρισμών των γαλλικών δυνάμεων, δεν είχε αποσταλεί στο μέτωπο. Ενώ βρισκόταν στις Ελευθερές της Καβάλας, στις 27 Απριλίου 1919 διατάχθηκε η επιβίβαση σε 10 πλοία για τη μεταφορά σε άγνωστο μέρος. Την εποπτεία των ναυτικών μονάδων είχε ο Πλωτάρχης Σαχτούρης και ο Γκρόβερ Γκράνβιλ. Μετά από 36 ώρες όλα ήταν έτοιμα και τα πλοία απέπλευσαν χωρίς να γίνει γνωστή η τοποθεσία αποβίβασης. Ο διοικητής της 1^{ης} Συνταγματάρχης Ζαφειρίου (1871-1947), είχε λάβει επιστολή από τον Αρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο, την οποία άνοιξε εν πλω. Εκεί ανακοινωνόταν πως η Μεραρχία θα κατευθυνόταν στη Σμύρνη και θα αναλάμβανε την διοίκηση της πόλης.

¹⁷⁴ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 103

¹⁷⁵ Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις*, Αθήνα 1935, τ. 2, σ. 39-40

¹⁷⁶ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 78

¹⁷⁷ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 58

¹⁷⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 103

Μετά από σύντομη στάση στον όρμο της Γέρας της Μυτιλήνης, την 1^η Μαΐου η δύναμη βρισκόταν, ανοιχτά στα της Σμύρνης¹⁷⁹.

Στην πόλη επικράτησε φρενίτιδα ενθουσιασμού από τους Έλληνες, οι οποίοι για 500 χρόνια περίμεναν τη στιγμή αυτή. Ο Ιωάννης Καψής (1929-2017) περιγράφει την ψυχική κατάσταση των κατοίκων: «Νάτα! Φάνηκαν... Έρχονται! Η κραυγή ηλεκτρίζει τα πλήθη (...) Τα μάτια δακρύζουν. Κι η ανθρωποθάλασσα κινείται προς τα εμπρός... Θα' θελαν, αν ήταν δυνατόν, να προχωρήσουν μέσα στο νερό, να βγάλουν στην αγκαλιά τους τα τιμημένα παλικάρια μέχρι τη στεριά. Τα αγήματα του συμμαχικού στόλου ενισχύονται και κατορθώνουν, με πολύ κόπο, να κρατήσουν ανοικτή την αποβάθρα από το Πασαπόρτι μέχρι το γαλλικό προξενείο.— Νάτα... Έρχονται!»¹⁸⁰.

Στην αποβάθρα αποβιβάζεται το 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων υπό τον Ταγματάρχη Διον. Σταυριανόπουλο (1878-1972) και ένα Τάγμα Πεζικού του Ταγματάρχη Ν. Τζαβέλα (1881-1921) και πιάνουν τον χορό¹⁸¹.

Ενώ προχωρούν για να εγκατασταθούν στα νευραλγικά σημεία της πόλης, στην περιοχή Καραντίνα το 1/38 δέχτηκε πυροβολισμούς από το Διοικητήριο της Χωροφυλακής από τα παράθυρα ενός ξενοδοχείου και από πλοιάρια στην προκυμαία. Ακολούθησε συμπλοκή απ' όπου σκοτώθηκαν 22 Έλληνες και 5 Τούρκοι και 71 έναντι 16 τραυματιών. Επίσης συνελήφθησαν 151 Τούρκοι αξιωματικοί, 140 στρατιώτες και 2.000 άτακτοι¹⁸². Η κατάσταση αυτή προκλήθηκε από τη θέληση των Ιταλών να φανούν ανίκανες οι ελληνικές δυνάμεις να επιβάλουν τη τάξη στη Σμύρνη καθώς εποφθαλμιούσαν εκείνοι την πόλη. Υπάρχει πληροφορία πως ο Ιταλός Ταγματάρχης Καροσσίνι έδωσε το έναυσμα της επίθεσης με πυροβολισμό από πλοιάριο κοντά στην προκυμαία στο ύψος του Διοικητηρίου¹⁸³.

Η αναταραχή αυτή προκάλεσε δυσφορία και αποφασίστηκε η περαιτέρω αποστολή δυνάμεων στη Σμύρνη. Συμφωνήθηκε η αποστολή του Α' Σώματος Στρατού και διοικητής της Σμύρνης ορίστηκε ο Κ. Νίδερ. Με την παγίωση της τάξης στη Σμύρνη ελληνικά αποσπάσματα άρχισαν να κατευθύνονται έξω από αυτή και να

¹⁷⁹ Σ. Ι. Καργάκος, *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 184-185

¹⁸⁰ Ι. Π. Καψής, *Χαμένες Πατρίδες από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης*, Αθήνα 1989, σ. 10

¹⁸¹ Κ. Μισαηλίδης, *Πολεμικά φύλλα από τη Μικρασιατική Εκστρατεία*, Αθήνα 1923, σ. 12

¹⁸² Σ. Ι. Καργάκος, *ό. π.*, σ. 188-189

¹⁸³ Γκάις Μίλτον, *Χαμένος Παράδεισος-Σμύρνη 1922. Καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, Αθήνα 2008, σ. 172

τοποθετούνται σε διάφορες πόλεις του συγκεκριμένου σαντζακίου¹⁸⁴. Οι μονάδες του Σώματος φτάνανε σταδιακά στη Σμύρνη. Στις 2 Ιουνίου 1919 έφτασε ο Νίδερ με τον επιτελάρχη του Συνταγματάρχη Οθωναίο¹⁸⁵. Στις 12 Ιουνίου αναχώρησε από τη Ρουμανία το 3^ο Σύνταγμα φτάνοντας 3 μέρες αργότερα¹⁸⁶. Εκεί αρκετοί Έλληνες, βλέποντας τον αρειμάνιο Κονδύλη με τους άνδρες του και γνωρίζοντας τα κατορθώματά, του εύχονταν ο Άγιος Γεώργιος να τον προστατεύει¹⁸⁷.

Λίγες μέρες αργότερα στο Αϊδίνι (14-15 Ιουνίου 1919) μετά από αιφνιδιαστική επίθεση ατάκτων σε εφοδιοπομπή έξω από τη πόλη, όσο και μέσα σε αυτή ο υπεύθυνος του τομέα Ταγματάρχης Συρμακέζης αντιστάθηκε όσο του επέτρεπαν οι δυνάμεις του και μετά υποχώρησε¹⁸⁸. Ο πληθυσμός της πόλης υπέφερε τα πάνδεινα και από τους 7.500 Έλληνες μόνο 4.500 γλυτώσανε τις σφαγές¹⁸⁹. Ο Κ. Νίδερ αμέσως διέταξε την ανακατάληψη των περιοχών και τη τιμωρία των υπευθύνων.

Μόλις έφτασε ο Κονδύλης στη Σμύρνη, κλήθηκε από τον Νίδερ να κατευθυνθεί στο στρατηγείο. Εκεί του ανατέθηκε η ανακατάληψη του Αϊδινίου και η εκκαθάριση του τομέα από άτακτα στρατεύματα. Η σκηνή που μας παραδίδεται είναι χαρακτηριστική: «Τρέχει ο επιτελής Ταγματάρχης, μπαίνει σε μια βενζίνα και κατευθύνεται στο καράβι πού πλησιάζει. Από κάτω δυνατά φωνάζει:

- Βρέ παιδιά, μέσα είναι ο Συνταγματάρχης σας;
- Τί έπαθες βρε Στέφανε, απαντάει από την κουπαστή εκείνος. Γιατί αυτή η υποδοχή;
- Γρήγορα, γρήγορα, κατέβα αμέσως, σέ ζητάει ο Στρατηγός (...)
- Είναι εις θέσιν το Τάγμα να μετακινηθή αμέσως;
- Το Τάγμα είναι έτοιμο Στρατηγέ, αλλά λείπουν τα μεταγωγικά του. Τα μουλάρια έρχονται με άλλο καράβι.
- Για ένα Κονδύλη δεν υπάρχουν τέτοια εμπόδια. Γι' αυτό σέ περίμενα με αγωνία. Θα βρης εσύ μουλάρια εκεί πού θα αποβιβασθης από το τραίνο.
- Φεύγω Στρατηγέ (...)

¹⁸⁴ Σαντζάκι ονόμαζαν οι Οθωμανοί τη διοικητική περιφέρεια

¹⁸⁵ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 167

¹⁸⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 105, 120

¹⁸⁷ Παντελής Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, 56

¹⁸⁸ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 168

¹⁸⁹ Κλ. Κ. Μπουλαλάς, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922 με τον φακόν της ιστορικής αλήθειας*, Αθήνα 1959, σ. 44

- Με καράβια έρχονται και τα άλλα Τάγματα. Κύτταξε να μου στείλεις αμέσως τον Κουσίντα και τον Σταθούλια με τους λόχους τους. Αυτούς θέλω πρώτα μ' ακούς;

Ο Σωματάρχης Νίδερ ήθελε τον Συνταγματάρχη Κονδύλη. Κι εκείνος τούς λοχαγούς Κουσίντα και Σταθούλια. Ο κάθε προϊστάμενος ε γνώριζε ποίοι υφιστάμενοί του ήσαν οι πιο κατάλληλοι για τις δύσκολες στιγμές»¹⁹⁰.

Το 3^ο Σύνταγμα κατευθύνθηκε μέσω Μεγαρίδος και μετά από πορεία μέσω από πληθυσμούς των Ζειμπέκων έφτασε ανατολικά του Αϊδινίου για να ανακόψει τη φυγή των ατάκτων¹⁹¹. Η πόλη ανακαταλήφθηκε εύκολα στις 17 Ιουνίου από τη 1^η Μεραρχία και το 3^ο Σύνταγμα με ένα επιπλέον Τάγμα και 6 πυροβόλα καταδίωξε τις ομάδες των Δεμερτζή Εφέ και Γιουρούκ Αλή. Τα τουρκικά σώματα στις 23 Ιουνίου πέρασαν τη γέφυρα του Μαιάνδρου προς τα ανατολικά, όπου ήταν τα σύνορα της ελληνοϊταλικής ζώνης. Στη γέφυρα αυτή σκοτώθηκε ο Υπολοχαγός Σταθούλιας, υπασπιστής του Κονδύλη, και ως ανταμοιβή των αγώνων του δόθηκε στη γέφυρα το όνομά του¹⁹².

Ενώ οι ελληνικές δυνάμεις περνούσαν τη γέφυρα του Μαιάνδρου, Ιταλός Ταγματάρχης εμφανίστηκε με λευκή σημαία και ζήτησε να δει τον επικεφαλής της ελληνικής μονάδας. Η συνομιλία ήταν η εξής:

«-Εισθε ο διοικητής των προελαυνόντων στρατευμάτων;

- Μάλιστα.
- Και που πηγαίνετε;
- Καταδιώκω τον εχθρόν.
- Ναι, αλλά πέραν της γέφυρας το έδαφος είναι υπό Ιταλικήν κατοχήν, συνεπώς..
- Ωραία διακόπτει ο κ. Κονδύλης, τότε συλλάβετε τους Τούρκους και παραδώσατέ τους μου, αφού μάλιστα είμεθα και σύμφωνοι.
- Αυτό είναι αδύνατον.
- Τότε θα προχωρήσω να τούς συλλάβω εγώ.
- Μα, αν τα Ιταλικά στρατεύματα, ζητήσουν να σε εμποδίσουν τι να κάμητε τότε;

¹⁹⁰ Φ. Γρηγοριάδης, *Διχασμός-Μ. Ασία*, Αθήνα 1971, τ. 1, σ. 282

¹⁹¹ Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασίαν (1918-1922)*, Αθήνα 1950, σ. 106-107

¹⁹² Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 168-169

- Κύριε Ταγματάρχα, δεν είμαι υπάλληλος του υπουργείου των εξωτερικών. Είμαι στρατιωτικός και έχω διαταγήν να καταδιώξω τον εχθρό προς πάσαν αυτού κατεύθυνσιν. Ο εχθρός διέβη τη γέφυραν και εισήλθεν εις το απέναντι έδαφος, θα τον καταδιώξω πέραν της γέφυρας. Αν ζητήσουν τα ιταλικά στρατεύματα να με εμποδίσουν, διά της βίας θα αναγκασθώ με λύπην μου να τους επιτεθώ...

- Βλέπω, συνεχίζει ο Ιταλός, ότι μαζί μας δεν θα μπορέσω να συννεοηθώ. Που είναι ο Στρατηγός σας;

- Εις το Αϊδίτι.

- Σας παρακαλώ να μου δώσητε τα μέσα να μεταβώ στο Αϊδίτι για να συννεοηθώ με τον Στρατηγόν σας.

- Ευχαρίστως, να σας δώσω ένα άλογο και οδηγόν.

- Και έως ότου επιστρέψω, ελπίζω, ότι δεν θα κινηθήτε;

- Είστε στρατιωτικός κύριε; Του λέγει τότε ο Κονδύλης θυμωμένος. Αν είσθε στρατιωτικός, δεν θα μου κάνετε αυτή τη σύστασι.

Και αμέσως έδωσε διαταγή εις τα τμήματα του να επιταχύνουν την προέλασιν»¹⁹³.

Οι ελληνικές δυνάμεις προέλασαν έως τη Τζίνα, όπου εξουδετέρωσαν τις ομάδες των Τσετών και μετά έγιναν επιθέσεις σε τουρκικά χωριά, καθώς θεωρήθηκαν συνυπεύθυνα για τις σφαγές στο Αϊδίτι¹⁹⁴. Η καταστροφή ήταν ολοκληρωτική και ο τομέας Μαιάνδρου έμεινε για πολύ καιρό ήρεμος καθώς ο φόβος των Τούρκων ήταν τεράστιος¹⁹⁵.

Δύο μέρες μετά ανακλήθηκε η ελληνική δύναμη και ο Κονδύλης συνάντησε στο γραφείο του Συνταγματάρχη Ζαφειρίου έναν Ιταλό Ταγματάρχη, ο οποίος μιλούσε σε έντονο ύφος. Η συνομιλία παραδίδεται από αυτόπτη μάρτυρα Θ. Καλογερίδη ως εξής:

«Αντικρύζω έναν Ιταλό ταγματάρχη να συνομιλή με τον μέραρχον σε τόνον ζωηρόν. Απ' ό,τι κατάλαβα, επρόκειτο για την παραβίασιν της ιταλικής ζώνης. Την ίδια στιγμή έρχεται και ο Κονδύλης, κρατώντας κλαδί δένδρου για μαστούτι. Μαύρος, μπαρουτοκαπνισμένος, όπως ήταν, χωρίς διακριτικά, με χιτώνιο στρατιώτου, αν δεν τον αποκαλούσεν ο μέραρχος με τ' όνομά του, θα ήταν αδύνατον να πιστέψη κανείς ότι ο αγριάνθρωπος εκείνος ήταν ο περίφημος Κονδύλης. Άκουσα τον

¹⁹³ Παντελής Ι. Καψής, *ό. π.*, 60-61

¹⁹⁴ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 125-126

¹⁹⁵ Μ. Ροδάς, *ό. π.*, 107

Ζαφειρίου να τού λέγη, επίλεξε, τα έξης: “Κύριε Κονδύλη, ο κύριος Ταγματάρχης απ' εδώ παραπονείται, ότι εκυνηγήσατε τους Τσέτες εντός της ιταλικής ζώνης κι εκάψατε 7 χωριά”. Ο Κονδύλης, με ζωνηρή φωνή, έτοιμος για καυγά, άπαντα: “Να πήτε σε αυτόν τον κύριον ότι, εφ’ όσον προστατεύουν τους Τούρκους και τους άφίνουν ελευθέρους να μας χτυπούν, θα κάψω όχι εφτά, αλλά δεκαεφτά χωριά, έστω κι αν χρειασθή να φθάσω στην Βαβυλώνα”»¹⁹⁶.

Με το πέρας των επιχειρήσεων στο Αϊδίι, αναζητήθηκε εξιλαστήριο θύμα για την υποχώρηση των ελληνικών σωμάτων στα μέσα Ιουνίου. Παραπέμφθηκε ο Ταγματάρχης Συρμακέζης και Πρόεδρος του Στρατοδικείου τοποθετήθηκε ο Κονδύλης λόγω της φήμης του ως σκληρού κριτή. Ο Κονδύλης όμως, διαπίστωσε πως ο κατηγορούμενος Ταγματάρχης είχε πράξει το ανθρωπίνως δυνατό και δεν έφερε ευθύνη για την υποχώρηση. Διά ταύτα ο κατηγορούμενος αθωώθηκε αλλά κατακρίθηκε ο Κονδύλης για την απόφασή του. Σε αυτές τις φωνές απάντησε λέγοντας: «Υφ’ ας συνθήκας διεξήχθη η δίκη αυτή, εχρειάζετο περισσότερο σθένος διά να απαλλάξη κανείς τον κατηγορούμενον, παρά να τον καταδικάσει εις θάνατον»¹⁹⁷. Ο Συρμακέζης εκτίμησε τη στάση του Κονδύλη και μετά από 17 χρόνια παρευρέθηκε στην κηδεία του¹⁹⁸.

Με την επιστροφή του 3^{ου} Συντάγματος στη Σμύρνη εντάχθηκε στη Μερραρχία Σμύρνης και είχε στον τομέα της, την περιοχή από τον Πυθικό Ποταμό έως τις εκβολές του Καϋστρου. Όλο το υπόλοιπο του 1919, η Μερραρχία διαμοιράστηκε σε όλον τον τομέα¹⁹⁹. Κάποιες επιχειρήσεις γίνανε μικρής όμως εμβέλειας, με την πιο σημαντική να είναι η κατάληψη των Σάρδεων τον Νοέμβριο του 1919.

Τον Φεβρουάριο του 1920 στο όρος Μποζ Νταγ (Τμώλος), είχαν σταθμεύσει τουρκικές δυνάμεις και απειλούσαν την ελληνική άμυνα. Συγκροτήθηκαν αποσπάσματα από τη 2^η και 13^η Μερραρχία και επιτέθηκαν κατά των αντιπάλων δυνάμεων στις 17 Φεβρουαρίου. Η επιχείρηση έληξε άμεσα και επιτυχώς για τις ελληνικές δυνάμεις, οι οποίες εκκαθάρισαν τα αντίπαλα σώματα²⁰⁰.

¹⁹⁶ Ι. Π. Καψής, *ό. π.*, σ. 55

¹⁹⁷ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 55

¹⁹⁸ Θεόδωρος Α. Νήμας-Μαρία Π. Τσιάντη, «Γεώργιος Κονδύλης: Η ευρυτανική καταγωγή και οι σχέσεις με τα Τρίκαλα», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 397

¹⁹⁹ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2001, σ. 47-8

²⁰⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 131-132

Από την εγκατάσταση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία, μέχρι την επόμενη μεγάλη επιχείρηση του καλοκαιριού του 1920, οι ελληνικές αρχές δεν οχύρωσαν τα εδάφη όπου ήταν τοποθετημένα. Υπήρχε μελέτη για την κατασκευή οχυρώσεων αλλά δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Ο Κονδύλης, με την γνώση της κατάληξης της Μικρασιατικής Εκστρατείας, χαρακτηρίζει την πράξη αυτή «αυτόχρονα εγκληματική, δεν είναι δυνατόν να συγχωρεθή ποτέ από την Ιστορίαν και τας μελλούσας γεννεάς» και δίνει ένα αντίστοιχο ιστορικό παράδειγμα «Το χαλύβδινον δόρυ της Γερμανίας εθραύσθη επί των αμυντικών έργων του Βερντέν»²⁰¹.

Ενώ τα ελληνικά στρατεύματα έφθαναν και αναπτύσσονταν στη Μικρά Ασία, ο Μουσταφά Κεμάλ (1881-1938) έφευγε από την Κωνσταντινούπολη για το Νταγιάμπακιρ, όπου του ανατέθηκε η διοίκηση μιας μονάδας. Εκείνος αποβιβάστηκε στον Πόντο και στις 19 Μαΐου 1919 συγκάλεσε συμβούλιο και αποφασίστηκε η εκδίωξη των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία και τη Θράκη. Στις 23 Ιουλίου ο Κεμάλ συγκάλεσε συμβούλιο των εθνικιστικών δυνάμεων στο Ερζερούμ και μετά από κάποιες συνεδριάσεις, αποφασίστηκε ο κορμός της πολιτικής που θα ακολουθούσαν²⁰². Κάθε μέρα που περνούσε ο Κεμάλ ισχυροποιούσε τη θέση του και η θέση του ελληνικού στρατού επιδεινωνόταν.

Εν' όσω ο Μουσταφά Κεμάλ ξεκινούσε τον αγώνα του, στην Ανατολική Θράκη ο Διοικητής του στρατού Ανδριανούπολης Συνταγματάρχης Τζαφέρ-Ταγιάρ (1878-1958) κηρύσσει την αυτονομία από την Κωνσταντινούπολη, σχηματίζει κυβέρνηση με τη συμμετοχή δύο Βούλγαρων κομιτατζήδων²⁰³. Στη Μικρά Ασία, οι δυνάμεις των Άγγλων στη Νικομήδεια και των Γάλλων στην Κιλικία δέχονταν αλλεπάλληλές επιθέσεις. Την κατάσταση αυτή εκμεταλλεύτηκε ο Βενιζέλος και ζήτησε να βοηθήσει τους συμμάχους με την προέλαση του ελληνικού στρατού για την εκδίωξη των κεμαλικών και για την κατάληψη των σιδηροδρομικών κόμβων του Εσκί-Σεχίρ-Αφίον Καραχισάρ²⁰⁴. Στις 6 Ιουνίου 1920 ανακοινώθηκε στο ελληνικό στρατηγείο πως επιτρέπουν οι σύμμαχοι την έναρξη επιχειρήσεων και την επίθεση ανέλαβαν τα δύο Σώματα Στρατών στη Μικρά Ασία (Α΄ και Σμύρνης) και το Σώμα Στρατού Θράκης.

²⁰¹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 174

²⁰² Σ. Ι. Καργάκος, *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 160-163

²⁰³ Μ. Ροδάς, *ό. π.*, 175

²⁰⁴ Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1994, σ. 116-118

Οι επιχειρήσεις ξεκίνησαν τα ξημερώματα της 9^{ης} Ιουνίου 1920. Το 3^ο Σύνταγμα με ενίσχυση δύο πυροβολαρχιών και ίλες ιππικού καταλαμβάνει το στενό ανάμεσα από το Μπέλεν Νταγ και της λίμνης Μαρμάρων. Μετά τη διάβαση, το ιππικό καταδίωξε τις υποχωρήσασες εχθρικές δυνάμεις στα Μάρμαρα και το υπόλοιπο απόσπασμα αμύνθηκε επιτυχώς στα ανατολικά από επιθέσεις πολλαπλάσιων αντιπάλων²⁰⁵.

Την επομένη (10 Ιουνίου) οι επιθέσεις των Τούρκων ανατολικά της λίμνης των Μαρμάρων εντάθηκαν και ο Κονδύλης αποφάσισε να τους πλευροκοπήσει και να επιτεθεί από τα νότια. Ο ελιγμός ήταν επιτυχής, όμως ο Υπολοχαγός Μαντάς βλέποντας νέα στρατεύματα, θεώρησε πως είναι εχθρικά και διέταξε βολή πυροβολικού με λίγα όμως βλήματα, μέχρι να εξακριβώσει αν ήταν φίλια η όχι. Το απόσπασμα του Κονδύλη, αφού δέχτηκε τα βλήματα σταμάτησε και ξεκίνησε ξανά την πορεία τους. Ο Μαντάς παραξενεύτηκε, αλλά θεώρησε πως η κίνηση αυτή ήταν παραπλανητική των Τούρκων και διέταξε νέα βολή με λίγα βλήματα. Ένα από αυτά σκότωσε το άλογο του Κονδύλη, σωριάζοντάς τον στο έδαφος. Εκείνος σηκώθηκε, χωρίς να έχει τραυματιστεί, και είπε: «Αυτοί, για να έχουν τόσην ευστοχίαν, εινε Έλληνες. Μπράβο τους!»²⁰⁶.

Στις 11 Ιουνίου το 3^ο Σύνταγμα κατέλαβε την Φιλαδέλφεια και στη συνέχεια διατάχθηκε όλη η 13^η Μεραρχία να κατευθυνθεί προς το Βορρά για να εκδιώξει τους Τούρκους από τη Νικομήδεια. Στις 18 Ιουνίου 20.000 Τούρκοι αποστέλλονται στο Μπαλουκεσέρ, αλλά η ορμή της Μεραρχίας Σμύρνης ανατρέπει τη γραμμή άμυνας και με τη βοήθεια της Ταξιαρχίας Ιππικού συλλαμβάνονται 1.500 αιχμάλωτοι και πλήθος εφοδίων²⁰⁷. Την ίδια μέρα αποβιβάστηκε στο Πάνορμο η Μεραρχία Ξάνθης και επιτέθηκε από τα νότια των τουρκικών δυνάμεων και ενώθηκε με τις υπόλοιπες ελληνικές δυνάμεις 25 χλμ. βόρεια από το Μπαλουκεσέρ. Επόμενος στόχος ορίστηκε η Προύσα η οποία καταλήφθηκε στις 27 Ιουνίου χωρίς τη ξεκάθαρη άδεια των αγγλικών δυνάμεων πράγμα που προκάλεσε την αντίδραση του Ελευθερίου Βενιζέλου. Την ίδια μέρα καταλήφθηκε η παραλιακή πόλη της Κίου και αποφασίστηκε η μεταφορά δυνάμεων από τη Μικρά Ασία στην Ανατολική Θράκη για την εκμηδένιση της αντίστασης του Τζαφέρ-Ταγιάρ²⁰⁸.

²⁰⁵ Γ. Θ. Κονδύλης, *Ο δρόμος προς την καταστροφή, Εθνικός Διχασμός, αίτια της μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979, σ. 177-179

²⁰⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 136

²⁰⁷ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 180

²⁰⁸ Ξ. Στρατηγός, *ό. π.*, σ. 118-120

Η κατάληξη της Προύσας είχε τεράστιο αρνητικό αντίκτυπο στο κίνημα του Κεμάλ. Ο Γεώργιος Κονδύλης αναφέρει χαρακτηριστικά: «ο χαλύβδινος αρχηγός της Νέας Τουρκίας δεν ετόλμα να κηρύξει γενικήν επιστράτευσιν διότι ο τουρκικός λαός δεν ενεστερνίσθη την επαναστατικήν ιδέαν θεωρήσας το κίνημα ως πράξιν απογνώσεως, ουδεμίαν ελπίδα επιτυχίας έχουσαν. Η αδυναμία αυτή των Τούρκων Εθνικιστών θα συνεχισθή μέχρι του Νοεμβρίου 1920»²⁰⁹.

Πριν την έναρξη των επιχειρήσεων στην Ανατολική Θράκη, προέκυψε διχογνωμία ανάμεσα στους αξιωματικούς. Ο Άγγλος Αρχιναύρχος, ο Γάλλος εκπρόσωπος και ο διοικητής της αποβατικής δύναμης Συνταγματάρχης Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αινιάν διαφώνησαν με τον Αρχιστράτηγο Παρασκευόπουλο και επιτελάρχη Πάγκαλο, ως προς το σημείο της απόβασης των στρατευμάτων. Η πρώτη ομάδα θεωρούσε πως η απόβαση έπρεπε να γίνει στην Ηράκλεια, ενώ οι δεύτεροι στην Ραιδεστό. Αν και η θέση των συμμάχων ήταν σωστή από αυστηρά υλικούς παράγοντες δεν αποδέχτηκαν τις πληροφορίες που συνέλεξε ο Συνταγματάρχης Κατεχάκης (1881-1939) στην Κωνσταντινούπολη από Τούρκο αξιωματικό, από την οποία δίνονταν η ακριβή θέση και κατάσταση των αμυνόμενων στη Ραιδεστό. Τελικά στις 3 Ιουλίου 1920, αποφασίστηκε η απόβαση να μη γίνει στη Ραιδεστό, με τον Πάγκαλο να υπαναχωρεί μετά από παράκληση του Παρασκευόπουλου αν και είπε στον Αρχιστράτηγο «θα πνίζουν τα μισά μουλάρια μας στις αμμουδιές της Ηράκλειας και του Σουλτάνκιοϊ και η απόβασις θα βραδύνη αρκετάς ημέρας». Τελικά ο Αρχιστράτηγος εξέδωσε διαταγή με την οποία έθετε στην διαταγή του Πάγκαλου το αντιτορπιλικό «Ιέραξ» και την «Πάραλο» με τον «Πηνειό» όπου επέβαινε το 3^ο Σύνταγμα του Κονδύλη και πλεύσανε προς τη Ραιδεστό για αναγνωριστική ενέργεια. Εκεί όμως –χωρίς εντολή του Πάγκαλου-, ο Κονδύλης διέταξε να αποβιβαστεί η μονάδα του και να επιτεθεί²¹⁰.

Στις 6 Ιουλίου έγινε η επιβίβαση του αποσπάσματος Κονδύλη από το Πάνορμο και την επόμενη μέρα, βρίσκονταν στη Ραιδεστό. Με την άφιξη των πλοίων, τα πυροβολεία των Τούρκων άρχισαν να βάλουν. Τα μεταγωγικά δεν είχαν τη δυνατότητα να πλησιάσουν λόγω των αβαθών υδάτων. Τότε ο Κονδύλης έδωσε διαταγή στον σαλιγκική να σημάνει την έφοδο και τραβώντας το σπαθί του βρέθηκε μέσα στη θάλασσα με το νερό να φτάνει έως το στήθος. Οι Άγγλοι ναύτες βλέποντας

²⁰⁹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 182

²¹⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 140-147

τους αλαλάζοντες Έλληνες στρατιώτες άρχισαν να επευφημούν φωνάζοντας: «Ούρα! Ούρα!». Ο Πάγκαλος για να διαπιστώσει τι ακριβώς γίνεται πλησιάζει σε ένα πλοίο και με τον τηλεβόα, ζητά τον Κονδύλη. Τον ενημερώνουν πως έχει αποβιβαστεί και βρίσκεται στο πεδίο. Τότε ο Πάγκαλος είπε: «Αφού είναι εδώ ο Κονδύλης, είμαστε περιττοί!»²¹¹. Η έφοδος ήταν επιτυχής λόγω της ορμητικότητας της επίθεσης και των πυρών από τα πλοία συνοδείας. Ο διοικητής της τουρκικής 55^{ης} Μεραρχίας, Αλή Ιλεντίν αν και διέθετε 4.000 άνδρες με πυροβόλα και πολυβόλα δεν κατάφερε να αμυνθεί και τράπηκε σε φυγή. Ο Βασιλιάς Αλέξανδρος παρακολουθούσε από τον «Αβέρωφ» την επιχείρηση και χάρηκε για την επιτυχία και έπλεξε το εγκώμιο του Κονδύλη²¹², ενώ ο Πάγκαλος ενημέρωσε τον Μαζαράκη να «διακόψη τούς κολυμβητικούς αγωνες του εις Ερεκλί και έλθη και αποβιβασθη εις τας αποβάθρας Ραιδεστου, όπερ και εγένετο»²¹³.

Την 9^η Ιουλίου, ολόκληρη η Μεραρχία Σμύρνης είχε αποβιβαστεί, χωρίστηκε σε τέσσερις φάλαγγες και άρχισε την κίνηση προς Βορά για να βρεθεί στα νότια του στρατού του Τζαφέρ Ταγιάρ. Την προηγούμενη ο Σωματάρχης Ζυμβρακάκης διέταξε την 9^η Μεραρχία να επιτεθεί και να διαβεί τον Έβρο χωρίς αποτέλεσμα. Στις 10 Ιουλίου πέρασαν τα πρώτα τμήματα της 9^{ης} και της Μεραρχίας Ξάνθης και συνέχισαν τη πίεση και έγινε επαφή με το ιππικό της Μεραρχίας Σμύρνης. Την 11^η ο Ζυμβρακάκης διέταξε νέα επίθεση και οι τουρκικές δυνάμεις βρέθηκαν περικυκλωμένες και παραδόθηκαν. Στις 12 οι αρχές της Ανδριανούπολης παρέδωσαν την πόλη με τον Μητροπολίτη Πολύκαρπο να τελεί την επόμενη δοξολογία, παρουσία του Βασιλιά Αλεξάνδρου²¹⁴. Ο Τζαφέρ Ταγιάρ προσπάθησε να διαφύγει στη Βουλγαρία, αλλά αποκλείστηκε σε ένα χωριό, κρύφτηκε σε ένα κοτέτσι και τον συνέλαβε ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης ή κατ' άλλους ο Σόλων Γκίκας. Ο συλληφθείς μεταφέρθηκε στην Αθήνα όπου κυκλοφορούσε ελεύθερος μέχρι το 1923²¹⁵. Με το πέρας των επιχειρήσεων η Μεραρχία Σμύρνης επέστρεψε στην Μικρά Ασία.

Στις 27 Ιουλίου υπογράφεται στο προάστιο του Παρισιού, Σέβρες, η συνθήκη διάλυσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τον διαμερισμό των εδαφών της, στις

²¹¹ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνη*, Αθήνα 1934, σ. 66-67

²¹² Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 64-65

²¹³ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 146

²¹⁴ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 185-186

²¹⁵ Σ. Ι. Καργάκος, *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 260

δυνάμεις της Αντάντ. Στην Ελλάδα κατοχυρωνόταν τα νησιά του Αιγαίου, η Ανατολική Θράκη μέχρι τα υψώματα της Τσατάλτζας και το Σαντζάκι της Σμύρνης, όπου προβλέποταν πεντάχρονη διοίκηση της πόλης και μετά δημοψήφισμα για την ένταξή του στο ελληνικό κράτος. Επίσης μετά τη συμφωνία του Βενιζέλου με τον Ιταλό Πρωθυπουργό Τιτόνι (1855-1931), παραδόθηκε η Βόρεια Ήπειρος και τα Δωδεκάνησα –πλην της Ρόδου- στην Ελλάδα, με αντάλλαγμα την κυριαρχία της Ιταλίας στην περιοχή του Μαιάνδρου. Όμως η απόφαση των δυνάμεων στις Σέβρες «επιπολαία ήτο η απόφασις των νικητών του Μεγάλου Πολέμου να διανεύουν το δέρμα της άρκτου πριν την φονεύσουν»²¹⁶.

Μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών μέχρι τις εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920, έλαβαν χώρα κάποιες επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία.. Στη περιοχή Δεμερτζί διατάχθηκε ένα Τάγμα με δύναμη πυροβολικού να τοποθετηθεί και να αμυνθεί. Όμως στις 17 Ιουλίου δυνάμεις του Ετέμ Μπέη (1886-1948) επιτέθηκαν και ανάγκασαν το απόσπασμα να υποχωρήσει²¹⁷. Η Μερραρχία Κυδωνιών (στην οποία άνηκε το απόσπασμα του Δεμερτζί) επιτέθηκε στις 11 Αυγούστου και ανακατέλαβε την τοποθεσία. Μάλιστα ο Μέραρχος Αλ. Οθωναίος συμμετείχε στη μάχη και τραυματίστηκε²¹⁸. Στις 7 Αυγούστου έγινε νέα τουρκική επίθεση στο Δεμερτζί, η οποία αποκρούστηκε από το 32^ο Σύνταγμα με μεγάλες απώλειες για από τις δύο πλευρές²¹⁹.

Μετά την προέλαση του Ιουνίου, δημιουργήθηκε ένα κενό στη διάταξη των ελληνικών στρατευμάτων στην ορεινή περιοχή του Σιμάβ λόγω των συνεχών επιθέσεων σχεδιάστηκε επίθεση για την κατάληψη της γραμμής Ουσάκ-Γκεντίζ για τη βελτίωση των ελληνικών αμυντικών θέσεων. Την 13^η Αυγούστου ξεκινά οι επίθεση από μονάδες της 1^{ης}, 2^{ης} και 13^{ης} Μερραρχίας. Τρεις μέρες μετά καταλαμβάνεται το Ουσάκ και λόγω της άτακτης φυγής των τουρκικών δυνάμεων, ανατίναξαν γέφυρα την ίδια στιγμή που συρμός με Τούρκους στρατιώτες και πολεμικό υλικό βρισκόταν επί της γέφυρας. Σχεδόν όλοι σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν. Κάποιοι σώθηκαν από τη δράση των Ελλήνων ιατρών που χειρουργούσαν αδιακρίτως Έλληνες ή Τούρκους²²⁰.

Τη 17^η Αυγούστου χωρίστηκαν τρεις φάλαγγες και αφού εκπόρθησαν το Αϊνέ Χαν και στις 19 έγινε επαφή της Μερραρχίας Κυδωνιών στο Σιμάβ με τουρκικές

²¹⁶ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 188-189

²¹⁷ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 192

²¹⁸ Μ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασίαν (1918-1922)*, Αθήνα 1950, σ. 184

²¹⁹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 192-193

²²⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 151-152

δυνάμεις. Με την έλευση των άλλων δύο φαλάγγων κυκλώθηκαν οι αμυνόμενοι και ύστερα από μάχη της 22^α Αυγούστου όλος ο όγκος του Σιμάβ βρέθηκε σε ελληνικά χέρια²²¹. Παράλληλα τη 18^η Αυγούστου η Μεραρχία Σμύρνης στάλθηκε να εκκαθαρίσει τη χερσόνησο της Κίου, ενώ στις 24 Αυγούστου η Μεραρχία Μαγνησίας (μετέπειτα 14^η Μεραρχία) τοποθετήθηκε στην Νικομήδεια όπου θα ενίσχυε τις εκεί αγγλικές δυνάμεις²²².

Η τουρκική διοίκηση αποφάσισε να ανακαταλάβει τα υψώματα τη γραμμή Σιμάβ-Γκεντίς. Στα υψώματα του Γκεντίς υπήρχε το οροπέδιο του Τσεντίζ, όπου είχε σταθμεύσει το 3^ο Σύνταγμα με μια επιπλέον πυροβολαρχία, συνολικής δύναμης 1000 ανδρών. Επιλέχθηκαν ως μονάδες κρούσης, οι τουρκικές 11^η, 61^η Μεραρχίες το 168^ο Τάγμα Πεζικού, ένα Τάγμα εφόδου και άτακτες μονάδες υπό τον Ετέμ Μπέη. Διοικητής όλων των δυνάμεων ήταν ο Αλή Φουάτ πασάς (1882-1968). Πέραν των 8.000 ανδρών, υπήρχαν 16 πυροβόλα και 10 οπλοπολυβόλα²²³.

Ο Κονδύλης είχε χωρίσει τις δυνάμεις του σε δύο υποτομείς, ενώ εκείνος μαζί με το πυροβολικό βρισκόταν σε ύψωμα για να έχει θέαση του πεδίου. Στις 7:30 π.μ. της 11^{ης} Οκτωβρίου 1920 ξεκίνησε η επίθεση στο δεξιό ελληνικό υποτομέα. Οι Τούρκοι εκμεταλλεύτηκαν την ομίχλη και κατέλαβαν ένα ύψωμα 400 μέτρα από τις ελληνικές γραμμές και άρχισαν να βάλουν με όλα τους τα όπλα. Ο Κονδύλης βρέθηκε σε δίλημμα, καθώς βλέποντας τις υπέρτερες εχθρικές δυνάμεις, μπορούσε είτε να διατάξει άμυνα στα χαρακώματα είτε αντεπίθεση. Στις 9:09 π.μ. δόθηκε η εντολή της αντεπίθεσης. Εκκαθαρίστηκε το ύψωμα όπου υπήρχαν οι τουρκικές μονάδες και πίσω από τον λόφο βλήθηκαν τα μεταγωγικά του τουρκικού στρατού. Η τουρκική επίθεση ανακόπηκε, αλλά λόγω έλλειψης πυρομαχικών, οι Έλληνες στρατιώτες επέστρεψαν στη γραμμή άμυνας. Το απόγευμα έγινε νέα επίθεση των τουρκικών δυνάμεων, αλλά αποκρούστηκαν από τα ανεφοδιασμένα ελληνικά τμήματα. Στον ανατολικό τομέα ξεκίνησε η επίθεση στις 8 π.μ., αποκρούστηκε προκαλώντας ελληνική αντεπίθεση και άλλες δύο νέες τουρκικές επιθέσεις. Η μάχη ολοκληρώθηκε περί τη 1 μετά τα μεσάνυχτα της 12^{ης} Οκτωβρίου. Το ελληνικό επιτελείο, αντιλαμβανόμενο τη δυσκολία ανεφοδιασμού των δυνάμεων στο Γκεντίζ, διέταξε τη σύμπτυξη στο Αϊνέ Χαν²²⁴.

²²¹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 193-194

²²² Ξ. Στρατηγός, *ό. π.*, σ. 123

²²³ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ (Ιούλιος-Νοέμβριος 1920)*, Αθήνα 1957, σ. 252

²²⁴ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 154-158

Στις 14 Οκτωβρίου έγιναν τουρκικές επιθέσεις στο Αϊνέ Χαν, οι οποίες αποκρούστηκαν από το 3^ο Σύνταγμα και στις 18, ξεκίνησε επιχείρηση για ανακατάληψη του οροπεδίου Τζεντίζ. Δύο μέρες αργότερα το Σύνταγμα στάθμευσε στο χωριό Αζαλάν στο Τζεντίζ και παρέμεινε εκεί για εννιά μέρες και μετά ανακλήθηκε στο Ουσάκ, όπου κατέφτασε στις 30 Οκτωβρίου²²⁵. Αυτές οι μάχες είναι οι τελευταίες που θα συμμετάσχει ο Κονδύλης στη Μικρά Ασία, καθώς μετά την αλλαγή της κυβέρνησης θα ζητήσει άδεια και θα αντικατασταθεί.

Πως φθάσαμε όμως στις εκλογές; Με την επιστροφή του Βενιζέλου από τη Γαλλία, μετά την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών, διέλυσε τον Σεπτέμβριο του 1920 τη βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 25 Οκτωβρίου. Λόγω του θανάτου όμως του βασιλιά Αλεξάνδρου στις 12 Οκτωβρίου, οι εκλογές αναβλήθηκαν για μία εβδομάδα (1^η Νοεμβρίου)²²⁶. Χρέη Αντιβασιλέα ανέλαβε ο Παύλος Κουντουριώτης, αν και προτάθηκε να μεσολαβήσουν οι ρουμανικές αρχές προς την ελληνική βασιλική οικογένεια για να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος υπέρ του γιού του Γεωργίου (1890-1947) χωρίς να υλοποιείται η πρόταση²²⁷. Το αποτέλεσμα των εκλογών έφερε στην εξουσία την «Ηνωμένην Αντιπολίτευσιν» με 250 έδρες έναντι 110 του κόμματος των Φιλελευθέρων. Χρέη Αντιβασιλέα ανέλαβε η βασιλομήτωρ Όλγα (1851-1926), μέχρι την επιστροφή του Κωνσταντίνου στις 6 Δεκεμβρίου λόγω του δημοψηφίσματος που επικύρωσε την επάνοδό του την 22^α Νοεμβρίου²²⁸. Τη διενέργεια των εκλογών ο Κονδύλης τη θεωρούσε αχρείαστη, καθώς ο πόλεμος δεν είχε ολοκληρωθεί και μόνο ο Βενιζέλος είχε την δυνατότητα να τον φέρει εις πέρας, ενώ την ημέρα των εκλογών δεν λήφθηκε μέτρο για την επικράτηση των Φιλελευθέρων²²⁹, ενώ για τον ίδιο τον Βενιζέλο ανέφερε: «Να εμπορεί κανείς να γίνη Μέγας Αλέξανδρος και να μην εννοή ν' αφήσει την νοοτροπία του κομματάρχου!». Ο ίδιος ο Κονδύλης προσπάθησε να νοθεύσει τις εκλογές στο Σύνταγμά του. Διέταξε να αφαιρεθεί το κάτω μέρος των καλπών, να αφαιρεθούν οι αντιβενιζελικές ψήφοι και να τοποθετηθούν βενιζελικές. Οι στρατιώτες όμως, λόγω άγχους αφαίρεσαν τις ψήφους και τοποθέτησαν τα νέα ψηφοδέλτια δεμένα με σπάγγο και θεωρήθηκαν άκυρα²³⁰.

²²⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 159-160

²²⁶ Γρ. Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα στην 1821-1961*, Αθήνα 1961, σ. 131

²²⁷ Περ. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1, σ. 303

²²⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 174

²²⁹ Γ. Θ. Κονδύλης, *ό. π.*, σ. 206,210

²³⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 71, 77

Με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων ο Κονδύλης κατάλαβε πως θα εκδιώκονταν από τη πρώτη γραμμή και θα μετατίθονταν σε κάποια θέση στην ηπειρωτική Ελλάδα. Έτσι ζήτησε άδεια και κατευθύνθηκε στη Σμύρνη θέλοντας να μάθει τη διάθεση του νέου επιτελείου. Ενώ κατευθυνόταν στη πόλη, στον ενδιάμεσο σταθμό της Φιλαδέλφειας, ομάδα στρατιωτών βρέθηκε δίπλα από τη αμαξοστοιχία και άρχισε να προπηλακίζει τον Κονδύλη. Οι αξιωματικοί που ήταν μαζί του, του πρότειναν να μείνει μέσα στο τραίνο για να μην οξύνει τα πνεύματα. Εκείνος τους απάντησε «Να! Πως κρύβομαι εγώ» και εμφανίστηκε στην είσοδο της αμαξοστοιχίας και κοίταξε επιτακτικά την ομάδα των στρατιωτών. Εκείνοι χάσανε τη ψυχραιμία τους και σταματήσανε απότομα τα συνθήματά τους και κάποιοι μάλιστα χαιρέτησαν τον Συνταγματάρχη. Φτάνοντας στο επιτελείο, κατάλαβε πως θα μετατιθόταν, οπότε κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Πέραν του Κονδύλη, στις 5 Νοεμβρίου παραιτήθηκε ο Αρχιστράτηγος Λ. Παρασκευόπουλος και τέσσερις μέρες αργότερα ανέλαβε ο Αν. Παπούλας (1857-1935)²³¹.

3.7. «Εθνική Άμυνα» Κωνσταντινούπολης

Την άνοιξη του 1921 στην Κωνσταντινούπολη ο ελληνικός πληθυσμός βρισκόταν σε αναταραχή λόγω της διαφανόμενης αναθεώρησης της συνθήκης των Σεβρών. Από την κατάσταση αυτή προήλθε η «Εθνική Άμυνα». Σε αυτή συμμετείχαν αρχικά περίπου 100 αξιωματικοί²³² με τοπικούς και πολιτικούς παράγοντες. Στις τάξεις των αξιωματικών δημιουργήθηκαν δύο ομάδες. Αυτή των Στρατηγών (Ζυμβρακάκης, Ιωάννου κ.ά) και οι χαμηλότερες βαθμίδες συσπειρώθηκαν γύρω από τον Συνταγματάρχη Κονδύλη²³³. Λόγω της ενεργητικότητας δράσης του και της επαφής του με αγγλικούς παράγοντες, η ομάδα των Στρατηγών τον διέβαλε κατά πάσα κατεύθυνση. Ο Ζυμβρακάκης θέλησε να μονομαχήσει μαζί του, αλλά μετά από παρέμβαση του Ιωάννου αποφεύχθηκε η ενέργεια²³⁴.

Παρά τις διάφορες ζυμώσεις οι περισσότεροι αξιωματικοί που είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη ζήτησαν (είτε γιατί είχαν αγνές προθέσεις είτε για επικοινωνιακούς λόγους) την επαναφορά τους σε μονάδες του μετώπου. Ο Κονδύλης ζήτησε να επιστρέψει στο Σύνταγμά του λίγο μετά την άφιξή του στην

²³¹ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 69-71

²³² ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2001, σ. 96

²³³ Ξ. Στρατηγός, *ό. π.*, σ. 362

²³⁴ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 311-312

Κωνσταντινούπολη. Μαζί με την αίτησή του αυτή είχε αποστείλει και την αποστράτευσή του σε περίπτωση άρνησης. Τον Ιούλιο του 1921 πριν τις επιχειρήσεις προς την Άγκυρα έγινε νέα αποτυχημένη επαφή και μία τελευταία τον Μάρτιο του 1922²³⁵. Στην περίπτωση του Κονδύλη, με το Βασιλικό Διάταγμα της 28 Αυγούστου 1921, τέθηκε σε «αυτεπάγγελτον αποστρατείαν δι' ανικανότητα προς εκπλήρωσιν των Στρατιωτικών καθηκόντων του»²³⁶.

Η δράση της «Εθνικής Άμυνας» ήταν πολύπλευρη. Στρατολόγησε Έλληνες της Πόλης και άρχισε να τους εκπαιδεύει για να υπάρξει μια μονάδα να διαφυλάξει την Ανατολική Θράκη. Συλλέγονταν πληροφορίες από όλες τις δυνάμεις που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη. Χρηματοδότες της «Εθνικής Άμυνας» ήταν καιρίως άνθρωποι της διασποράς και ειδικά από τη Ρουμανία²³⁷. Επίσης είχαν αποσταλεί εκπρόσωποι στο εξωτερικό και προπαγάνδιζαν υπέρ της επιστροφής του Βενιζέλου και κατέκριναν κάθε ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης²³⁸.

Πέραν των ενεργειών των αξιωματικών στην Κωνσταντινούπολη τα οποία είναι απότοκα της εποχής, η πλέον μελανή πράξη αποτελούν τα άρθρα του Κονδύλη στην τοπική εφημερίδα «Πρωία». Η αρθρογραφία ξεκίνησε μετά την επιστροφή των ελληνικών δυνάμεων στη βάση τους από την επίθεση του καλοκαιριού του 1921. Σε αυτά προέτρεπε να παραιτηθεί η κυβέρνηση για να επιστρέψει ο Βενιζέλος και ζητούσε από τους στρατιώτες να στασιάσουν²³⁹. Τα άρθρα αυτά θεωρήθηκαν χρήσιμα από τους κεμαλικούς, οι οποίοι τα συνέλλεξαν και τα ρίχνανε με αεροπλάνα στις ελληνικές γραμμές, προκαλώντας πτώση του ηθικού των στρατιωτών²⁴⁰.

Στις αρχές του 1922, ο Κονδύλης συναντήθηκε με τον Βενιζέλο και τον Περικλή Αργυρόπουλο στο Λονδίνο. Εκεί αποφάσισαν να κινηθούν όπως το 1915-1916, χωρίς να είναι εμφανής ο ρόλος του Βενιζέλου. Είχαν αποφασίσει πως έπρεπε να προσεταιριστούν αξιωματικούς και πολιτικούς και να αυτονομηθούν τα εδάφη της συνθήκης των Σεβρών. Ως αρχηγός προτάθηκε ο Παύλος Κουντουριώτης αλλά δεν

²³⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 174-175, 196

²³⁶ Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 300

²³⁷ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 312

²³⁸ Ξ. Στρατηγός, *ό. π.*, σ. 213

²³⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 220-222

²⁴⁰ Σ. Ι. Καργάκος, *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, τ. 1, σ. 310

προχώρησε η περίπτωση αυτή και στο τέλος αρχηγός της κίνησης ανέλαβε ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Μελέτιος Μεταξάκης (1871-1935)²⁴¹.

Ο αποσταλθείς από την «Εθνική Άμυνα» Σιώντης έφτασε στη Σμύρνη στις 10 Δεκεμβρίου του 1921 και τρεις μέρες αργότερα συναντήθηκε με τον Αρχιστράτηγο Παπούλα,. Τον ενημέρωσε για το σχέδιο της αυτονομίας των της Μικράς Ασίας, την οπισθοχώρηση και οχύρωση σε θέσεις όπου θα κατάφερναν να αποκρούσουν τουρκικές επιθέσεις, ενώ ο στρατός του νέου κράτους θα αποτελούνταν από εθελοντές της Κωνσταντινούπολης, Ελλήνων της διασποράς και από στρατιώτες του ελληνικού στρατού που θα επέλεγαν να παραμείνουν. Ο Παπούλας ζήτησε να μην απομακρυνθεί ο βασιλιάς και να του δοθούν ακριβείς αριθμοί των εθελοντών που θα του εξασφάλιζε η «Άμυνα» και τους οικονομικούς πόρους που θα τους ενίσχυαν, ενώ ζήτησε να ενημερωθεί και η κυβέρνηση στην Αθήνα. Στη συνέχεια έγινε επαφή και με τον Αριστείδη Στεργιάδη (1861-1949), χωρίς να δέχεται εκείνος να συμμετάσχει²⁴².

Ο Παπούλας βλέποντας το αδιέξοδο έστειλε στην Αθήνα τον Σιώντη μαζί με άλλους αξιωματικούς και να ενημερώσουν την κυβέρνηση. Έγιναν επαφές με διάφορους πολιτικούς οι οποίοι ήταν διστακτικοί. Μόνο ο Ν. Στράτος (1872-1922) θεωρούσε την κίνηση της αυτονομίας επιβεβλημένη και μεσολάβησε να συναντηθεί ο απεσταλμένος με τον Πρωθυπουργό Γούναρη. Η συνάντηση έγινε στο γραφείο του Υπουργού Στρατιωτικών Ν. Θεοτόκη (1878-1922), παρουσία του Παπούλα. Εκεί μετά από τετράωρη συζήτηση ο Γούναρης άφησε να εννοηθεί πως είναι σύμφωνος με την ανεξαρτητοποίηση. Τρεις μέρες αργότερα φάνηκαν οι αληθινές προθέσεις του Γούναρη και ο Παπούλας αποφάσισε να τεθεί επικεφαλής για τη σωτηρία της Μικράς Ασίας. Κατατίστηκε σχέδιο για την κατάταξη αξιωματικών μέχρι του βαθμού του Ταγματάρχη και εθελοντών. Για την ευρύτερη σύμπραξη της «Άμυνας» με τον Αρχιστράτηγο, ο Περικλής Αργυρόπουλος μετέβη στη Σμύρνη στα μέσα Απριλίου.

Έγιναν δύο συναντήσεις στο στρατηγείο και αποφασίστηκε να κατέβουν σε συλλαλητήριο οι συμρναίοι με επικεφαλής τους προύχοντες, ζητώντας αυτονομία, ενώ ο στρατός αντί να διαλύσει θα στήριζε την ενέργεια. Έγινε επαφή του Αργυρόπουλου και με την πλευρά των προυχόντων οι οποίοι αν και ήταν διστακτικοί αποφάσισαν να συμμετάσχουν. Εκείνοι έστειλαν αντιπρόσωπο στον Παπούλα για να

²⁴¹ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 310

²⁴² Ξ. Στρατηγός, *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1994, σ. 337-339

εξακριβώσουν αν ήταν σύμφωνος, και εκείνος τους απάντησε πως θα κάνει το καθήκον του, προκαλώντας ταραχή και υπαναχώρηση στους προύχοντες²⁴³.

Παράλληλα προκλήθηκε εκείνη την εποχή κυβερνητική κρίση στην Αθήνα καθώς η κυβέρνηση Γούναρη βρισκόταν υπό παραίτηση. Υποψήφιος να αναλάβει ήταν ο Ν. Στράτος ο οποίος έστειλε με τον Αντιπλοίαρχο ανιψιό του σύσταση στον Παπούλα να γίνει η αυτονόμηση ενώ αναλάμβανε ο Στράτος και να παρουσιαστεί η κίνηση ως τετελεσμένο γεγονός από τον νέο Πρωθυπουργό. Η υπαναχώρηση των προυχόντων και η αποτυχία του Στράτου να σχηματίσει κυβέρνηση, ματαίωσαν την κίνηση της αυτονόμησης.

Ενώ ο Αργυρόπουλος συνομιλούσε με τον Παπούλα, έλαβε επιστολές από τον Κονδύλη. Τον ενημέρωνε πως είχε έρθει σε επαφή με την «Intelligence Service» και προέτρεπε να γίνει το κίνημα για να μην αναγκαστούν οι Άγγλοι να αποβιβάσουν και άλλες δυνάμεις στη Μικρά Ασία με σκοπό να επιβραδύνουν τον Κεμάλ. Βέβαια σε αποτυχία θα αρνούνταν κάθε επαφή με την «Εθνική Άμυνα». Παρά τις ζυμώσεις αυτές, η Αθήνα αντέδρασε και με την αντικατάσταση του Παπούλα από τον Χατζανέστη (1863-1922), ναυάγησε η προσπάθεια της αυτονόμησης.

Το καλοκαίρι του 1922, οι Αργυρόπουλος και Κονδύλης κατευθύνθηκαν στο Λονδίνο για να σχεδιάσουν ποια θα ήταν η επόμενη κίνησή τους. Ο Κονδύλης κατά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, συναντήθηκε και με τον Σοφοκλή Βενιζέλο (1894-1964). Το σπάσιμο του μετώπου και η επερχόμενη καταστροφή βρήκε τον Κονδύλη στην Κωνσταντινούπολη. Κατάλαβε αμέσως πως δεν γινόταν να σωθεί η Μικρά Ασία και έπρεπε να συγκεντρωθεί στρατός στην Ανατολική Θράκη για να μη χαθεί και αυτή και έφυγε στις 5 Σεπτεμβρίου μαζί με τον Αργυρόπουλο και λίγες μέρες αργότερα συναντήθηκαν με τον γενναίο Συνταγματάρχη Γ. Ζήρα (1878-1927). Ο Κονδύλης ζήτησε από τον Ζήρα να μείνει στη Θράκη και να αποτελέσει τη διοικούσα μονάδα που θα προστάτευε την περιοχή. Ο Ζήρας δεν συμφωνούσε και πίστευε πως έπρεπε να κατέλθει στην Αθήνα για να ανατραπεί η κυβέρνηση και να προστατευτεί ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Η τύχη έφερε τους Κονδύλη και Ζήρα αντιμέτωπους ένα χρόνο αργότερα και τον Ζήρα λίγο πριν πεθάνει να μετανιώνει για την απόφασή του να εγκαταλείψει την Ανατολική Θράκη²⁴⁴.

²⁴³ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 316-318

²⁴⁴ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 319-326

3.8. Κίνημα Πλαστήρα-Γονατά

Την 11^η Σεπτεμβρίου 1922, τα υπολείμματα του ελληνικού στρατού που βρέθηκαν στα νησιά του Αιγαίου άρχισαν να εργάζονται για την ανατροπή της κυβέρνησης. Στη Χίο κατέλυσαν τις αρχές μονάδες που αποτελούνταν από διοικούσα επιτροπή υπό τους Συνταγματάρχες Πλαστήρα, Γαρδίκια και Αντισυνταγματάρχη Κοιμήση (1878-1935), στη Μυτιλήνη η κίνηση έγινε από τον Συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά και Αντισυνταγματάρχες Κ. Μαμούρη και Αχ. Πρωτοσύγκελο (1879-1943), ενώ έγινε και επαφή με του αξιωματικούς του Ναυτικού οι οποίοι προσχώρησαν στο κίνημα. Στις 12 Σεπτεμβρίου ξεκίνησαν οι μονάδες από τα νησιά προς την Αθήνα, στην οποία είχε ήδη κινηθεί ο Πάγκαλος και συνελάμβανε διάφορες προσωπικότητες των φιλοβασιλικών. Ο Γονατάς συνέταξε προκήρυξη που ρίχτηκε στην Αθήνα με αεροπλάνο και ζητούσε την παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, διάλυση της Εθνοσυνέλευσης, σχηματισμός υπερκομματικής κυβέρνησης αποδεχόμενη από την Αντάντ και ενίσχυση του θρακικού μετώπου²⁴⁵.

Τα πρώτα τμήματα έφτασαν την 13^η Σεπτεμβρίου και βλέποντας το ανέφικτο της αντίστασης ο βασιλιάς Κωνσταντίνος κάλεσε την επόμενη μέρα στα ανάκτορα τον Ιω. Μεταξά και του ζήτησε να συντάξει διάγγελμα στον ελληνικό λαό, ανακοινώνοντας την παραίτησή του υπέρ του Διαδόχου Γεωργίου²⁴⁶. Η κυβέρνηση Ν. Τριανταφυλλάκου (1855-1939) παραιτήθηκε και ανέλαβε ο Σωτήριος Κροκιδάς (1852-1924). Την διεύθυνση του κράτους είχαν επιφορτιστεί ο Πλαστήρας και ο Γονατάς. Αυτούς πίεζε ο Θεόδωρος Πάγκαλος και ο Αλέξανδρος Οθωναίος να γίνει εκτέλεση των υπευθύνων. Ο Πλαστήρας συναίνεσε με τον όρο να δικάσουν τους κατηγορούμενους. Εκείνοι αν και ξαφνιαστήκαν αρχικά, δέχτηκαν ζητώντας να γίνει η απόφασή τους αποδεκτή²⁴⁷.

Μετά από διάφορες ανακρίσεις, 8 άτομα οδηγήθηκαν σε δίκη. Ήταν οι πολιτικοί Δ. Γούναρης, Ν. Στράτος, Π. Πρωτοπαπαδάκης (1859-1922), Ν. Θεοτόκης, Γ. Μπαλτατζής (1868-1922) και οι στρατιωτικοί Μ. Γούδας (1868-1931), Ξ. Στρατηγός (1869-1927) και Γ. Χατζανέστης. Η δίκη ξεκίνησε στις 31 Οκτωβρίου²⁴⁸ και διήρκεσε 15 μέρες και 6 από τους 8 καταδικάστηκαν σε θάνατο (Γούναρης,

²⁴⁵ Ιω. Γιαννουλόπουλος, «Η επανάσταση του στρατού και του στόλου (Σεπτέμβριος 1922)» στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 251-252

²⁴⁶ Ηλ. Ιω. Ηλιόπουλος, *Τα στρατιωτικά κινήματα στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 2016, σ. 64

²⁴⁷ Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 2009, σ. 29

²⁴⁸ Γ. Καραγιάννης, «Η επανάσταση του 1922-Απόφαση για σκληρή τιμωρία των ενόχων», στο: *Οι μεγάλες δίκες: Η δίκη των έξι*, Αθήνα 2011, σ. 64-65

Μπαλτατζής, Θεοτόκης, Στράτος, Πρωτοπαπαδάκης, Χατζανέστης) ενώ οι υπόλοιποι σε ισόβια (Στρατηγός, Γούδας). Η εκτέλεση έγινε εσπευσμένα στο Γουδί το πρωί της 15^{ης} Νοεμβρίου, λόγω της απειλής από την αγγλική πρεσβεία για διακοπή των διπλωματικών σχέσεων σε περίπτωση της ολοκλήρωσης της εκτέλεσης²⁴⁹. Το βράδυ πριν την εκτέλεση ο Κονδύλης κατευθύνθηκε στο γραφείο του παλαιού φίλου του Πλαστήρα και του ζήτησε να μην επιτρέψει την εκτέλεση. Ο Πλαστήρας του είπε πως οι κατώτεροι αξιωματικοί δεν πειθαρχούν αν δεν τιμωρηθούν οι υπεύθυνοι, με τον Κονδύλη να του απαντά πως αν δεν μπορεί η κυβέρνηση να επιβληθεί, να του ανατίθονταν το Υπουργείο Στρατιωτικών και να επιβάλλει την τάξη. Η συζήτηση δεν κατέληξε κάπου, με τον Κονδύλη να αποχωρεί²⁵⁰. Χρόνια αργότερα στις 17 Μαΐου 1933, από τη Βουλή, ο Κονδύλης κατηγορήθηκε ως ένας από τους υποκινητές της εκτέλεσης των Έξι. Ο ίδιος απαντώντας στην κατηγορία είπε: «Αντετάχθην πάντοτε κατ' αντιπάλων ενόπλων και με τα όπλα εις τας χείρας επολέμησα τιμίως όπως και αυτοί. Πολεμιστής υπήρξα, δήμιος όμως ποτέ»²⁵¹.

Πέραν των εσωτερικών ζητημάτων, η νέα κατάσταση έπρεπε να αντιμετωπίσει και εξωτερικά ζητήματα. Οι δυνάμεις της Αντάντ συμφώνησαν για μια ανακωχή στα Μουδανιά στις 27 προς 28 Σεπτεμβρίου 1922, ερήμην της Ελλάδος, η οποία κλήθηκε να την υπογράψει. Ο Έλληνας απεσταλμένος, Αλ. Μαζαράκης-Αινιάν, αρνήθηκε να υπογράψει, αλλά μετά από παρότρυνση του Βενιζέλου, η ελληνική κυβέρνηση δέχτηκε εκ των πραγμάτων την ανακωχή των «Μουδανίων» όπως ονομάστηκε. Σε αυτή υπήρχε όρος που ανάγκαζε τον ελληνικό στρατό να εγκαταλείψει την Ανατολική Θράκη εντός 15ημερών με την ανάληψη της τήρησης της τάξης από συμμαχικά στρατεύματα και να εκκενωθεί εντός ενός μηνός από τον ελληνικό πληθυσμό. Η εκκένωση έγινε μέσα στον Οκτώβριο, ενώ κατά την παράδοση της Ανδριανούπολης, ο διοικητής της πόλης ήταν ο Γ. Κονδύλης ο οποίος δεν δέχτηκε την απονομή τιμών από γαλλικό απόσπασμα²⁵².

²⁴⁹ Απ. Διαμάντης, «Από την έκρηξη του κινήματος ως το εκτελεστικό απόσπασμα», στο: *Οι μεγάλες δίκες: Η δίκη των έξι*, Αθήνα 2011, σ. 175

²⁵⁰ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 83-84

²⁵¹ Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Α', Σύνοδος Α'*, Αθήνα 1934, Συνεδρίασις ΙΑ' της 17^{ης} Μαΐου 1933, σ. 113

²⁵² Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 238-239

3.9. Συμμετοχή στην στρατιά του Έβρου και συνθήκη της Λωζάννης

Με την επικράτηση του κινήματος Πλαστήρα-Γονατά, ανατέθηκε η αναδιοργάνωση του στρατού στον Έβρο στον Κωνσταντίνο Νίδερ. Δεν προχωρούσε όμως ικανοποιητικά και οι αξιωματικοί ζητούσαν αλλαγή. Ο Γ. Κονδύλης ερχόμενος από τη Θράκη, μετέφερε τη θέληση των κατώτερων αξιωματικών και ζήτησε να αναλάβει την αναδιοργάνωση ο Υποστράτηγος Θ. Πάγκαλος²⁵³. Τον Νοέμβριο του 1922, ο Αλ. Οθωναίος πρότεινε στον Θ. Πάγκαλο να αναλάβει Αρχιστράτηγος στον Έβρο, αν και ήταν τριακοστός στην επετηρίδα για τη θέση αυτή. Εκείνος δέχτηκε και ανέλαβε επίσημα την 21^η Δεκεμβρίου 1922. Πρώτη ενέργεια του νέου Αρχιστρατήγου ήταν να απομακρυνθούν οι αξιωματικοί που δεν είχαν την πυγμή να επιβληθούν και τοποθετήθηκαν άξιοι παραβλέποντας την επετηρίδα. Στη συνέχεια απολύθηκαν οι παλαιές κλάσεις και παρέμειναν οι νεότεροι στρατιώτες. Η πειθαρχία που επιβλήθηκε ήταν αμείλικτη και έγιναν εκτελέσεις λιποτακτών. Μέσα σε τέσσερις μήνες ένας στρατός 9 Μεραρχιών Πεζικού και μίας Ιππικού ήταν ετοιμοπόλεμος. Η δύναμη ανέρχονταν περίπου σε 100.000 άνδρες. Ο Θ. Πάγκαλος, έχοντας μεγάλη ικανότητα στη διαφήμιση, παρουσίασε την «Στρατιά» του Έβρου ως μια τρομερότατη πολεμική δύναμη, μεγαλύτερη βεβαίως από ότι πραγματικά ήταν –π.χ. δεν υπήρχε ορεινό πυροβολικό-. Το στράτευμα αυτό έδωσε ένα ισχυρό διαπραγματευτικό όπλο στον Ελ. Βενιζέλο, ο οποίος στη συνδιάσκεψη της Λωζάννης αγωνιζόταν για μια έντιμη ειρήνη²⁵⁴. Στο στράτευμα αυτό, ο Κονδύλης υπηρέτησε ως διοικητής της Μεραρχίας Κρήτης²⁵⁵.

Ενώ στη Λωζάννη γινόταν διαπραγματεύσεις για την ειρήνη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, οι εξωφρενικές απαιτήσεις του Ισμέτ Ίνονού (1884-1973) οδηγούσαν τη συνδιάσκεψη σε αδιέξοδο. Τότε ο Ν. Πλαστήρας ρώτησε τον Θ. Πάγκαλο αν είναι το στράτευμα έτοιμο να επιτεθεί στην Ανατολική Θράκη. Η απάντηση ήταν καταφατική και έγιναν προετοιμασίες για την επέμβαση σε δύο τομείς. Ο στόλος θα κάλυπτε αποβατική ενέργεια της Μεραρχίας Κρήτης στην Καλλίπολη και άλλες μονάδες θα διέβαιναν τον Έβρο. Για να υπάρχει και νομική κάλυψη, εστάλη στην Γαλλία ο Υπουργός Εξωτερικών Απ. Αλεξανδρής (1879-1961) να ενημερώσει τον Βενιζέλο πως ο στρατός είναι έτοιμος και να καταγγεληθεί η ανακωχή των Μουδανιών στο τρίτο

²⁵³ Βουλή των Ελλήνων, *Πρακτικά της Δ' εν Αθήναις συντακτικής των Ελλήνων συνελεύσεως*, Αθήνα 1924, τ. 2, Συνεδρίασις ΞΒ' της 21^{ης} Ιουνίου 1924, σ. 357

²⁵⁴ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 36-39

²⁵⁵ Χρ. Γ. Πιπλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 78

δεκαήμερο του Μαΐου λόγω παραβίασης από την τουρκική πλευρά. Ο Βενιζέλος δεν πείστηκε και στις 26 Μαΐου σε ιδιωτική συνάντηση με τον Ινονού συμφώνησε για τους όρους της ειρήνης.

Η κακοκαιρία όμως ανέλαβε την επιχείρηση, καθώς πλημύρισε ο Έβρος και παρασύρθηκαν οι γέφυρες που θα περνούσε ο στρατός. Τελικά στις 28 προς 29 Μαΐου η Μεραρχία Κρήτης επιβιάστηκε σε μεταγωγικά στις Ελευθερές, αλλά τότε έγινε γνωστή η συμφωνία του Βενιζέλου με τον Ινονού και δεν πραγματοποιήθηκε η απόβαση. Στο άκουσμα της ακύρωσης, τα στρατεύματα στασίασαν καθώς αρνούσαν να εξέλθουν από τα πλοία²⁵⁶.

---

²⁵⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 247-255

Δ' Κεφάλαιο

1923-1932: Τα πρώτα βήματα στην πολιτική

4.1. Αποστρατεία και καταστολή κινήματος Λεοναρδόπουλου-Γαργαλίδη-Ζήρα

Η συνθήκη της Λωζάννης (24/7/1923), προέκυψε από τη συμφωνία Βενιζέλου-Ινονού. Μια παράμετρος της ήταν η παράδοση της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία, πράξη που δημιούργησε αναστάτωση στον στρατό και άρχισε να υφαίνεται μια συνωμοσία που είχε ως σκοπό την αλλαγή της κυβέρνησης από τους μετριοπαθείς Ν. Πλαστήρα- Στ. Γονατά με τους πιο θερμόαιμους Θ Πάγκαλο, Αλ. Χατζηκυριάκο (1874-1958) και Γ. Κονδύλη. Ο Ν. Πλαστήρας όταν έμαθε την πρόθεση του Πάγκαλου να κατέλθει στην Αθήνα και να ηγηθεί στάσης με τη βοήθεια του Αλ. Χατζηκυριάκου, ανέβηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου εξασφάλισε την πίστη των περισσότερων αξιωματικών και στις 20 Ιουνίου 1923 αντικατέστησε τον Πάγκαλο με τον Π. Π. Μαυρομιχάλη (1863-1938)²⁵⁷.

Το καλοκαίρι του 1923, η χώρα έμπαινε σε προεκλογική περίοδο, καθώς ο Πλαστήρας και ο Γονατάς, μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης και την αναδιοργάνωση του κράτους, αποφάσισαν να κηρύξουν εκλογές για να επανέλθει η χώρα στην ομαλότητα. Στις 18 Οκτωβρίου προκηρύχθηκαν εκλογές για την δεύτερη μέρα του Δεκεμβρίου, αλλά μια αναταραχή στο στράτευμα ανέβαλε τις εκλογές²⁵⁸.

Την ίδια περίοδο ο Κονδύλης αποφάσισε να κινηθεί κατά της κυβέρνησης, καθώς έβλεπε να απομακρύνεται από τα υψηλότερα δώματα της εξουσίας. Κατέφυγε στη Θεσσαλονίκη όπου προσεταιριζόταν αξιωματικούς τους οποίους είχε εμπιστοσύνη. Η τύχη τότε ευνόησε τον Κονδύλη καθώς από υποψήφιος κινήματος έγινε «σωτήρας»²⁵⁹.

Την 21^η προς 22^η Οκτωβρίου 1923, εξερράγη το αντικίνημα υπό τους Υποστρατήγους Γ. Λεοναρδόπουλο (1867-1936), Π. Γαργαλίδη (1870-1942) και Συνταγματάρχη Γ. Ζήρα. Οι αξιωματικοί ανήκαν και στις δύο πολιτικές παρατάξεις και κινήθηκαν περισσότερο για ιδιοτελείς λόγους. Ο Λεοναρδόπουλος και ο Γαργαλίδης είχαν παραμεριστεί κατά τη αναδιοργάνωση του στρατού στον Έβρο και θέλησαν να αναλάβουν υψηλές θέσεις ανατρέποντας την κυβέρνηση. Ο Ζήρας έλαβε

²⁵⁷ Ιω. Γιαννουλόπουλος, «Η στρατιά του Έβρου και ο Θεόδωρος Πάγκαλος», στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 260

²⁵⁸ Γ. Δ. Καρανικόλας, *Νόθεσ εκλογές στην Ελλάδα (1844-1961)*, Αθήνα 1963, σ. 389

²⁵⁹ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 81

μέρος, καθώς τον έπεισαν πως θα γινόταν ανατροπή του βασιλικού θεσμού. Στους κατώτερους αξιωματικούς δημιουργήθηκε δυσφορία για την κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά γιατί είχε πολιτικοποιήσει την επέμβασή της και δεν ενσάρκωνε το ρόλο του σωτήρα που είχε αναλάβει²⁶⁰.

Ο πυρήνας του κινήματος ήταν η ομάδα των «Ταγματαρχών» που αποτελούνταν κυρίως από φιλοβασιλικούς αξιωματικούς. Ένας από τα σημαίνοντα πρόσωπα ήταν ο Ταγματάρχης Θ. Σκυλακάκης (1893-1944), ο οποίος ήρθε σε επαφή με τον Ιω. Μεταξά. Ο Μεταξάς πρότεινε ένα σχέδιο δράσης το οποίο δεν έγινε αποδεκτό, με αποτέλεσμα να αποτραβιέται από τη προσπάθεια καθώς κατάλαβε πως είχε λίγες πιθανότητες επιτυχίας. Ο Σκυλακάκης δεν ενημέρωσε την ηγετική τριάδα για τις επαφές με τον Μεταξά. Με την έκρηξη του κινήματος στασίασαν όλες οι μονάδες της Θράκης και Μακεδονίας με επικεφαλής τον Ζήρα, της Πελοποννήσου εκτός αυτές που ήταν στην Αθήνα, Λάρισα, Ιωάννινα και Θεσσαλονίκη, ενώ στην τελευταία είχε προδοθεί η κίνηση και οι αξιωματικοί εκεί είχαν λάβει τα μέτρα τους²⁶¹. Ο Μεταξάς κατέφυγε από την Αθήνα στην Κόρινθο, για να βρεθεί κοντά στο κέντρο των κινηματιών²⁶².

Ο Κονδύλης λίγο πριν την έκρηξη του κινήματος είχε αποστρατευτεί για να πολιτευτεί και βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη το βράδυ της έναρξης. Ενώ διέμενε στην οικία του στρατιωτικού γιατρού Αθ. Βαχλιώτη τον ενημέρωσε ο Λοχαγός Φλώρος Πάγκαλος και κατέφυγαν στα γραφεία του Γ' Σώματος Στρατού. Εκεί είχαν φτάσει πολλοί αξιωματικοί πιστοί στο καθεστώς, αλλά ο Μέραρχος Καθενιώτης (1882-1947), ο οποίος τελούσε χρέη σωματάρχη καθώς ο Σωματάρχης Οθωνάιος βρισκόταν στην Αθήνα, ολιγορούσε λέγοντας πως το κίνημα είχε επιβληθεί. Ο Κονδύλης αν και πολίτης, διέταξε τη σύλληψή του και ανέλαβε ο ίδιος την αρχηγία του Σώματος²⁶³.

Αμέσως διέταξε την αφαίρεση των σιδηροδρομικών ράβδων για να εμποδίσει την γρήγορη μεταφορά στρατευμάτων από τις Σέρρες στη Θεσσαλονίκη (προτάθηκε να σταλεί βαγόνι για να συγκρουστεί με τις αντίπαλες δυνάμεις επί του σιδηρόδρομου αλλά αυτή η πρόταση απορρίφθηκε από τον Κονδύλη). Επιτάσσει όλο τα φορτηγά της Θεσσαλονίκης για να μεταφέρουν από τη Χαλκιδική τη Μεραρχία Κρητών και με τον Λόχο Στρατηγείου απομονώνει και συλλαμβάνει του προσχωρήσαντες αξιωματικούς

²⁶⁰ Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 2009, σ. 128-129, 132-133

²⁶¹ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 129-141

²⁶² Ιω. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 1952, τ. 3, σ. 278

²⁶³ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 141-142

του Συντάγματος Πεδινού Πυροβολικού. Το μεσημέρι της 22^{ας} Οκτωβρίου η Μεραρχία Κρήτης βρισκόταν στην Θεσσαλονίκη και συγκροτήθηκε απόσπασμα που θα αμυνόταν στις πόλεις. Η προσφορότερη θέση για άμυνα ήταν στο Ναρές²⁶⁴.

Το απόγευμα της 22^{ας} Οκτωβρίου ο Κονδύλης έφτασε στο Ναρές και λίγες ώρες αργότερα κατέφτασε και ο Ζήρας με τους άνδρες του. Δεν έγινε κάποια επίθεση το βράδυ εκείνο, καθώς θέλησε ο Ζήρας να γίνει η επίθεση το πρωί για να δουν οι αντίπαλοι στρατιώτες την αριθμητική υπεροχή των στρατευμάτων του και να αποφευχθεί η αιματοχυσία. Λόγου αυτού η επίθεση έγινε την επόμενη μέρα, αλλά ο Κονδύλης γνωρίζοντας την υπεροχή του αντιπάλου, διέταξε τον Ταγματάρχη Δ. Ψαρρό (1893-1944) να αρχίσει βολή του πυροβολικού και το φράγμα πυρός να αποθαρρυνθούν οι επιτιθέμενοι. Τα στρατεύματα αποθαρρύνθηκαν και άρχισαν να διαλύονται, παρά την προσπάθεια του Ζήρα και των άλλων αξιωματικών να τους συγκρατήσουν. Την ώρα εκείνη διατάχθηκε αντεπίθεση από τις κυβερνητικές δυνάμεις, διαλύοντας τις γραμμές των υποχωρούντων στρατιωτών. Οι απώλειες στο Ναρές ανήλθαν σε 37 νεκρούς και 65 τραυματίες. Ο Ζήρας με λίγους αξιωματικούς κατέφυγε στη Γιουγκοσλαβία, ενώ όλη η ανατολική Μακεδονία και Θράκη δήλωσαν πίστη στην κυβέρνηση μέχρι την 24^η Οκτωβρίου²⁶⁵.

Παράλληλα στην Πελοπόννησο οι κινηματίες έγιναν κύριοι της κατάστασης και κατευθύνθηκαν προς την Αθήνα. Εντός της πρωτεύουσας υπήρχαν μόνο 2.500 άνδρες πιστοί στην κυβέρνηση. Εκείνη, αν και βρέθηκε αρχικά σε αμηχανία, αντέδρασε δυναμικά και οι δυνάμεις εξήλθαν από την πόλη και οχυρώθηκαν στις υπώρειες του Κιθαιρώνα. Η πρώτη επαφή των δυνάμεων έγινε στις 26 Οκτωβρίου.

Ο Κονδύλης γνωρίζοντας πως όλη η ενέργεια θα κρίνονταν στην Αθήνα, επιβιβάστηκε σε αμαξοστοιχία μαζί με πιστά στρατεύματα και έφθασε αστραπιαία στη Θήβα στις 26 του μήνα και από εκεί μέσω του στενωπού της Κάζας βρέθηκε στα πλευρά των στασιασθέντων μονάδων και μετά από σύντομη συμπλοκή τους διέλυσε, σώζοντας την κυβέρνηση²⁶⁶.

Με το πέρας των επιχειρήσεων, εισήλθε στην Αθήνα για να ενημερώσει επίσημα την κυβέρνηση για τα πεπραγμένα. Εκεί είχε επιλέξει να μείνει στο ξενοδοχείο «Ολυμπία» στην πλατεία της Ομόνοιας Πλήθος κόσμου έτρεξε να τον χαιρετίσει και ζητούσε επιτακτικά λόγο. Εκείνος προσπαθούσε να αποφύγει την ομιλία

²⁶⁴ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 85

²⁶⁵ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 84-86

²⁶⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 272-273

αλλά ο κόσμος ζήτησε να πει δύο λέξεις και έλαβε την απάντηση «σας ευχαριστώ». Ακούστηκε τότε από κάποιον η φράση: «τους χτύπησες σαν κεραυνός». Από εκεί και πέρα έμεινε γνωστός με το προσωνύμιο «Κεραυνός»²⁶⁷. Για τη δράση του την 1^η Νοεμβρίου προβιβάστηκε σε Υποστράτηγο²⁶⁸.

Λόγω του κινήματος της 21^{ης} Οκτωβρίου, αποτάχθηκαν από τον στρατό 1284 αξιωματικοί²⁶⁹, ενώ ο Ιωάννης Μεταξάς με την έκρηξη του κινήματος βρέθηκε στην Πελοπόννησο, δεν έγινε αποδεκτός από τον Γαργαλίδη και με την αποτυχία του εγχειρήματος διέφυγε από την Πάτρα στην Ιταλία²⁷⁰.

4.2. Ανακήρυξη Αβασίλευτης Δημοκρατίας

Στις 31 Οκτωβρίου 1923 η κυβέρνηση κάλεσε σε σύσκεψη 30 προσωπικότητες για να βρεθεί λύση για το καθεστωτικό. Σε αυτή δεν παραβρέθηκαν τα ριζοσπαστικά μέλη των βενιζελικών (Παπαναστασίου [1876-1936], Χατζηκυριάκος, Πάγκαλος, Κονδύλης, Αραβατινός) οι οποίοι θέτανε άμεσα θέμα αλλαγής του πολιτεύματος και ανακήρυξης της Αβασίλευτης Δημοκρατίας²⁷¹. Ο Κονδύλης, ο Πάγκαλος, ο Αργυρόπουλος συσκέπτονταν στο σπίτι του Χατζηκυριάκου στην οδό Ομήρου και σχεδίαζαν να επιβληθεί «στρατιωτική πίεση» στην κυβέρνηση για την αλλαγή. Ο Πλαστήρας έμαθε για τις ενέργειες αυτές και ήταν έτοιμος να λάβει πειθαρχικά μέτρα κατά του Κονδύλη και του Χατζηκυριάκου, οι οποίοι βρίσκονταν ακόμα στο στράτευμα. Οι δύο μόλις έμαθαν την πρόθεση του Πλαστήρα αποστρατεύτηκαν για να έχουν το πεδίο ελεύθερο²⁷². Ο Κονδύλης συγκεκριμένα αποστρατεύτηκε την 5^η Νοεμβρίου 1923²⁷³.

Οι εκλογές της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1923, διεξήχθησαν με ηρεμία και αποχή των φιλοβασιλικών κομμάτων. Ο Κονδύλης είχε ενταχθεί στη «Δημοκρατική Ένωση» του Αλ. Παπαναστασίου και εκλέχθηκε βουλευτής Ροδόπης, λόγω της δημοτικότητάς του στον προσφυγικό κόσμο. Το κόμμα των Φιλελευθέρων εξέλεξε 250 βουλευτές, ενώ η συνεργασία «Δημοκρατικής Ενώσεως» και Δημοκρατικών Φιλελευθέρων υπό τον Παπαναστασίου 120. Εξελέγησαν άλλοι 27 βουλευτές από διάφορες ομάδες. Την

²⁶⁷ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 274

²⁶⁸ Χρ. Γ. Πιπλιάγκας, *ό. π.*, σ. 91

²⁶⁹ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 168

²⁷⁰ Ιω. Μεταξάς, *ό. π.*, σ. 278

²⁷¹ Γ. Κορδάτος, *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα 1958, τ. 5, σ. 634-636

²⁷² Περ. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1, σ. 331

²⁷³ Χρ. Γ. Πιπλιάγκας, *ό. π.*, σ. 91

επόμενη μέρα ο Αντιστράτηγος Οθωναίος, επέδωσε στους Πλαστήρα και Γονατά, ψήφισμα του «Στρατιωτικού Συνδέσμου» (μυστική οργάνωση εντός του στρατεύματος που ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1923 με σκοπό την περιφρούρηση του κινήματος Πλαστήρα-Γονατά) και ζητούσε την έξωση της βασιλείας²⁷⁴.

Ο βασιλιάς Γεώργιος την ίδια μέρα έστειλε επιστολή στον Γονατά και ζητούσε την συμβουλή του για το πως έπρεπε να δράσει. Ο Γονατάς θεώρησε πως το καλύτερο θα ήταν να αποχωρήσει από τη χώρα ο Γεώργιος μέχρι να διαλευκανθεί η κατάσταση. Ο Γεώργιος αναχώρησε την 19^η Δεκεμβρίου για την Ρουμανία. Χρέη Αντιβασιλέα ανέλαβε ο Παύλος Κουντουριώτης²⁷⁵.

Η έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα στις αρχές Ιανουαρίου 1924, παράτεινε τις διαβουλεύσεις για την αλλαγή του πολιτεύματος. Ο Βενιζέλος ανέλαβε την πρωθυπουργία στις 11 Ιανουαρίου 1924 και ζητούσε να ερωτηθεί ο ελληνικός λαός για το πολιτειακό μέσω δημοψηφίσματος. Αυτό προκάλεσε την αντίδραση του Παπαναστασίου, του οποίου η ανυποχώρητη στάση και συνεργασία με τους αξιωματικούς, ανάγκασε τον Βενιζέλο να παραιτηθεί την 6^η Φεβρουαρίου και να αναλάβει Πρωθυπουργός ο Γ. Καφαντάρης (1873-1946)²⁷⁶.

Ο Καφαντάρης συνέχισε τη γραμμή του Βενιζέλου, προκαλώντας νέες αντιδράσεις από τον Παπαναστασίου και στελέχη του κόμματός του. Στις 6 Μαρτίου οι Συνταγματάρχες Βουτσινάς και Λάγγουρας (προσκείμενοι στον Πάγκαλο και συμμαχητές του Κονδύλη²⁷⁷), ζήτησαν ακρόαση από τον Καφαντάρη, αλλά εκείνος δεν τους δέχτηκε. Ο Καφαντάρης αναζήτησε στήριξη από το κόμμα και ιδιαίτερα από τον Βενιζέλο, αλλά δεν την έλαβε, προκαλώντας τον να παραιτηθεί και τη διάλυση του κόμματος των «Φιλελευθέρων» σε τρία μέρη. Επόμενος Πρωθυπουργός ανέλαβε ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου με Υπουργό Στρατιωτικών των Γ. Κονδύλη. Η κυβέρνηση ανέλαβε την 12^η Μαρτίου και στις 25 του μήνα ανακήρυξε την Αβασίλευτη Δημοκρατία, η οποία θα επικυρωνόταν από δημοψήφισμα που θα διενεργούνταν την 13^η Απριλίου 1924.

Το δημοψήφισμα έγινε με σχετική ηρεμία. Ψήφισαν 1.084.065 άτομα, εκ των οποίων 785.472 υπέρ της Αβασίλευτης ή το 69,95% και υπέρ της βασιλείας 325.322 ή 30,05%. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Ιωάννης Μεταξάς αποδέχτηκαν το αποτέλεσμα

²⁷⁴ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 280

²⁷⁵ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 214-218

²⁷⁶ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος ο ηγέτης*, Αθήνα 2020, τ. 3, σ. 297, 305

²⁷⁷ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 97

του δημοψηφίσματος, ενώ η φιλοβασιλική παράταξη δεν αποδέχτηκε το αποτέλεσμα²⁷⁸.

Η κυβέρνηση Παπαναστασίου αντιμετώπισε πολλά προβλήματα και σύντομα οδηγήθηκε σε παραίτηση. Την 1^η Μαΐου περίπου 900 κομμουνιστές γιόρτασαν την εργατική πρωτομαγιά παρά την απαγόρευση. Προκλήθηκαν επεισόδια με έναν νεκρό και δώδεκα τραυματίες προκαλώντας φωνές για κομμουνιστικό κίνδυνο²⁷⁹.

Τον επόμενο μήνα στις 10 Ιουνίου παραιτήθηκε ο Υπουργός Στρατιωτικών Κονδύλης, καθώς ζήτησε από τον Παπαναστασίου να διαλυθεί το σωματείο «Ένωσις Παλαιών Πολεμιστών» καθώς έκανε κομμουνιστική προπαγάνδα στους στρατιώτες. Ο Παπαναστασίου δεν δέχτηκε, οδηγώντας τον Υπουργό του σε παραίτηση και στη συνέχεια παραιτήθηκαν άλλοι 3 Υπουργοί της κυβέρνησης για ιδιοτελείς λόγους²⁸⁰.

Ο Κονδύλης είχε ως σκοπό την ανατροπή του Παπαναστασίου και την ανάληψη της εξουσίας με τη βοήθεια του Καφαντάρη που του είχε υποσχεθεί στήριξη. Ο Παπαναστασίου όμως κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία με την είσοδο στην κυβέρνησή του ανεξάρτητων βουλευτών²⁸¹. Ο Κονδύλης τότε ίδρυσε το «Εθνικό Δημοκρατικό Κόμμα» και προσέτρεξαν στο πλευρό του 64 βουλευτές, καθιστώντας τον μια υπολογίσιμη δύναμη εντός του κοινοβουλίου²⁸².

Την εποχή αυτή, της πρώτης επαφής του Κονδύλη με την πολιτική, κάποιος πολιτικός από την Κρήτη τον ρώτησε για τη λειτουργία του πολιτεύματος. Πιο συγκεκριμένα: «Πως μας βλέπετε Στρατηγέ μου εδώ μέσα;» και έλεγε την απάντηση που έχει μείνει στην ιστορία: «Εάν εγνώριζον ποίοι είσθε εντός της αιθούσης ταύτης θα σας εκυβέρνηουν όταν ήμην λοχίας ακόμη, τώρα βέβαια θα σας κυβερνήσω αλλά αυτό θα είναι τιμητικόν δι' όλους σας διότι πλέον θα σας κυβερνήσω ως Στρατηγός»²⁸³.

Τα προβλήματα για τον Παπαναστασίου δεν τελείωσαν εκεί. Αξιωματικοί του Ναυτικού, λόγω της αυθαίρετης προαγωγής του Α. Κολιαλέξη σε Πλοίαρχο από τον Υπουργό Ναυτικών Χατζηκυριάκο, παραιτήθηκαν ταυτόχρονα προκαλώντας

²⁷⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 302

²⁷⁹ Αθ. Βερέμης, «Πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1925», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 281-282

²⁸⁰ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 268

²⁸¹ Αθ. Βερέμης, «Πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1925», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 281

²⁸² Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 150

²⁸³ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 94

«ασφυξία». Η λύση δόθηκε με την παραίτηση του Υπουργού αλλά ο Κολιαλέξης παρέμεινε στον βαθμό του²⁸⁴.

Το τελικό χτύπημα στην κυβέρνηση δόθηκε από τον Υπουργό Στρατιωτικών Πάγκαλο στις 18 και 19 Ιουλίου στη βουλή. Άνδρες των «Δημοκρατικών Ταγμάτων» στην Θεσσαλονίκη, επιτέθηκαν σε αντιπολιτευόμενες εφημερίδες γιατί χαρακτήρισαν τον διοικητή τους, Αντισυνταγματάρχη Καρακούφα, λωποδύτη. Η αντιπολίτευση με αυτήν την αφορμή, επιτέθηκε κατά του Πάγκαλου λέγοντας πως είχε δημιουργήσει τα «Δημοκρατικά Τάγματα» ως εκτελεστικό βραχίονα για τη εγκαθίδρυση δικτατορίας. Ο Κονδύλης μάλιστα ανέφερε πως μετατίθενται αξιωματικοί πιστοί στον Πάγκαλο και άλλοι βολιδοσκοπούνται για τη συμμετοχή σε κίνημα. Στην συνεδρίαση προκλήθηκε επεισόδιο μεταξύ των βουλευτών Θ. Κολιάλεξη και Στ. Γρηγορίου εντείνοντας την ένταση. Προτάθηκε από τον Αν. Μιχαλακόπουλο (1875-1938) να παραιτηθεί η κυβέρνηση για να ηρεμήσει η ατμόσφαιρα και να επέλθει ηρεμία, με τον Παπαναστασίου να απαντά πως υπήρχε σχέδιο ανατροπής της κυβέρνησης και τα επιχειρήματα που ακούστηκαν ήταν απλά δικαιολογίες. Στην ψηφοφορία που έγινε η κυβέρνηση καταψηφίστηκε με 175 έναντι 131 και παραιτήθηκε²⁸⁵.

Η εντολή για την νέα κυβέρνηση δόθηκε στον Γ. Καφαντάρη, ο οποίος υπέδειξε τον Θ. Σοφούλη (1860-1949) να αναλάβει μεταβατική κυβέρνηση καθώς ο ίδιος θα βρισκόταν στο εξωτερικό. Πρότεινε η κυβέρνηση να περιλαμβάνει προσωπικότητες από όλα τα κόμματα και συμφωνήθηκε με την επανέναρξη της βουλής να παραιτηθεί η κυβέρνηση, όπως και έγινε τη 1 Οκτωβρίου²⁸⁶. Παρά τη συμφωνία ο Καφαντάρης δεν σχημάτισε κυβέρνηση και δόθηκε η εντολή στον Αν. Μιχαλακόπουλο. Εκείνος δέχτηκε και με την συνδρομή του «Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος» έγινε πρωθυπουργός την 7^η Οκτωβρίου. Ο Κονδύλης στην κυβέρνηση αυτή ανέλαβε το χαρτοφυλάκιο του Υπουργού των Εσωτερικών²⁸⁷.

Ως Υπουργός Εσωτερικών ο Κονδύλης ενίσχυσε οικονομικά διάφορες συνδικαλιστικές ομάδες και οργανώνοντάς τες με αξιωματικούς. Σκοπός του ήταν να ελεγχθούν τα συνδικαλιστικά όργανα που επηρεάζονταν ή κατευθύνονταν από κομμουνιστικές δυνάμεις. Η ενέργεια του υπουργείου έγινε γνωστή όταν δημιουργήθηκε επεισόδιο στην Καβάλα με καπνεργάτες, οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν

²⁸⁴ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 269-270

²⁸⁵ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 271-274

²⁸⁶ Αθ. Βερέμης, «Πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1925», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 284

²⁸⁷ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 309-310

κομμουνιστές, αλλά αποδείχτηκε πως ανήκαν στις ομάδες που σύστησε μυστικά το κράτος²⁸⁸.

Άλλη μια ενέργεια του Κονδύλη, ήταν η σύσταση τριών «Ταγμάτων Κυνηγών». Συστάθηκαν με τον νόμο 3309 της 14^{ης} Απριλίου 1925. Προβλέπονταν να έχουν έως 400 άνδρες έκαστο, ενώ η στελέχωση τους θα γινόταν από αξιωματικούς του πεζικού και της χωροφυλακής και από άνδρες οι οποίοι θα έχουν εκπληρώσει τη στρατιωτική θητεία τους, δεν θα έχουν καταδικαστεί για ληστεία και είναι υγιείς. Προβλέπονταν πως όσοι θέλανε, με το πέρας της θητείας τους, θα είχαν τη δυνατότητα να καταταγούν στη Χωροφυλακή. Τα τάγματα θα είχαν ως έδρα τη Λαμία, τη Λάρισα και τη Κοζάνη, υπάγονταν στη Χωροφυλακή και ο ρόλος τους ήταν «η καταδίωξις των κακοποιων στοιχείων και η παγίωσις της δημοσίας ασφαλείας»²⁸⁹. Με τη δημιουργία των «Ταγμάτων Κυνηγών» ο Κονδύλης εκμεταλλεύτηκε την αναταραχή στην ύπαιθρο για να ενισχύσει τους φίλους του, απ' όπου και ο ίδιος αντλούσε το μεγαλύτερο μέρος της δύναμής του.

Ο Κονδύλης στις 10 Ιουνίου προκάλεσε πολιτική κρίση καθώς παραιτήθηκε από την κυβέρνηση. Διαμαρτυρόταν καθώς στα πολιτικά παρασκήνια προετοιμαζόταν δικτατορία, χωρίς να επιβάλλεται η κυβέρνηση στους αξιωματικούς²⁹⁰. Γνωρίζοντας τις κινήσεις του Πάγκαλου με τους πραιτοριανούς του, τα «Δημοκρατικά Τάγματα», θέλησε να αναλάβει αυτός τα ηνία του Υπουργείου Στρατιωτικών για να επιβληθεί στους αξιωματικούς και να παρουσιάσει τον εαυτό του, ως «Ηρακλείδη» του καθεστώτος. Μετά από την επιστροφή της εντολής σχηματισμού κυβερνήσεως από τον Γ. Καφαντάρη, σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου στις 15 Ιουνίου 1925 με συμμετοχή του Κονδύλη μέσω του Υπουργού Υγιεινής Μυσιρλόγλου²⁹¹. Η κυβέρνηση αυτή δεν θα είχε πολλές μέρες ζωής.

4.3. Δικτατορία Πάγκαλου και εκλογές 7^{ης} Νοεμβρίου 1926

Το κίνημα του Πάγκαλου εκδηλώθηκε από την 24^η προς την 25^η Ιουνίου 1925. Στη Βόρεια Ελλάδα επικράτησε χωρίς δυσκολία, με το Γ' και Δ' Σώμα Στρατού να δηλώνουν στην κυβέρνηση να παραιτηθεί υπέρ του Πάγκαλου. Στην Αθήνα όμως,

²⁸⁸ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 283-284

²⁸⁹ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. φ. 96, 15.04.1925, σ. 1-2

²⁹⁰ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 310-311

²⁹¹ Αθ. Βερέμης, «Πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1925», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 285

δεν είχαν προσχωρήσει μονάδες ακόμα υπέρ του για αυτό κρυβόταν σε φιλικό σπίτι. Τα «Δημοκρατικά Τάγματα» άργησαν να προσχωρήσουν καθώς ο Β. Ντερτιλής ήταν σε περιορισμό λόγω προηγουμένου αποτυχημένου κινήματος. Μια μονάδα Μηχανικού του Ρουφ είχε εξεγερθεί και τα πλοία του στόλου, τα οποία κινητοποίησε ο Αλ. Χατζηκυριάκος. Οι πολιτικοί αρχηγοί συσκέφτηκαν υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και σε αλληπάλληλες συσκέψεις, δεν κατάφεραν να συντονιστούν για να δράσουν γρήγορα. Ο Πρωθυπουργός Μιχαλακόπουλος, δεν ήθελε να αναλάβει μόνος του την καταστολή του κινήματος και παραιτήθηκε. Ο Καφαντάρης, ζητούσε να παραμείνει η κυβέρνηση ως έχει, ενώ ο Κονδύλης δεν έπαιρνε ξεκάθαρη θέση, καθώς περίμενε να του ανατεθεί η πρωθυπουργία και μετά να δράσει κατά του κινήματος²⁹².

Τη στιγμή όμως που του ανατέθηκε η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, ο Παπαναστασίου διαμαρτυρήθηκε λέγοντάς του πως θα χύσει δημοκρατικό αίμα, με τον Κονδύλη να απαντάει «δεν σας υπόσχομαι ότι θα κάνω και ανάλυση αίματος»²⁹³. Ο Παπαναστασίου πίστευε πως ο θα συνεργαζόταν με τον Πάγκαλο και θα του ανατίθονταν η πρωθυπουργία.. Διαψεύστηκε όμως και το απόγευμα της 25^{ης} Ιουνίου ο Πάγκαλος έλαβε εντολή σχηματισμού κυβερνήσεως, η οποία έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης την 30^ή Ιουνίου. Υπέρ της νέας κυβέρνησης ψήφισε ο Γονατάς και ο Κονδύλης²⁹⁴. Ο Γ. Παπανδρέου (1888-1968), Υπουργός του Μιχαλακόπουλου τότε, για την στάση του Παπαναστασίου είχε δηλώσει: «Πάγκαλος ή Κονδύλης είναι δύο λύσεις κακαί. Προτιμώμεν την λύσιν Παγκάλου από την λύσιν Κονδύλη»²⁹⁵.

Παρά την ανάληψη της εξουσίας από τον Πάγκαλο, αμέσως έγιναν παρασκηνιακές ενέργειες για την ανατροπή του. Οι πολιτικοί μηχανορραφούσαν για πολιτική ανατροπή του Πρωθυπουργού και μετέπειτα Δικτάτορα, χωρίς κάποιο αξιοσημείωτο αποτέλεσμα. Ο Γ. Κονδύλης είχε κατανοήσει πως μόνο με στρατιωτική ενέργεια θα γινόταν η ανατροπή και μάλιστα στυλοβάτες της ενέργειας θα ήταν «εκ των ένδων» του καθεστώτος.

Η πρώτη ενέργεια απέτυχε λόγω πληροφοριοδοτών που ενημέρωσαν για την ημέρα του κινήματος. Ο Κονδύλης συνελήφθη και εξορίστηκε στην Σαντορίνη μαζί με τους Υπασπιστές του Αναγνωστόπουλο και Λουκίδη. Με την παραίτηση όμως του

²⁹² Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 294-300

²⁹³ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 152

²⁹⁴ Αθ. Βερέμης, «Πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις από τον Απρίλιο ως τον Ιούνιο του 1925», στην: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 291

²⁹⁵ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 102

Προέδρου της Δημοκρατίας, Π Κουντουριώτη στις 15 Μαρτίου, δημιουργήθηκε ένα κενό το οποίο κάλυψε ο ίδιος ο Πάγκαλος. Την υποψηφιότητα αυτή, υποστήριξε ο Κονδύλης και έτσι κατάφερε να βρεθεί ξανά στην Αθήνα, την πιο νευραλγική θέση της χώρας. Εντός της Αθήνας, άρχισε να έρχεται σε επαφές με τον Πάγκαλο και να βολιδοσκοπεί ανθρώπους κοντά στον Δικτάτορα οι οποίοι θέλανε να απαλλαγθούν από αυτόν. Πρώτος προσχώρησε στην συνωμοσία ο Υφυπουργός Συγκοινωνιών Γρηγοράκης, ύστερα ο Φρούραρχος Αθηνών Συνταγματάρχης Παλαιολόγου, ο Αρχηγός της Χωροφυλακής Κοκκαλάς, οι διοικητές των δύο από τα τρία «Δημοκρατικά Τάγματα» Αντισυνταγματάρχες Ν. Ζέρβας (1891-1957) και Β. Ντερτιλής, ενώ και οι αξιωματικοί του Ναυτικού Ιω. Δεμέστιχας (1882-1960), Βαλασάκης και Σπυράκης. Οι πιο στενοί συνεργάτες του Κονδύλη ήταν ο Ζέρβας, ο Δεμέστιχας και ο Βαλασάκης.

Στα μέσα Αυγούστου του 1926 όμως, ο Πάγκαλος ενημερώθηκε για τις κινήσεις και διέταξε την σύλληψη των πολιτικών αρχηγών και την φυλάκισή τους στον ναύσταθμο. Ο Κονδύλης ενημερώθηκε από τον Ζέρβα πως κινδυνεύει και με το αυτοκίνητό του κρύφτηκε στο σπίτι του Χρ. Μανιάτη κοντά σε δασώδη έκταση στον δρόμο από το Μαρούσι προς τη Κηφισιά²⁹⁶. Το κίνημα αποφασίστηκε να γίνει το βράδυ από 21^η προς 22^α Αυγούστου διότι εκείνη τη μέρα ο Πάγκαλος βρισκόταν στις Σπέτσες για να παρευρεθεί στη γιορτή της καταστροφής της τουρκικής αρμάδας του 1822.

Τα ξημερώματα της 22^{ας} Αυγούστου, ο Κονδύλης βρισκόταν στο σπίτι του Β. Ντερτιλή απέναντι από τα Παραπήγματα, όπου στρατωνίζονταν τα «Δημοκρατικά Τάγματα» μαζί με τους Ηλ. Αποσκήτη, Δ. Αναγνωστόπουλο, Χρ. Λουκίδη και Αν. Σχίζα. Εκεί ενημερώθηκαν πως είχαν προδοθεί και πως στα Παραπήγματα βρίσκονταν ο Υπουργός Στρατιωτικών Τσερούλης (1879-1929). Μετά από συνομιλία ο Κονδύλης αποφάσισε να κινηθεί και είπε: «Προχωρούμε»²⁹⁷.

Εντός του στρατοπέδου ο Τσερούλης, μιλούσε στους αξιωματικούς και θέλησε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους. Τότε φάνηκε ο Κονδύλης με την ομάδα του και με το περίστροφο στο χέρι φώναξε: «Στρατηγέ, εν ονόματι της Επαναστάσεως σε συλλαμβάνω»²⁹⁸. Οι άνδρες άρχισαν να ζητωκραυγάζουν υπέρ της ανατροπής. Στο Τάγμα του, ο Ν. Ζέρβας είχε επιβληθεί χωρίς αντιρρήσεις, ενώ ο μνημένος

²⁹⁶ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 324-326

²⁹⁷ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 154-155

²⁹⁸ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 327

Αντισυνταγματάρχης Τσικνής γινόταν κύριος του 1^{ου} Συντάγματος. Μόνο το Γ' «Δημοκρατικό Τάγμα» δεν συναίνεσε και έσπευσε να οχυρωθεί στα υψώματα του Λυκαβηττού με τον επικεφαλής των τριών «Δημοκρατικών Ταγμάτων» Συνταγματάρχη Θεόφιλο Βουτσινά. Στις σχέδια δράσης κατά των ανδρών αυτών ο Κονδύλης έδωσε την απλούστατη λύση: «Αφήστε ήσυχο τον Θεόφιλο. Με το ψήλωμα του ήλιου θα τους σφίξει η δίψα και θα κατέβουν για νερό» όπως και έγινε²⁹⁹.

Παράλληλα στον ναύσταθμο οι μνημένοι αξιωματικοί του Ναυτικού είχαν πάρει υπό τον έλεγχό τους τα λίγα πλοία που βρίσκονταν εκεί, καθώς οι πλειονότητα των πλοίων βρίσκονταν στο Ιόνιο, όπου γίνονταν γυμνάσια υπό τον Α. Κολιαλέξη και απελευθέρωσαν τους πολιτικούς αρχηγούς που είχαν φυλακιστεί εκεί. Μέσα σε λίγες ώρες όλη η αττική είχε αλλάξει χέρια και δόθηκε εντολή να πλεύσει αντιτορπιλικό να συλλάβει τον Πάγκαλο και δεύτερη που έληγε τα γυμνάσια στο Ιόνιο και κάθε μονάδα υποχρεούταν να επιστρέψει στον ναύσταθμο.

Αρχικά ο Πάγκαλος έσπευσε να ενωθεί με τον Κολιαλέξη, του οποίου κάποια πλοία είχαν ταχθεί με τη νέα κατάσταση και αποκόπηκαν από την πορεία της μοίρας. Ο Κολιαλέξης κατάλαβε το ανέφικτο της αντίστασης όταν έμαθε πως όλες οι μονάδες της Βόρειας Ελλάδας τάσσονται κατά του Πάγκαλου και επέστρεψε στη Σαλαμίνα. Αργότερα ο Δικτάτορας συνελήφθη από τον πλοίαρχο Καραβίδα επί του τορπιλοβόλου «Πέργαμος» και οδηγήθηκε πρώτα στις φυλακές της Αίγινας και στη συνέχεια στις φυλακές Ιτζεδίν της Κρήτης.

Μετά την ανατροπή του Πάγκαλου και την ολιγόχρονη ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής (1926-1933), στο σπίτι του Κονδύλη κατέφθαναν φίλοι του, όπου γίνονταν συζητήσεις επί ιστορικών θεμάτων και κυρίως της στρατιωτικής ιστορίας. Σε μια συζήτηση για τη σύγκριση του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Ιουλίου Καίσαρα από τον ιστορικό Πλούταρχο, κάποιος φίλος ρώτησε τον Κονδύλη με ποιόν μοιάζει ο Πάγκαλος και έλαβε την χλευαστική απάντηση: «Μα νομίζω, με τον πατέρα του!»³⁰⁰.

Πρώτη ενέργεια του Κονδύλη ήταν να καλέσει τον Π. Κουντουριώτη να επιστρέψει από την Ύδρα και να αναλάβει τα καθήκοντά του ως Προέδρου της Δημοκρατίας. Στη συνέχεια έγινε συμβούλιο πολιτικών αρχηγών, όπου οι πολιτικοί θέτανε εμπόδια στις φιλοδοξίες του Κονδύλη, διότι δεν επιθυμούσαν να γίνει Πρωθυπουργός και να έχει υπό την κατοχή του τα δύο στρατιωτικά υπουργεία. Ο

²⁹⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 155-156

³⁰⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 155-158

Κουντουριώτης, υποστήριξε τον Κονδύλη λόγω της ανατροπής του Πάγκαλου και του ανέθεσε τον σχηματισμό κυβέρνησης, η οποία σχηματίστηκε στις 26 Αυγούστου. Ο Κονδύλης είχε υποσχεθεί πως η κυβέρνησή του θα ήταν μεταβατική και θα διενεργούσε σύντομα εκλογές.

Λίγες μέρες μετά την ανάληψη της εξουσίας, ο Πρωθυπουργός δεχόταν αφόρητες πιέσεις από τον Ν. Πλαστήρα και από τους βενιζελικούς αξιωματικούς να αποβληθούν από το στράτευμα οι «παγκαλικοί» αξιωματικοί. Ο Κονδύλης αντικατέστησε κάποιους αξιωματικούς σε νευραλγικές θέσεις και υπό άκρα μυστικότητα αποφάσισε να διαλύσει τα «Δημοκρατικά Τάγματα». Η επιχείρηση θα διενεργούνταν την 9^η Σεπτεμβρίου 1926.

Τα «Δημοκρατικά Τάγματα» αριθμούσαν περίπου 2.400 άνδρες εμπειροπόλεμους και με κάποια θωρακισμένα αυτοκίνητα, χωρίς πυροβολικό. Για την σίγουρη επιτυχία ο Κονδύλης κάλεσε να κατέλθει στην Αθήνα η 1^η Μεραρχία Λάρισας και η 7^η Μεραρχία Χαλκίδας με τη δικαιολογία των ασκήσεων. Κατά την μεταφορά των στρατευμάτων από τη Χαλκίδα προς την Αθήνα, ένας τηλεγραφητής ενημέρωσε πως κινούνται στρατεύματα προς την πρωτεύουσα. Ο αξιωματικός υπηρεσίας Ανθυπασπιστής Β. Μανέτας ενημέρωσε το γραφείο του Πρωθυπουργού, όπου ο Λοχαγός Γερακάρης –υπασπιστής του Κονδύλη και κουμπάρος του Ζέρβα- κατάλαβε πως κάτι συμβαίνει και έσπευσε να ενημερώσει τον κουμπάρο του. Ο Λουκίδης, επίσης υπασπιστής του Κονδύλη και μνημένος στη συνωμοσία, προσπάθησε να τον αποτρέψει αλλά ο Γερακάρης ήταν ανένδοτος. Τότε ο Λουκίδης συμφώνησε να κατευθυνθούν στα Παραπήγματα και να ενημερώσουν τον Ζέρβα και ξεκίνησαν με ταξί την πορεία τους. Μαζί τους ακολούθησε και ο υπεύθυνος ασφαλείας του Πρωθυπουργού, Ανθυπασπιστής Αν. Σχίζας. Ενώ βρίσκονταν στο δρόμο, ο Γερακάρης διαπίστωσε πως δεν κατευθύνονται στο στρατόπεδο και προσπάθησε να βγάλει το περίστροφό του. Τον πρόλαβε όμως ο Λουκίδης, τον απόπλισε και τον οδήγησαν σε ασφαλές μέρος στο Φάληρο³⁰¹. Πριν την έναρξη της επιχείρησης έγιναν προσπάθειες να γίνει αναίμακτη διάλυση των ταγμάτων.

Παρά τις ενέργειες της κυβέρνησης, οι διοικητές Ζέρβας και Ντερτιλής δεν δέχτηκαν την πρόταση διάλυσης των μονάδων τους και την αποστρατεία τους με σύνταξη αντάξια 25ετούς υπηρεσίας. Αντιλήφθηκαν πως σφίγγει ο κλοιός γύρω τους και αποφάσισαν να κατέλθουν στο κέντρο της Αθήνας και να συλλάβουν τους

³⁰¹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 163-164

αξιωματούχους της κυβέρνησης. Ενώ κατέρχονταν όμως, δέχτηκαν καταγιστικά πυρά και βολές πυροβολικού. Τα τεθωρακισμένα αυτοκίνητα ακινητοποιήθηκαν και οι άνδρες έχασαν το ηθικό τους και υποχώρησαν. Ο Ν. Ζέρβας διεύθυνε τις επιχειρήσεις από την έπαυλη Πρεζάνη όπου και παραδόθηκε στις κυβερνητικές δυνάμεις. Εκεί δέχτηκε μια επιταγή των 300.000 δραχμών και θεωρημένο διαβατήριο από τον Λοχαγό Ρηγόπουλο. Εκείνος όμως αρνήθηκε κατηγορηματικά να πάρει τα χρήματα και κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Στρατιωτικών, όπου έθεσε τον εαυτό του στη διάθεση της κυβέρνησης³⁰².

Παρόμοια κατάληξη είχε και ο Β. Ντερτιλής. Κατευθύνθηκε προς το κέντρο της Αθήνας, καθιλώθηκε από τα πυρά των αντιπάλων του και μετά επιβιάστηκε σε ένα τεθωρακισμένο και κατευθύνθηκε προς το Υπουργείο Στρατιωτικών. Λόγω όμως ελλιπούς θωράκισης στο άνω μέρος του οχήματος στο ύψος του ταχυδρομείου, σκοτώθηκαν όλοι οι επιβαίνοντες, εκτός του Ντερτιλή και του οδηγού του. Η αιματοχυσία τον εξανάγκασε να παραδοθεί³⁰³.

Ενώ μαίνονταν οι συγκρούσεις, οργανώθηκε συλλαλητήριο, όπου συμμετείχαν άτομα από όλες τις πολιτικές παρατάξεις Μπροστά στο Ταχυδρομείο, ομάδα διαδηλωτών, θέλησε να καταλάβει το κτίριο αλλά τμήμα ιππικού υπό τον Τσαγγαρίδη έσπευσε στο σημείο και διέλυσε τις ομάδες. Το τεθωρακισμένο όχημα όμως, καταλήφθηκε από ομάδα ατόμων και κατευθύνθηκε στο Σύνταγμα και από εκεί στην Πλατεία Αγίων Θεοδώρων μέσω της οδού Αιόλου, όπου καταστράφηκε από βολή του στρατού³⁰⁴.

Σε συλλαλητήριο του πλήθους μπροστά στο Α΄ Σώμα Στρατού, όπου βρίσκονταν ο Κονδύλης, ζητούσαν να συναντηθούν μαζί του και να του μεταφέρουν τα αιτήματά τους. Εκεί ενημερώθηκαν πως διατάχθηκε η διάλυση των «Δημοκρατικών Ταγμάτων» και λόγω της άρνησής τους να υποταχθούν ξεκίνησαν οι συγκρούσεις. Χαρακτηριστικά ειπώθηκε: «Οι πραιτωριανοί της Ρώμης, οι Γεννίτσαροι του Σουλτάνου και οι Στρελίτσαι της Ρωσσίας, μισθοφορικά τάγματα των Ρωσσων Αυτοκρατορικών διελύθησαν δι' αιματοχυσίας. Δεν ήτο δυνατόν να διοικηται η Ελλάς από νέους Στρελίτσας. Διέταξα την διάλυσίν των και θα την επιτύχω πάση θυσία διά

³⁰² Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 2009, σ. 360

³⁰³ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 165

³⁰⁴ *Σκριπ*, αρ. φ. 8385, 10.09.1926, σ. 3

να ησυχάση η χώρα. Οι υπαίτιοι της αντιστάσεως θα δώσουν λόγον των πράξεών των»³⁰⁵.

Νέα συμπλοκή σημειώθηκε στο πρωθυπουργικό γραφείο στη διασταύρωση των οδών Βασιλίσσης Σοφίας, Αμαλίας και Πανεπιστημίου. Εκεί, διαδηλωτές είχαν συγκρουστεί με χωροφύλακες, τους ανέτρεψαν και βρίσκονταν στα πρόθυρα του κτιρίου. Μια διμοιρία Ευζώνων με τον Συνταγματάρχη Β. Παπακώστα εξήλθε στον δρόμο εφ' όπλου λόγχη και με μια δυναμική έφοδο διέλυσε το πλήθος επαναφέροντας την τάξη³⁰⁶.

Το απόγευμα για να ηρεμήσει η πόλη, ο Κονδύλης διέταξε τον Αντισυνταγματάρχη Μ. Καβράκο να εκκαθαρίσει την πλατεία Ομονοίας και να λήξουν όλες οι συγκρούσεις. Εντός λίγης ώρας ησύχασε η Αθήνα και κοινοποιήθηκε η είδηση, πως η τάξη είχε επιβληθεί και ο καθένας μπορούσε να κυκλοφορεί ελεύθερος. Πλήθος κόσμου προσέτρεξε να συγχαρεί τον Κονδύλη στο Α΄ Σώμα Στρατού. Εκεί δημιουργήθηκε πανδαιμόνιο και μόνο με τη βοήθεια αστυνομικών και οπαδών του Πρωθυπουργού επετράπη η μεταφορά στο πρωθυπουργικό γραφείο. Παρά την κοντινή απόσταση των 300 μέτρων, χρειάστηκαν πάνω από τριάντα λεπτά μέχρι να ολοκληρωθεί η μετάβαση³⁰⁷. Οι συγκρούσεις της 9^{ης} Σεπτεμβρίου ήταν τρομερές και προκάλεσαν τρομερές απώλειες. Πέραν των υλικών ζημιών, οι νεκροί στρατιώτες και πολίτες υπολογίζονται σε 56 και 300 τραυματίες³⁰⁸. Το βράδυ της ίδιας μέρας διατάχθηκαν από τον Κονδύλη συλλήψεις προσωπικοτήτων του αντιβενιζελισμού, ως υποκινητές των συλλαλητηρίων. Μεταξύ άλλων συνελήφθη ο Γ. Μερκούρης (1886-1943), ενώ ο αδερφός του -και μετέπειτα στενός συνεργάτης του Κονδύλη- Στ. Μερκούρης διέφυγε της σύλληψης. Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στον ναύσταθμο, απ' όπου αφέθηκαν ελεύθεροι 10 ημέρες αργότερα³⁰⁹.

Παρά την επιτυχή διάλυση των πραιτοριανών του δικτατορικού καθεστώτος, οι πολιτικοί συνεχώς πίεζαν τον Κονδύλη να φύγει από το προσκήνιο. Την 22^α Σεπτεμβρίου οι εφημερίδες έφεραν στο φως της δημοσιότητας πρωτόκολλο που υπέγραψε ο Κονδύλης με τους Ζέρβα και Ντερτιλή και τους διαβεβαίωνε πως μετά την ανατροπή του Πάγκαλου δεν θα συμμετείχε στις εκλογές. Το κείμενο αυτό είχε

³⁰⁵ Ριζοσπάστης, αρ. φ. 19. 10.09.1926, σ. 1

³⁰⁶ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 104

³⁰⁷ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 104-105

³⁰⁸ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από την Έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, Αθήνα 1998, τ. 2, σ. 333

³⁰⁹ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 90

κατατεθεί στο στρατοδικείο όπου δικάζονταν οι δύο επικεφαλής των «Δημοκρατικών Ταγμάτων» την προηγούμενη μέρα (τελικά καταδικάστηκαν σε θάνατο, τους αποδόθηκε χάρη και αποφυλακίστηκαν τον Οκτώβριο του 1928)³¹⁰. Η δημοσίευση αυτή, προκάλεσε την απόφαση για τη διενέργεια των εκλογών την 24^η Οκτωβρίου και τη διάλυση του «Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος» του Κονδύλη και την υπόσχεσή του πως δεν θα κατέλθει στις εκλογές³¹¹.

Την 25^η Σεπτεμβρίου οι αντιβενιζελικοί ηγέτες Π. Τσαλδάρης (1868-1936), Ιω. Μεταξάς και Κ. Δεμερτζής (1876-1936) ζήτησαν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την παραίτηση του Κονδύλη και την ανάληψη της εξουσίας από υπηρεσιακή κυβέρνηση για την διενέργεια αδιάβλητων εκλογών με πλειοψηφικό σύστημα. Σε αντίθετη περίπτωση άφησαν να εννοηθεί πως θα απείχαν από τις εκλογές. Σε κατ' ιδίαν συνάντηση του Μεταξά με τον Κονδύλη, δέχτηκε ο Πρωθυπουργός να παραιτηθεί, αλλά μόνο με την προϋπόθεση να υπάρξει κυβέρνηση κοινής αποδοχής και να γίνουν οι εκλογές με το σύστημα απλής αναλογικής, επειδή αυτό ζητά ο στρατός και οι βενιζελικοί³¹².

Τρεις μέρες αργότερα έγινε εξάωρη σύσκεψη όλων των πολιτικών αρχηγών παρουσία του Προέδρου της Δημοκρατίας και του Πρωθυπουργού, όπου συζητήθηκαν όλα τα θέματα που αφορούσαν τις εκλογές. Λόγω των διαφωνιών, ο Κονδύλης έθεσε την παραίτησή του στην διάθεση του Κουντουριώτη, για να του δώσει ένα εφόδιο να διευθύνει τις συζητήσεις. Η παραίτηση δεν έγινε δεκτή και αποφασίστηκε η κυβέρνηση να διεξαγάγει τις εκλογές με αναλογικό σύστημα. Οι Υπουργοί του Κονδύλη που θα πολιτεύονταν θα παραιτούνταν από την κυβέρνηση και οι εκλογές αναβλήθηκαν για 15 μέρες και θα διενεργούνταν την 7^η Νοεμβρίου³¹³.

Οι εκλογές διενεργήθηκαν χωρίς κανένα απολύτως πρόβλημα και χαρακτηρίστηκαν αγγλικές «διά την παραδειγματικήν τάξιν και τιμιότητα μεθ' ης διεξήχθησαν»³¹⁴. Η ένωση Φιλελευθέρων των Καφαντάρη-Μιχαλακόπουλου έλαβε 31,63% με 102 έδρες, το Λαϊκό κόμμα του Π. Τσαλδάρη 20,27% με 60 έδρες, οι

³¹⁰ Ιω. Β. Αθανασόπουλος, *Ο πολέμαρχος της Εθνικής Αντιστάσεως Ναπολέον Ζέρβας: Από τον Γοργοπόταμο στη Μενίνα*, Αθήνα 2017, σ. 20

³¹¹ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 363-364

³¹² Ιω. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 1952, τ. 3, σ. 482

³¹³ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 364-365

³¹⁴ Π. Ι. Καψής, *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνῃ*, Αθήνα 1934, σ. 114

Ελευθερόφρονες του Ιω. Μεταξά 15,76% 51 έδρες ενώ το Κ.Κ.Ε 4,38% εξέλεξε 10 βουλευτές³¹⁵.

Παρά την σύντομη διάρκεια της διακυβέρνησης του Κονδύλη, κατάφερε να λύσει σε ικανοποιητικό βαθμό κάποια τρέχοντα προβλήματα. Ακύρωσε την ασύμφορη συμφωνία του Πάγκαλου με τη Σερβία, που αφορούσε το λιμάνι της Θεσσαλονίκης³¹⁶, ενώ στα εσωτερικά θέματα, δόθηκε το 1/5 των περιουσιών των προσφύγων ως αποζημίωση παρά την μη ολοκλήρωση των καταλόγων των δικαιούχων. Η διαδικασία επιταχύνθηκε με την επιστράτευση αξιωματικών για την συμπλήρωση των καταλόγων. Ο σύλλογος των απανταχού προσφύγων, επέδωσε ευχαριστήρια επιστολή την 3^η Νοεμβρίου στον Κονδύλη για την συνεισφορά του³¹⁷.

4.4. Επιστροφή στην πολιτική, αρχική σύγκρουση με τον βενιζελισμό

Ο Κονδύλης δεν συμμετείχε στις εκλογές αλλά δεν απομακρύνθηκε από την πολιτική. Συνεργάτες του στην κυβέρνηση τον ενημέρωναν για την πορεία της χώρας, ενώ προσήλθαν προς αυτόν αρκετοί Μικρασιάτες και Κωνσταντινουπολίτες, όπως ο γιατρός Αλέξανδρος Παππάς (1877-1942). Επίσης με τη συνδρομή του εφοπλιστή Ανδρεάδη ιδρύθηκε η εφημερίδα «Ο Ήλιος» και εκεί αποτυπώνονταν οι ιδέες του Κονδύλη.

Με την επιστροφή του Ελ. Βενιζέλου στα Χανιά, οι πιστοί συνεργάτες του άρχισαν να προετοιμάζουν το έδαφος για την επιστροφή του, όπως ο Κονδύλης με τον Αργυρόπουλο. Γίνονταν συναντήσεις με την ηγεσία του στρατού (Αλ. Οθωναίος, Κ. Μανέτας και Παπαθανασίου), ενώ πολλές περιοδείες έγιναν στον προσφυγικό κόσμο, ο οποίος τάσσονταν αναφανδόν υπέρ του Βενιζέλου³¹⁸.

Την 6^η Μαΐου του 1928 ο Κονδύλης ανασύστησε το «Εθνικό Δημοκρατικό Κόμμα» και δημοσίευσε την πολιτική γραμμή του κόμματος. Προέβλεψε την πτώση της κυβέρνησης και την ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο. Στις εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου 1928 οι Φιλελεύθεροι ανέλαβαν την εξουσία. Ο Κονδύλης είχε εκλέξει 9 βουλευτές, με τον ίδιο να εκλέγεται στην Καβάλα, όπου υπήρχαν αρκετοί πρόσφυγες. Παρά την θέληση του Βενιζέλου να συμπεριλάβει τον Κονδύλη στην κυβέρνησή του με το χαρτοφυλάκιο του Υπουργού των Στρατιωτικών, παράγοντες του

³¹⁵ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 366

³¹⁶ Περ. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1, σ. 379-383

³¹⁷ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 167-168

³¹⁸ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 384-388

κόμματος όπως ο Θεόδωρος Μανέτας (1881-1947) αντέδρασαν εντονότατα στην πρόταση αυτή. Ο Βενιζέλος τότε αποφάσισε να μην δώσει κάποια θέση στον Κονδύλη, αλλά προσέλαβε τα στελέχη του, Περικλή Αργυρόπουλο και Αλέξανδρο Παππά αφήνοντας ανοιχτούς τους διαύλους επικοινωνίας³¹⁹.

Στην αρχή της τετραετίας της διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο (1928-1932) ο Κονδύλης βρισκόταν στο εξωτερικό, όπου ενημερωνόταν για τα τεκταινόμενα της Ευρώπης. Στο Παρίσι το 1929, σε συνομιλία με τον Έλληνα Πρεσβευτή Ν. Πολίτη (1872-1942), ο Κονδύλης εξέφρασε για πρώτη φορά επίσημα την απογοήτευσή του από την Αβασίλευτη Δημοκρατία και την ανάγκη της παλινόρθωσης³²⁰.

Το 1929 η ρήξη μεταξύ του Βενιζέλου και του Κονδύλη άρχισε να λαμβάνει μεγαλύτερες διαστάσεις. Ο βενιζελικός τύπος επιτίθονταν διαρκώς στον Κονδύλη προσωπικά, ως παράγοντα ανατροπής των δημοκρατικών θεσμών, παρά την υποστήριξη του «Εθνικού Δημοκρατικού Κόμματος» στο κόμμα των «Φιλελευθέρων». Ο Βενιζέλος δεν έλαβε κάποια θέση προκαλώντας ψυχρότητα στις σχέσεις με τον Κονδύλη³²¹. Με την επιστροφή του Κονδύλη από το εξωτερικό το 1930, άρχισε να έρχεται σε επαφή με τον Στ. Μερκούρη, μέλος μεγάλης φιλοβασιλικής οικογένειας, μέσω του Αρχιάτρου Βαλχίωτη³²². Παρά τις επαφές αυτές, ο Κονδύλης για να μείνει κοντά στη βενιζελική παράταξη δεν απέκοψε τελείως τις σχέσεις του με τους «Φιλελευθέρους».

Οι πολιτικές του ιδέες την εποχή αυτή έλαβαν πιο ριζοσπαστική μορφή απ' ό,τι νωρίτερα. Ήθελε την συνεργασία του κεφαλαίου με τις εργατικές τάξεις και πίστευε πως έπρεπε να αναπτυχθεί η γεωργία και η κτηνοτροφία. Με την εκμηχάνιση και βελτίωση της παραγωγής, η Ελλάδα θα γινόταν ανεξάρτητη και θα σταματούσε να εισάγει σιτάρι, ενώ οι στρατιώτες που κατάγονταν από την ύπαιθρο ήταν από τους πιο μαχητικούς και θα ήταν επιφορτισμένοι με την άμυνα της χώρας και του πολιτεύματος. Πέραν αυτών, θέλησε την περαιτέρω ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας, λόγω της πατροπαράδοτης σχέσης της χώρας με τις «υδάτινες οδούς». Στον τομέα των ενόπλων δυνάμεων πίστευε πως έπρεπε να ενισχυθεί ο στρατός ξηράς με νέες μηχανοκίνητες μονάδες, το ναυτικό να εξοπλιστεί κατάλληλα, αλλά η κύρια μέριμνα έπρεπε να δοθεί στη δημιουργία ισχυρής πολεμικής αεροπορίας. Για να επιτευχθούν όμως οι αλλαγές

³¹⁹ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 393-394

³²⁰ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 93

³²¹ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 435-438

³²² Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 97

αυτές, έπρεπε να επιβληθούν από μια ισχυρή χείρα και έφερνε ως παράδειγμα τον Μουσολίνι (1883-1945) και τον Κεμάλ. Θεωρούσε το έργο του Κεμάλ ανώτερο του Μουσολίνι, καθώς εξήγειρε ένα κουρασμένο έθνος και αναδιοργάνωσε ένα μεγάλο διαλυμένο κράτος. Ανέφερε για την Ιταλία, ότι το φασιστικό δόγμα παρήγαγε έργο και αποδείχτηκε σωτήριο κατά του κομμουνισμού³²³. Παρά την συμπάθεια για την παντοκρατορία του φασισμού στην Ιταλία, ο Κονδύλης όταν συμμετείχε στην κυβέρνηση τάχθηκε κατά της, και παρακινούσε είτε από το παρασκήνιο ή το προσκήνιο να μείνει η Ελλάδα στο άρμα των Αγγλογάλλων.

Την εποχή αυτή ο Κονδύλης είχε εδραιωθεί στο πολιτικό σκηνικό και διέμενε για χρόνια στην Αθήνα. Δεν είχε πολλά έσοδα και ζούσε με τη σύνταξή του από τη θητεία τους στον στρατό. Στο σπίτι του δεν υπήρχε κάποιο προϊόν πολυτέλειας, ούτε η τροφή του ήταν εξεζητημένη. Μόνο στη βιβλιοθήκη του υπήρχαν αντικείμενα αξίας, ενώ είχε και μια γυναίκα από τη Κρήτη, την κυρία Κατίνα, να τον φροντίζει. Παρά τη λιτή ζωή του ενίσχυε τις χήρες αδελφές του και τα πολλά ανίψια του. Μαζί του μένανε αρχικά ο Δ. Αναγνωστόπουλος, τα ανίψια του Κ. Ζαφειρόπουλος και Θ. Κατσιάμπας και στη συνέχεια ο Φ. Κατσιάμπας που έγινε γραμματέας του και ο Κ. Αθ. Κατσιάμπας. Τον επισκέπτονταν συχνά οι Υπασπιστές του Χρ. Λουκίδης, Γ. Κουρούκλης, ο υπεύθυνος ασφαλείας του Αν. Σχίζας, ο Στ. Μερκούρης μετά το 1930 και ο αξιωματικός της Κρατικής Ασφάλειας Θ. Λαμπρόπουλος³²⁴. Την ίδια εποχή ο Κονδύλης είχε αρραβωνιαστεί την ζωγράφο Θάλεια Διπλαράκου αλλά σύντομα ο αρραβώνας διαλύθηκε, λόγω της θέλησης και των δύο να αφοσιωθούν στις καριέρες τους»³²⁵.

³²³ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 103-104

³²⁴ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 99-100 και Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 215-216

³²⁵ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 215-216

Ε΄ Κεφάλαιο

1932-1936: Αλλαγή στρατοπέδου και επικράτηση της βασιλείας

5.1. Οριστική ρήξη με τον βενιζελισμό

Με το πέρας της τετραετίας της κυβέρνησης Βενιζέλου, προκηρύχθηκαν εκλογές για την 25^η Σεπτεμβρίου 1932. Ο Κονδύλης είχε συστήσει νέο πολιτικό σχηματισμό με την ονομασία «Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα», ενώ επέλεξε να κατέλθει ως υποψήφιος στον νομό Τρικάλων, όπου υπήρχαν συγγενείς του και όχι σε κάποιον νομό με μεγάλο προσφυγικό πληθυσμό, λόγω της υποστήριξης των προσφύγων στον Βενιζέλο³²⁶.

Οι εκλογές γίνανε με αναλογικό σύστημα, με τον Βενιζέλο να συνεργάζεται με τον Μιχαλακόπουλο, ενώ οι Καφαντάρης και Παπαναστασίου κατήλθαν στις εκλογές με δικά του κόμματα. Από τα αποτελέσματα δεν προέκυψε κάποιος ξεκάθαρος νικητής. Το «Λαϊκό» κόμμα έλαβε 33,80% και εξέλεξε 95 βουλευτές, ενώ οι «Φιλελεύθεροι» 33,42% με 98 έδρες. Το «Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα» έλαβε 4.07% και εξασφάλισε 6 έδρες στη Βουλή³²⁷. Ο Κονδύλης ήρθε δεύτερος σε ψήφους και δεν εκλέχθηκε στον νομό Τρικάλων. Η αποτυχία αυτή ήταν πρωτοφανής και σε καμία περίπτωση δεν ανέμενε αυτό το αποτέλεσμα. Τελικά μετά από συνομιλία με τον Στ. Μερκούρη, πείστηκε να δεχθεί την παραίτηση του Δ. Αναγνωστόπουλου, ο οποίος είχε εκλεγεί και να εισέλθει στη Βουλή³²⁸.

Το αποτέλεσμα των εκλογών, άνοιξε έναν νέο κύκλο διαβουλεύσεων μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων. Ο Βενιζέλος ζήτησε το «Λαϊκό» κόμμα να αναγνωρίσει το πολίτευμα για να αναλάβει την εξουσία, αλλιώς θα επενέβαινε ο «Στρατιωτικός Σύνδεσμος». Η απαίτηση ικανοποιήθηκε από το «Λαϊκό» και έτσι του δόθηκε ανοχή από τον Βενιζέλο να γίνει κυβέρνηση. Την 15^η Οκτωβρίου του 1932, ο Π. Τσαλδάρης συναντήθηκε με τον Κονδύλη και του ζήτησε να εισέλθει στην κυβέρνηση. Εκείνος απάντησε, πως από τη στιγμή που το «Λαϊκό» κόμμα αποδέχτηκε το πολίτευμα δεν έχει κανένα πρόβλημα να συνεργαστεί μαζί του. Η κυβέρνηση τελικά θα ορκιζόταν την 4^η Νοεμβρίου με τον Κονδύλη να αναλαμβάνει Υπουργός Στρατιωτικών³²⁹.

³²⁶ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 110

³²⁷ Γρ. Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα στην 1821-1961*, Αθήνα 1961, σ. 181

³²⁸ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 106-107

³²⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 388-391

Η οριστική «αλλαγή στρατοπέδου» του Κονδύλη εξηγείται καλύτερα από τον επί σειρά ετών συνεργάτη του Περικλή Αργυρόπουλο. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ως προς τον Κονδύλην, η ρήξις με τον αρχηγόν των φιλελευθέρων υπήρξε η αιτία στροφής προς την δεξιάν, με ως συνέπειαν την ανατροπήν του δημοκρατικού καθεστώτος. Όνειρον του Κονδύλη, υπήρχε ανέκαθεν ν' ανέλθῃ εἰς τὴν ανωτάτην ἀρχὴν ὡς ἡγέτης τοῦ ἔθνους καὶ το ἐπέτυχε πρὸς στιγμὴν. Ἦδη πρὸς ἐκεῖ ἐβάδιζε μετὰ τὴν ρηξιν τοῦ με τὸν Πλαστήραν, μετὰ τὴν ἀδικαιολόγητον ἐχθρότητα τῶν φιλελευθέρων ἀπέναντί του, κατὰ τὴν ἐναρξίν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, εἰς τὰ 1926. Ἡ ρήξις με τὸν Βενιζέλον ἦτο ἡ τελειωτικὴ ἀφορμὴ. Ἡ στροφή του Κονδύλη ἐξηγεῖτο, ἀλλὰ δὲν ἐδικαιολογεῖτο»³³⁰.

Ἡ κυβέρνηση αὐτὴ εἶχε σύντομο βίον, καθὼς μετὰ ἀπὸ 2 μῆνες καὶ δεκάδες ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευση –κυρίως κατὰ τοῦ Κονδύλη, ὁ ὁποῖος εἶχε παραιτηθεῖ ἀπὸ τῆς θέσης του γιὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν θέσιν τοῦ Π. Τσαλδάρη, χωρὶς αὐτὴ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ– καταψηφίστηκε στὴ Βουλὴ καὶ παραιτήθηκε τὴν 12^η Ἰανουαρίου 1933. Τέσσερις μέρες ἀργότερα ἀνέλαβε ἡ τελευταία, ὡς ἀποδείχτηκε, κυβέρνηση τοῦ Βενιζέλου, ἀλλάξε τὸν ἐκλογικὸ νόμον σὲ πλειοψηφικὸ καὶ προκήρυξε ἐκλογὰς γιὰ τὴν 5^η Μαρτίου³³¹.

5.2. Κίνημα 6^{ης} Μαρτίου 1933

Τὸ βράδυ τῆς 5^{ης} Μαρτίου 1933, ἐγίνε γνωστὸ πὼς οἱ βενιζελικοὶ εἶχαν ἠττηθεῖ στὶς ἐκλογὰς καθὼς ἐξέλεξαν 110 βουλευτὲς, ἐναντὶ 136 τῶν ἀντιπάλων τους. Τὰ ξημερώματα τῆς 6^{ης} Μαρτίου, ὁ Ν. Πλαστήρας ξύπνησε τὸν Βενιζέλο καὶ τὸν ἐνημέρωσε πὼς θὰ κάνει κίνημα γιὰ νὰ μὴν γίνῃν ξανά ὅσο ἐγίναν μετὰ τὶς ἐκλογὰς τοῦ 1920. Ὁ Βενιζέλος φαίνεται νὰ προσπάθησε νὰ συγκρατήσῃ τὸν Πλαστήρα, χωρὶς ἐκεῖνος νὰ πείθεται. Κατευθύνθηκε στὸ Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν καὶ ἀρχισε νὰ ἐκδίδει διαταγὰς. Στὴ συνέχεια ὁμοῦς, οἱ ἀντιστράτηγοι Ὀθωναῖος καὶ Μανέτας, μεσολάβησαν νὰ παραδώσῃ τὴν ἐξουσίαν ὁ Πλαστήρας καὶ μετὰ ἀπὸ λίγες μέρες νὰ ἀναλάβῃ τὸ «Λαϊκὸ» κόμμα τὴν ἐξουσίαν³³².

³³⁰ Περ. Αργυρόπουλος, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1, σ. 439

³³¹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Ἡ θρυλικὴ μορφή τῆς 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 175-176

³³² Ν. Εμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ὁ ἄνθρωπος ὁ ἡγέτης*, Αθήνα 2020, τ. 4, σ. 157-160

Υπήρχαν πληροφορίες για κίνηση στο στράτευμα γι' αυτό στις 2 Μαρτίου ο Κονδύλης συναντήθηκε με τον Συνταγματάρχη Π. Μαυρογιάννη και άλλους αξιωματικούς του Β' Σώματος Στρατού, οι οποίοι δήλωσαν πίστη³³³.

Ο Κονδύλης τα ξημερώματα της 6^{ης} βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη στο ξενοδοχείο «Τουρίστ» του φίλου του Ντούτσου. Ενημερώθηκε από τον Στ. Μερκούρη πως γίνεται κίνημα και εκείνος ρώτησε φίλους του αξιωματικούς αν ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού Κλάδος είναι υπέρ του κινήματος. Εκείνοι απάντησαν πως είχε προσχωρήσει και αμέσως ο Κονδύλης κανόνισε να φύγει από την πόλη και να κατέλθει στη Λάρισα. Ο Κλάδος έστειλε τους Συνταγματάρχες Σπανόπουλο και Μπιτζάνη να συλλάβουν τον Κονδύλη, αλλά ο Ντούτσος τους παραπλάνησε λέγοντας πως ο Κονδύλης βρισκόταν στο ξενοδοχείο, ενώ εκείνος είχε ήδη αποχωρήσει για το σπίτι του φίλου του Βούρβουλη³³⁴. Ο Κλάδος αργότερα αφού δεν είχε ακόμη εκτελέσει την αποστολή του, προσπάθησε με δόλο να παγιδεύσει τον αντίπαλό του. Έγραψε μια επιστολή με την οποία δήλωνε την υπακοή του στο αποτέλεσμα των εκλογών και ζητούσε συνάντηση. Η επιστολή δόθηκε στον βουλευτή Δαμβέργη και εκείνος με τη σειρά του την μετέφερε στον Κονδύλη. Αυτός κατάλαβε την πρόθεση του Σωματάρχη, του απάντησε σε έντονο τόνο και έφυγε στις 13:30 για τη Βέροια με αυτοκίνητο, στο οποίο επέβαινε ο ίδιος, το αντρόγυνο Βούρβουλη με την κόρη τους, ενώ σε δεύτερο αυτοκίνητο επέβαιναν οι Μερκούρης και Λουκίδης. Στις 17:00 περίπου έφθασαν στη Βέροια όπου συναντήθηκαν με τον φιλοβασιλικό Συνταγματάρχη Κ. Πλατή (1885-1951), τον ενημέρωσαν για την κατάσταση και τον διέταξαν να επιστρατεύσει άνδρες και να περιμένει εντολή για πορεία προς την Αθήνα. Μετά την συνάντηση, η οικογένεια Βούρβουλη επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη, ενώ οι υπόλοιποι έφτασαν μέσω στη Κοζάνη στη Λάρισα³³⁵.

Στην Κοζάνη, ο Χρ. Πιπιλιάγκας (1889-1982) με οπαδούς του «Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος» ανέτρεψε τις αρχές που είχαν προσχωρήσει στο κίνημα, λέγοντας πως ο Κονδύλης κατεβαίνει στην Αθήνα με το στράτευμα να ανατρέψει τον Πλαστήρα. Ο νομάρχης Πασάδης και ο Υποστράτηγος Αλ. Εδιπίδης (1877-1959) υπαναχώρησαν. Στην συνέχεια ο Πιπιλιάγκας κατευθύνθηκε στην Πτολεμαΐδα για να είναι ανοιχτή η δίοδος προς τη Λάρισα. Εκεί ο Δήμαρχος είχε προσχωρήσει στο κίνημα και πλήθος λαού είχε μαζευτεί έξω από μια λέσχη των «Φιλελευθέρων» και

³³³ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 114

³³⁴ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 115

³³⁵ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 117-119

πανηγύριζαν. Με 25 πάνοπλους άνδρες ο Πιπιλιάγκας ενημέρωσε τον δήμαρχο Χατζηευστρατίου πως ο Κονδύλης είναι ελεύθερος και πως αν δεν διέλυε την συγκέντρωση, θα γινόταν χρήση των όπλων. Ο δήμαρχος δεν έφερε αντίρρηση και σε λίγα λεπτά οι άνθρωποι επέστρεψαν στα σπίτια τους.

Τα ξημερώματα της 7^{ης} Μαρτίου ο Κονδύλης συναντήθηκε με τον Πιπιλιάγκα στην Κοζάνη και ο δεύτερος με βοήθεια από τον Γενικό Γραμματέα της Ένωσης εφέδρων Παλαιών πολεμιστών Κ. Τσικρίκη εξασφάλισε την έξοδο από την πόλη προς τη Λάρισα καθώς πρότεινε να ακολουθήσουν τον παράδρομο από την Μελούνα για να προλάβουν να φτάσουν στον προορισμό τους πριν ξημερώσει.

Το πρωί της 7^{ης} Μαρτίου η ομάδα του Κονδύλη έφθασε στο σπίτι του δικηγόρου Ι. Μπιμπίκου, κουμπάρου του Κονδύλη, και έγιναν επαφές με τους αξιωματικούς στην πόλη, οι οποίοι δήλωσαν πίστη στους νικητές των εκλογών. Τότε στάλθηκε τελεσίγραφο στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με το οποίο γινόταν γνωστό πως το Β΄ Σώμα Στρατού είναι έτοιμο να κατέλθει στην Αθήνα και να ανατρέψει τον Πλαστήρα με επικεφαλής τον Κονδύλη. Τότε έγινε γνωστό πως ο Πλαστήρας είχε ανατραπεί από τον πολιτικό κόσμο και την αρχηγία του στρατεύματος και είχαν αναλάβει την εξουσία αξιωματικοί υπό τον Αντιστράτηγο Αλ. Οθωναίο.

Λίγο αργότερα επικοινωνήσε με τον Π. Τσαλδάρη, ο οποίος τον διαβεβαίωσε πως όλα ήταν ήσυχα στην Αθήνα και ήταν ελεύθερος να κατέλθει και εκείνος. Ο Κονδύλης απάντησε πως θα αποστείλει το Σμήναρχο Ρέππα (είχε έλθει σιδηροδρομικώς από την Αθήνα, μαζί με τον Ν. Ζέρβα) και αν όντως η κατάσταση ήταν έτσι θα ακολουθούσε και αυτός. Ο Ρέππας αργά το απόγευμα ενημέρωσε τον Κονδύλη πως όλα βαίνουν καλώς και έτσι βρέθηκε και εκείνος στην Αθήνα.

Το κίνημα Πλαστήρα ήταν καταδικασμένο να αποτύχει από την έναρξη του. Αντιτίθεται σε κάθε λογική η ανατροπή του καθεστώτος την επομένη των εκλογών. Ο αξιωματικός Β. Ντερτιλής χαρακτήρισε το κίνημα της 6^{ης} «μωρόν» διότι: «365 ημέρας έχει ο χρόνος και τας 364 δύναται να γίνη κίνημα με ελπίδας να επιτύχη, πλήν όμως μίαν ημέραν του έτους όχι μόνον δεν δύναται να γίνη κίνημα αλλά και θα είναι μωρία να γίνη και σκέψις ακόμη δια τοιούτον τι. Και η ημέρα αυτήν είναι η επομένη των εκλογών καθ' ην η λαϊκή κυριαρχία είναι δεδηλωμένη»³³⁶. Την ίδια περίπου σκέψη εξέφρασε και ο Κονδύλης μετά το κίνημα: «Ο Πλαστήρας δεν κατάλαβε ότι όλες τις

³³⁶ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *ό. π.*, σ. 117-125

μέρες του χρόνου γίνεται κίνημα. Και τη Μεγάλη Τρίτη και τη Μεγάλη Παρασκευή, εκτός από μια μέρα: Την επομένη των εκλογών»³³⁷.

5.3. Συμμετοχή στην κυβέρνηση

Στα μέσα Μαΐου ο Ιω. Μεταξάς προσπάθησε να οδηγηθεί ο Ελ. Βενιζέλος σε δίκη ως ηθικού αυτουργού του κινήματος χωρίς κάποιο αποτέλεσμα (τελικά απονεμήθηκε αμνηστία στις 30 Νοεμβρίου 1933). Την 6^η Ιουνίου όμως ένα γεγονός θα καθόριζε την πορεία των γεγονότων. Ο Υπουργός Εσωτερικών Ιωάννης Ράλλης (1878-1946), οργάνωσε την δολοφονία του Βενιζέλου σε συνεργασία με τον Διευθυντή της Αστυνομίας Πόλεων Ι. Πολυχρονόπουλο. Το επιχειρησιακό σχέδιο προέβλεπε πολυβολισμό του αυτοκινήτου του Βενιζέλου και στη συνέχεια ο λήσταρχος Καραθανάσης θα τον αποκεφάλιζε. Ο οδηγός όμως του Βενιζέλου τραυματίστηκε ελαφρά και κατάφερε να οδηγήσει το αυτοκίνητο στον «Ευαγγελισμό» σώζοντας τους επιβαίνοντες. Εκτός από τον οδηγό, τραυματίστηκε η Έλενα Βενιζέλου, ενώ στο αυτοκίνητο συνοδείας, σκοτώθηκε ένας άνδρας της φρουράς³³⁸. Η δίκη ολοκληρώθηκε σχεδόν δύο χρόνια αργότερα με αθωωτικές αποφάσεις για τους κατηγορούμενους καθώς είχε γίνει το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 και η γενική ατμόσφαιρα ήταν αρνητική προς τον Βενιζέλο³³⁹.

Την 18^η Μαΐου το εκλογοδικείο Θεσσαλονίκης ακύρωσε τα αποτελέσματα των εκλογών διότι είχαν ψηφίσει χωριστά οι Εβραίοι της πόλης, πράγμα αντισυνταγματικό. Ορίστηκαν επαναληπτικές εκλογές για τις 2 Ιουλίου. Έγινε μεγάλος αγώνας και από τα δύο κόμματα, αλλά ανακαλύφθηκε μηχανικός νοθείας των εκλογών. Ο Κονδύλης, μόλις ενημερώθηκε από παλιό του φίλο Αργυρόπουλο, χάρηκε που αποκαλύφθηκε η απάτη. Το «Λαϊκό» έχασε τις επαναληπτικές εκλογές και χρειαζόταν ακόμα περισσότερο τους βουλευτές του «Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος» για να παραμείνει στην εξουσία³⁴⁰.

Μία από τις σημαντικότερες συμφωνίες που υπέγραψε η κυβέρνηση Τσαλδάρη ήταν το βαλκανικό σύμφωνο το 1934. Η Γαλλία θέλοντας να ανατρέψει την πολιτική της αναθεωρητικής Ιταλία, η οποία είχε βλέψεις στα βαλκάνια, προσπάθησε να συνασπίσει τις χώρες των βαλκάνιων κατά της. Ο Κονδύλης θεωρούσε πως η

³³⁷ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 180

³³⁸ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 457-458

³³⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 183

³⁴⁰ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 460

Ελλάδα έπρεπε να διαλέξει στρατόπεδο και έκλινε προς τον γαλλικό παράγοντα. Η Γαλλία τότε ήταν η μεγαλύτερη χερσαία στρατιωτική δύναμη και ο στενότερος σύμμαχός της ήταν η Μ. Βρετανία με τον μεγαλύτερο στόλο και με διαχρονικές επαφές με το ελληνικό κράτος. Λόγω αυτού ο Κονδύλης συναντήθηκε με παράγοντες των βαλκανικών κρατών και με τον Μουσολίνι στην Ιταλία για να ξεκαθαρίσει τη θέση της Ελλάδας. Στην Ιταλία ο Κονδύλης ταξίδεψε το καλοκαίρι του 1935 συγκεκριμένα καθώς τον κάλεσε ένας σύλλογος αποστράτων αξιωματικών και τον παρασημοφόρησαν ενώ στη συνέχεια εκτός από τον Μουσολίνι συναντήθηκε και με τον βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ' (1869-1947). Με την επιστροφή του Κονδύλη από την Ιταλία τον ρώτησαν την άποψή του για τον Μουσολίνι με εκείνον να απαντάει: «πρόκειται περί παλαβού ανθρώπου»³⁴¹.

5.4. Κίνημα 1^{ης} Μαρτίου 1935

Την 3^η Ιουλίου 1933 έγινε στη Θεσσαλονίκη συνάντηση του Βενιζέλου με τους Παπαναστασίου, Καφαντάρη, Σοφιανόπουλου (1887-1951), Μυλωνά (1881-1967) και Ζάννα, όπου αποφασίστηκε η διενέργεια κινήματος για την ανατροπή της κυβέρνησης. Ο οργανισμός ονομάστηκε «Δημοκρατική Άμυνα» και απαρτιζόταν από ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς με επιτελικό εγκέφαλο τον Συνταγματάρχη Στ. Σαράφη (1890-1957) και φυσικό αρχηγό τον εξόριστο Ν. Πλαστήρα. Ταυτόχρονα χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί είχαν συστήσει μια άλλη οργάνωση, την Ε.Σ.Ο. (Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση) υπό τους Λοχαγούς Ι. Τσιγάντε (1897-1943), Π. Γερακάρη, Τσούμα, Κλαδάκη και Βλάχο³⁴².

Παρά την σχεδόν διετή οργάνωση, δεν υπήρχε συνοχή ανάμεσα στην ηγεσία του κινήματος οδηγώντας σε τρομερά σφάλματα. Ο Σαράφης, θέλοντας να γίνει κυβερνήτης της Ελλάδας με κάθε μέσο –ακόμα και με καθεστώδες δικτατορίας– δυσανασχέτησε με την επιλογή του Πλαστήρα ως αρχηγού και ήρθε σε επαφή με την κυβέρνηση μέσω του Γενικού Επιθεωρητή του Υπουργείου Στρατιωτικών Υποστρατήγου Αχ. Πρωτοσύγκελου και στενού συνεργάτη του Κονδύλη. Ο Κονδύλης δεν απέτρεψε την διενέργεια του κινήματος καθώς εάν πετύχαινε θα ανέτρεπε την κυβέρνηση υπέρ των βενιζελικών, καθώς είχε μυήσει αξιωματικούς και είχε έτοιμη ομάδα κρούσης εντός του στρατεύματος, ενώ αν αποτύγχανε θα παρουσιαζόταν ως

³⁴¹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 442-444

³⁴² Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 2009, σ. 709-711

σωτήρας της κυβέρνησης και θα είχε έρεισμα να πιέσει για την επιστροφή του βασιλιά και να γίνει στυλοβάτης της νέας κατάστασης. Τη μόνη τροποποίηση που έκανε ήταν να μεταθέσει στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Λάρισα έμπιστους του αξιωματικούς για να εξασφαλίσει τα τρία μεγαλύτερα Σώματα Στρατού³⁴³.

Το σχέδιο δράσης των κινηματιών προέβλεπε αντιπερισπασμό εντός της Αθήνας από πιστούς στον Σαράφη αξιωματικούς, την ίδια ώρα που θα καταλαμβάνονταν ο στόλος. Ο στόλος θα κατέφθανε στη Θεσσαλονίκη, όπου θα υποστήριζε τις φρουρές της Βορείου Ελλάδας πιστές στο κίνημα, ενώ η Κρήτη και τα νησιά θα ακολουθούσαν. Παρά τις διεργασίες στο παρασκήνιο, είχε γίνει γνωστό πως θα γινόταν κίνημα καθώς ο «Ριζοσπάστης» ήδη από την 26^η Φεβρουαρίου το είχε αποκαλύψει³⁴⁴.

Το πρωί της 1^{ης} Μαρτίου κινήθηκε ο Σαράφης με τους Χρ. Τσιγάντε, Ι. Στεφανάκη κ.ά. στο στρατόπεδο «Μακρυγιάννη». Ο Πρωτοσύγκελος ενημέρωσε τον Κονδύλη και εκείνος διέταξε τον Λουκίδη να το εξακριβώσει. Εκείνος τηλεφώνησε στη μονάδα όπου υπηρετούσε ένας φίλος του Κωνσταντινουπολίτης. Δεν αναγνώρισε τη φωνή και του έκανε μια ερώτηση στα τουρκικά χωρίς να πάρει απάντηση. Τότε διατάχθηκε ο Ταγματάρχης Κουσίντας με 2 άρματα μάχης να εισέλθει στο στρατόπεδο, απόσπασμα πεζικού ακολούθησε, ενώ ο Λοχαγός Γ. Κουρούκλης έβαλε με ουλαμό πυροβολικού. Το πυρ ήταν καταγιστικό και μέσα σε 2 ώρες ο Σαράφης τηλεφώνησε στο Υπουργείο Στρατιωτικών. Ζήτησε τον Κονδύλη και εκείνος του είπε: «Εσύ είσαι Σαράφης; Καλά. Θα δώσω τας δέουσας διαταγές αμέσως, και θα διατάξω την μεταφοράν σας εις το υπουργείον». Στη συνέχεια ο Κονδύλης κατευθύνθηκε στο νοσοκομείο για να εξακριβώσει την πορεία της υγείας των τραυματιών και έμαθε πως ο παλιός συναγωνιστής του Κουσίντας είναι εκτός κινδύνου³⁴⁵.

Λόγω της γνώσης της κυβέρνησης πως επίκειται κίνημα, είχε τοποθετηθεί οπτικός τηλεγράφος στο Υπουργείο Στρατιωτικών για τον καλύτερο συντονισμό των κυβερνητικών δυνάμεων και πυροβόλα είχαν τοποθετηθεί στον Λυκαβηττό για να διαδώσουν το μήνυμα της έκρηξης. Ο Κονδύλης ενημερώνεται, καλεί τους Αντιστρατήγους Οθωναίο, Θ. Μανέτα, Τσιμικάλη, κηρύσσει τον στρατιωτικό νόμο, τοποθετεί τις μονάδες της Αθήνας στα νευραλγικά σημεία της πόλης, διατάζει την τοποθέτηση δυνάμεων για την άμυνα της Θεσσαλονίκης και ειδοποιεί δυνάμεις τις

³⁴³ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 482, 490

³⁴⁴ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 719-722, 730 και *Ριζοσπάστης*, αρ. φ. 346/7284, 26.02.1936, σ. 1

³⁴⁵ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 465-469

Πελοποννήσου, της Στερεάς και της Θεσσαλίας να ετοιμαστούν για να κατευθυνθούν στην Μακεδονία³⁴⁶.

Το απόγευμα απόστρατοι αξιωματικοί του Ναυτικού, κατευθύνθηκαν στον ναύσταθμο, όπου έγιναν κύριοι των ναυτικών μονάδων και εξήλθαν. Εδώ έγινε το μεγαλύτερο λάθος των κινηματιών. Αντί να κατευθυνθούν στη Θεσσαλονίκη και να κόψουν τη δίοδο του κράτους προς βορράν, κατευθύνθηκαν στη Κρήτη προς συνάντηση του Βενιζέλου. Ο ίδιος ο Βενιζέλος έψεξε τους αξιωματικούς για την κίνησή τους αυτή, αντιλαμβανόμενος πως το «παιχνίδι» είχε χαθεί³⁴⁷.

Ο Ιω. Μεταξάς, μόλις έμαθε για την έκρηξη του κινήματος, παρουσιάστηκε στον Πρωθυπουργό Τσαλδάρη και τέθηκε στην διάθεσή του. Συνεργάστηκε με τον απόστρατο αξιωματικού του ναυτικού Σ. Δούσμανη (1868-1952) και θωράκισε την αττική και το ναύσταθμο με δυνάμεις πυροβολικού και πυροβόλα μικρότερων πολεμικών πλοίων³⁴⁸.

Ο Γ. Κονδύλης, ξέροντας πως η Αθήνα ήταν ασφαλής και διακρίνοντας το τεράστιο λάθος του στόλου, διέταξε να σταλούν μονάδες από όλη την Ελλάδα στη Θεσσαλονίκη, απ' όπου θα ξεκινούσε η άμυνα κατά του Δ' Σώμα Στρατού και της 6^{ης} Μεραρχίας Σερρών, τα οποία κινήθηκαν την 3^η Μαρτίου. Το απόγευμα της ημέρας εκείνης, ο Υποστράτηγος Ιωαννίδης συγκρούστηκε με τους κινηματίες στον ποταμό Στρυμόνα και τους ανάγκασε να υποχωρήσουν στην αριστερή όχθη³⁴⁹.

Το απόγευμα της ίδιας ημέρας στις 15:00 ο Κονδύλης επιθεωρεί το 1^ο Σύνταγμα Πεζικού στον σταθμό του Ρουφ και ξεπροβοδίζει τους άνδρες που φεύγουν για τη Μακεδονία. Τρεις ώρες αργότερα είχε φθάσει το Σύνταγμα Ναυπλίου και εκείνο ξεκίνησε για τη Θεσσαλονίκη. Την επομένη αναχώρησε και ο Κονδύλης για τη Θεσσαλονίκη αεροπορικώς μαζί με τους Συνταγματάρχες Ζούπα και Μελά, τον Ταγματάρχη Καραπετέα, τους Υπασπιστές Ταγματάρχη Β. Καραχούτη, Υπολοχαγό Χρ. Λουκίδη και υπεύθυνο ασφαλείας Αν. Σχίζα, ενώ ο Στ. Μερκούρης ανακλήθηκε στην υπηρεσία ως Ήλαρχος³⁵⁰.

Φτάνοντας στη Θεσσαλονίκη ο Κονδύλης ενημερώνεται για τη διάταξη των δυνάμεων και δίδει διαταγές για ενίσχυση από άλλες μονάδες, καλεί αξιωματικούς της επιμελητείας για να μην λείπει τίποτα από τους στρατιώτες και διατάζει η αεροπορία

³⁴⁶ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 192-193

³⁴⁷ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος ο ηγέτης*, Αθήνα 2020, τ. 4., σ. 202

³⁴⁸ Ιω. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 1952, τ. 4, σ. 145

³⁴⁹ Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *ό. π.*, σ. 479

³⁵⁰ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 192-193, 201-202

να ρίξει την επόμενη μέρα φυλλάδια στους στασιασθέντες στρατιώτες. Την 5^η Μαρτίου, ενώ χιόνιζε ακατάπαυστα, ο Κονδύλης κατευθύνθηκε στο αρχηγείο του Υποστρατήγου Ιωαννίδη, ο οποίος βρισκόταν στο 70^ο χιλιόμετρο Θεσσαλονίκης-Σερρών κοντά στη γέφυρα του Όρλιακο. Στο 60^ο χιλιόμετρο ένας Υπολοχαγός σταματά το αυτοκίνητο και ενημερώνει τον Κονδύλη για την ακριβή τοποθεσία του Ιωαννίδη αλλά τον προτρέπει να μην συνεχίσει καθώς η οδός βαλλόταν συνεχώς. Ο Κονδύλης απάντησε: «Ευχαριστώ διά την πληροφορίαν, αλλά άι στο καλό παιδί μου, ξέρουμε κι εμείς από οβίδες». Μόλις έφθασε στο αρχηγείο, επέστρεψε ίλη αναγνώρισης υπό τον Επιλοχία Σκέτζο αλλά μια οβίδα τον έπληξε και τραυματίστηκε σοβαρά. Ο Κονδύλης έτρεψε, τον φίλησε στο μέτωπο και τον προήγαγε σε Ανθυπασιπιστή. Λίγες ώρες αργότερα ο Σκέτζος απεβίωσε. Το απόγευμα, μετά τον έλεγχο του πεδίου ο Κονδύλης επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη και διέταξε αυτοκίνητα να κινούνται συνεχώς στην οδό Θεσσαλονίκης-Σερρών, για να μην κλείσει η οδός λόγω της χιονόπτωσης³⁵¹.

Την 7^η Μαρτίου ο Κονδύλης επανήλθε στο στράτευμα με τον βαθμό του Αντιστρατήγου και τέθηκε επικεφαλής του στρατού ξηράς με απόφαση του Υπουργικού συμβουλίου (αποστρατεύτηκε την 6^η Ιουνίου)³⁵². Την 8^η και 9^η Μαρτίου ενισχύονταν το μέτωπο από μονάδες πιστές στην κυβέρνηση αλλά λόγω της χιονόπτωσης δεν έγιναν μεγάλοι εύρους επιχειρήσεις, αλλά ετοιμάστηκε το σχέδιο μάχης και κοινοποιήθηκε στις μαχόμενες μονάδες³⁵³.

Την 10^η Μαρτίου, μονάδες του μηχανικού κατασκεύασαν γέφυρες και άρχισαν οι κυβερνητικές δυνάμεις να διεκπεραιώνονται στην αντίπερα όχθη. Οι Εύζωνες του 5/42 Συντάγματος, βλέποντας τον Κονδύλη αναφώνουσαν «Μπάρμπα Γιώργο» και λάμβαναν την απάντηση «Εμπρός παιδιά της Ρούμελης, θέλω να εκκαθαρίσετε την κατάστασιν εντός ολίγης ώρας». Στα χωριά Άνω και Κάτω Γκαμήλια οχυρώθηκαν οι κινηματίες αλλά το απόγευμα με δυναμική έφοδο εφ' όπλου λόγω τα χαρακώματα παραδόθηκαν³⁵⁴.

Τις επόμενες δύο μέρες, στάλθηκαν κυβερνητικές δυνάμεις στις Σέρρες, τη Καβάλα, Δράμα και επανήλθε η ηρεμία σε όλη τη Βόρεια Ελλάδα. Στη Δράμα

³⁵¹ Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 155-161

³⁵² Θ. Α. Νήμας, «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 321

³⁵³ Χρ. Γ. Πιπιλιάγκας, *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα 1977, σ. 144-145

³⁵⁴ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 164-166

μάλιστα, ο Κονδύλης συνομίλησε με τον Άγγλο Ταγματάρχη Σάμψον και τον ενημέρωσε για την εξέλιξη των γεγονότων. Πολλοί φιλοβασιλικοί παράγοντες (μεταξύ αυτών και ο Στ. Μερκούρης) ζήτησαν τότε από τον Κονδύλη, να επισπεύσει την αλλαγή του πολιτεύματος και την επιστροφή του βασιλιά, με εκείνον να απαντάει: « Ε! τι τα θέλετε; το δημοκρατικό πολίτευμα επνίγη εις τα θολά νερά του Στρυμόνος»³⁵⁵. Πέραν των μαχών στη ξηρά, μονάδα του ναυτικού βομβάρδισε τη Καβάλα και η αεροπορία προμηθεύτηκε αεροπλάνα και βόμβες από τη Γιουγκοσλαβία, καταρρακώνοντας το ηθικό των συμμετεχόντων. Ο Βενιζέλος, βλέποντας την παταγώδη αποτυχία κατευθύνθηκε αρχικά στην Κάσο, κατ' όπιν στη Ρόδο και από εκεί στην Ευρώπη για να διαφύγει της σύλληψης³⁵⁶.

Ο Κονδύλης επιστρέφοντας στην Αθήνα, εξήρε την κυβέρνηση και τον στρατό που επιβλήθηκε στους κινηματίες και άφησε να εννοηθεί πως είχε έλθει η ώρα της αλλαγής του πολιτεύματος. Η 1^η Μαρτίου έδωσε την αφορμή για την απόταξη πλήθος αξιωματικών και δημοσίων υπαλλήλων, πιστοί στον βενιζελισμό και προλειάνθηκε η ανατροπή του πολιτεύματος. Εκτελέστηκαν τρεις αξιωματικοί, οι Παπούλας, Κοιμήσης, Βολάνης. Οι δύο πρώτοι είχαν παίξει σημαντικότατο ρόλο στην δίκη των έξι, ενώ η εκτέλεση Βολάνη είχε κυρίως συμβολικό χαρακτήρα, καθώς ο εκτελεσθείς ήταν κρητικός δημοκρατικών φρονημάτων³⁵⁷. Οι αντιβενιζελικοί αξιωματικοί σχημάτισαν τον δικό τους «Στρατιωτικό Σύνδεσμο» υπό τον Συνταγματάρχη Κ. Πλατή, με τις ευλογίες του Αλ. Παπάγου (1883-1955), με στόχο την αποτροπή νέου βενιζελικού κινήματος και την πίεση στον πολιτικό κόσμο³⁵⁸.

Η κυβέρνηση παραιτήθηκε για να οδηγηθεί η χώρα σε εκλογές, αλλά ο Κονδύλης δεν υπέγραψε την παραίτησή του και σε παραιτημένη κυβέρνηση ήταν το μόνο ενεργό μέλος της και κύριος της κατάστασης. Απομάκρυνε τον Υπουργό των Ναυτικών Χατζηκυριάκο, διότι δεν ήθελε να μοιραστεί την επιτυχία της καταστολής του κινήματος με άλλον. Επίσης ο Χατζηκυριάκος, στην αρχή του κινήματος ζήτησε πυροβολικό για να χτυπήσει το «Αβέρωφ», αλλά ο Κονδύλης αναμένοντας να γίνει κυβερνήτης, του παρέδωσε οβίδες προς χαιρετισμό, κερδίζοντας την εύνοια αρκετών αξιωματικών του Ναυτικού καθώς τα πλοία τους ήταν τα δεύτερα σπίτια τους και η τυχόν βύθιση σκαφών και ειδικά του «Αβέρωφ» θα προκαλούσε αλγεινή εντύπωση³⁵⁹.

³⁵⁵ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 167-170

³⁵⁶ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 204-208

³⁵⁷ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 207-208

³⁵⁸ Ιω. Μεταξάς, *ό. π.*, σ. 178

³⁵⁹ Περ. Αργυρόπουλος, *ό. π.*, σ. 494

5.5. Γεγονότα ως την επάνοδο του Γεωργίου Β΄

Την 1^η Απριλίου διαλύθηκε η Βουλή και η Γερουσία και προκηρύχθηκαν εκλογές για την 19^η Μαΐου αρχικά, οι οποίες αναβλήθηκαν και διενεργήθηκαν την 9^η Ιουνίου 1935. Τα βενιζελογενή κόμματα δεν συμμετείχαν και λόγω αυτού δημιουργήθηκαν δύο τάσεις. Αυτών που ζητούσαν την άμεση αλλαγή του πολιτεύματος, όπως ο Ιω. Μεταξάς και αυτών που θέλανε σταδιακή αλλαγή μέσω δημοψηφίσματος. Τη γραμμή αυτή ακολούθησε ο Τσαλδάρης και ο Κονδύλης. Σε σύνολο 300 εδρών ο Τσαλδάρης εξέλεξε 254, 33 ο Κονδύλης, 7 ο Μεταξάς και άλλοι 6 ως ανεξάρτητοι³⁶⁰.

Αμέσως προέκυψαν διχογνωμίες ανάμεσα στους βασιλόφρονες και δημοκρατικούς των κομμάτων της κυβέρνησης, διότι δεν συμφωνούσαν ούτε για την αλλαγή του πολιτεύματος, ούτε για τον τρόπο αλλαγής αν και εφόσον αποφασιζόταν. Ο Π. Τσαλδάρης φάνηκε να μην θέλει την αλλαγή γιατί είχε επαναπαυθεί στην παντοκρατορία των «Λαϊκών» μετά το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου. Λόγω διακοπής για τις καλοκαιρινές διακοπές όλα τα μείζονα πολιτικά θέματα, μετατέθηκαν για το φθινόπωρο. Τον Αύγουστο γίνανε επαφές της κυβέρνησης με τον εξόριστο βασιλιά Γεώργιο Β΄ και αποφασίστηκε να γίνει άμεσα δημοψήφισμα και στη συνέχεια να επιστρέψει³⁶¹.

Την 9^η Σεπτεμβρίου του 1935, επέστρεψε από το εξωτερικό ο Τσαλδάρης και αποβιβάστηκε στην Κόρινθο, όπου συναντήθηκε με τον Αντιστράτηγο Παναγιωτάκο διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού και τους Περ. Ράλλη (1891-1945) και Β. Σαγιά. Εκεί τον ενημέρωσαν πως ο Κονδύλης ετοιμαζόταν για κίνημα, λόγω της άρνησης του Τσαλδάρη να διενεργηθεί δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Έγινε μια συνάντηση Κονδύλη και Τσαλδάρη στην Αθήνα και αποφασίστηκε να ανακοινωθεί η διενέργεια δημοψηφίσματος, αφού πρώτα γίνει δεκτό από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ο Κονδύλης δέχτηκε τη λύση αυτή αλλά ζήτησε το συμβούλιο να γίνει την επόμενη μέρα, καθώς μόλις είχε επιστρέψει από τις Σπέτσες και ήταν κουρασμένος.

Η πρόταση αυτή θεωρήθηκε ως προπέτασμα καπνού για την έκρηξη κινήματος και ο Παναγιωτάκος ανέπτυξε μονάδες πιστές σε αυτόν και κατέλαβαν σημαντικές θέσεις, εν αγνοία του Κονδύλη. Η απάντηση του Κονδύλη ήταν να διατάξει τον Υποπτέραχο Ρέππα να τον ενισχύσει με κάποιους πιστούς του άνδρες,

³⁶⁰ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 783

³⁶¹ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 788-790

κατευθύνθηκε στα παλαιά ανάκτορα (την σημερινή Βουλή) καθώς εκεί είχε αποφασιστεί να γίνει το Υπουργικό συμβούλιο έκτακτα, λόγω της κίνησης των μονάδων.

Ο Περ. Ράλλης ως Υπουργός Εσωτερικών, είχε περικυκλώσει το κτίριο με έμπιστους του χωροφύλακες και δεν επέτρεπε την είσοδο σε άσχετους προς το συμβούλιο. Με την άφιξη του Κονδύλη, έγιναν ιδιαίτερες συζητήσεις με τον Πρωθυπουργό. Του εξήγησε πως οι πράξεις του Παναγιωτάκου είναι έκνομες και πως πρέπει να αντικατασταθεί, σε αντίθετη περίπτωση ο Υπουργός Στρατιωτικών οφείλει να παραιτηθεί.

Την ώρα των συζητήσεων, έφτασε στα πρώην ανάκτορα ο Αντιστράτηγος Παναγιωτάκος με τον Αντισυνταγματάρχη Δαβάκη (1897-1943). Εκεί ο Δαβάκης ήρθε στα χέρια με τον Προσωπάρχη του Υπουργείου Στρατιωτικών Συνταγματάρχη Μαυρομάτη. Ο Παναγιωτάκος πυροβόλησε με το περίστροφό του και η ενέργεια αυτή προκάλεσε αναταραχή. Ο Υπασπιστής του Κονδύλη, Υπολοχαγός Χρ. Λουκίδης, θεώρησε πως επιτίθενται στον Κονδύλη και με λίγους άνδρες έσπασε τον κλοιό της χωροφυλακής και οι άνδρες του επιτέθηκαν στον Αντιστράτηγο και τον αδερφό του, ο οποίος ήταν βουλευτής και παρών στο συμβάν. Ευτυχώς δεν υπήρξαν θύματα, αλλά μόνο τραυματισμοί. Ο Κονδύλης βγαίνοντας έξω από την αίθουσα και αντικρύζοντας τις συμπλοκές, επιβλήθηκε αμέσως στους άνδρες του σταματώντας την όλη αναταραχή³⁶².

Το Υπουργικό συμβούλιο διακόπηκε και συνεχίστηκε στο σπίτι του βουλευτή Λόντου, όπου αποφασίστηκε η αντικατάσταση του Παναγιωτάκου με τον Υποστράτηγο Παπάγο και την αντικατάσταση του Περ. Ράλλη. Εννιά μέρες αργότερα, στις 18 Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε πως την 3^η Νοεμβρίου θα διενεργούνταν το δημοψήφισμα προς λύση του πολιτειακού. Παρά την απόφαση αυτή, οι μέρες της κυβέρνησης Τσαλδάρη ήταν μετρημένες³⁶³.

Την 10^η Οκτωβρίου οι αρχηγοί των επιτελείων Υποστράτηγος Παπάγος, Υποναύαρχος Οικονόμου (1883-1957) και Υποπτέραρχος Ρέππας, σταμάτησαν «εν μέση οδώ» τον Πρωθυπουργό Π. Τσαλδάρη και του ζήτησαν να επιστρέψουν στο σπίτι του για να του ανακοινώσουν κάτι απόρρητο. Εκεί τον ενημέρωσαν πως αναλαμβάνουν τις τύχες της χώρας, με τον Πρωθυπουργό να τηλεφωνεί τον Κονδύλη

³⁶² Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 520-529

³⁶³ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982, σ. 219-225

και να του ζητά να επιβληθεί των αξιωματικών. Δεν γνώριζε πως ο ίδιος ο Κονδύλης βρισκόταν πίσω από την συγκεκριμένη κίνηση. Η υπόθεση παραπέμφθηκε σε υπουργικό συμβούλιο, όπου και οι τρεις επικεφαλής των στρατιωτικών υπουργείων δήλωσαν πως δεν μπορούν να επιβληθούν καθώς οι επιτελείς εξέφραζαν τα 9/10 του στρατεύματος. Η κυβέρνηση παραιτήθηκε, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ο Κονδύλης, κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο σε όλη την επικράτεια, κατήργησε την Αβασίλευτη Δημοκρατία, επανέφερε το Σύνταγμα του 1911 και αυτοχρίστηκε Αντιβασιλέας³⁶⁴.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες έγινε το δημοψήφισμα της 3^{ης} Νοεμβρίου και τα αποτελέσματα έδειξαν τη δίχως προηγούμενο νοθεία. Ψήφισαν 1.527.714, 386.383 περισσότεροι από τις προηγούμενες εκλογές. Το 97,88% ψήφισε υπέρ της αντιβασιλείας και μόνο 32.454 ψήφισαν υπέρ της Δημοκρατίας³⁶⁵. Ο Στ. Μερκούρης, μέλος της κυβέρνησης Κονδύλη, παραδέχτηκε αργότερα πως έγινε νοθεία και ο ίδιος ο πατέρας του Σπ. Μερκούρης (1856-1939) –φανατικός βασιλόφρων- έκανε παρατηρήσεις στο γιό του για την προκλητική διεξαγωγή του δημοψηφίσματος³⁶⁶.

Μετά το δημοψήφισμα καταρτίστηκε επιτροπή αποτελούμενη από τους Σ. Μπαλάνο Προέδρου της Εθνοσυνέλευσης, Π. Μαυρομιχάλη Υπουργού της Συγκοινωνίας και Αλ. Παπάγου Υπουργού των Στρατιωτικών, η οποία θα επέδιδε στον Γεώργιο Β΄ το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος. Η επιστροφή του βασιλιά θα γινόταν την 24^η Νοεμβρίου, αλλά λόγω της κακοκαιρίας έφτασε την επομένη.

Την 24^η Νοεμβρίου του Υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε να την ακολουθητέα πορεία της και συνέταξε υπόμνημα που θα επιδίδονταν στον βασιλιά. Πρότειναν την διάλυση της μονόπλευρης εθνοσυνέλευσης, προκήρυξη εκλογών για να λυθούν τα προβλήματα της χώρας και τη στέρηση της Δυναστείας. Επίσης ζητούσαν υπηρεσιακή κυβέρνηση να διενεργήσει τις εκλογές και σε περίπτωση που ο βασιλιάς επέλεγε κάποια άλλη, θα την αποδέχονταν³⁶⁷.

Πριν επιστρέψει ο βασιλιάς στην Ελλάδα, έγινε επαφή μέσω των Πεσμαζόγλου, σερ Άρθουρ Κρόσφιντ, Γ.Α. Κοντομίχαλου, με τον Βενιζέλο. Ο Βενιζέλος ζητούσε να τηρηθεί το Σύνταγμα του 1911 και να δοθεί γενική αμνηστία με

³⁶⁴ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 793-799

³⁶⁵ Ιω. Κολιόπουλος, «Η κατολίσθηση στη δικτατορία», στο: *ΙΕΕ*, τ. 15 (1978), σ. 372

³⁶⁶ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από την Έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, Αθήνα 1998, τ. 2, σ. 389-390

³⁶⁷ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 253-259

αντάλλαγμα την αναγνώριση του Γεωργίου Β³⁶⁸. Ο Γεώργιος καταλάβαινε πως έπρεπε ο πολιτικοστρατιωτικός κόσμος να συνεργαστεί καθώς ήδη η Ιταλία είχε επιτεθεί στην Αιθιοπία (3 Οκτωβρίου 1935)³⁶⁹, θέτοντας σε κίνδυνο τα συμφέροντα της Μ. Βρετανίας, καθώς στα στενά του Άντεν θα ήταν πιθανό να ακινητοποιούνται τα βρετανικά πλοία, προκαλώντας οικονομική ασφυξία. Λόγω αυτού η παλινόρθωση βοηθήθηκε έμμεσα από την Μ. Βρετανία, αφού ο βασιλιάς είχε αποφασίσει να συμπαραταχθεί με τη μεγαλύτερη ναυτική δύναμη στον πόλεμο που ερχόταν.

5.6. Εκλογές 26^{ης} Ιανουαρίου 1936 και θάνατος

Την 26^η Νοεμβρίου ο Κονδύλης έλαβε το παράσημο του Μεγαλόσταυρου του Τάγματος του Σωτήρος από τον Γεώργιο Β΄ και άρχισε συζήτηση πάνω στα θέματα του στρατεύματος. Αποφάσισαν να γίνουν γυμνάσια τον Απρίλιο του 1936 και ο βασιλιάς γελώντας είπε στον Κονδύλη: «Κύριε Πρόεδρε θα ηγηθώ εγώ της μιας στρατιάς και σεις της άλλης, να ιδούμε, θα βγίτεte πάλιν νικητής;». Η φράση αυτή είχε διττή σημασία, διότι η μάχη δεν θα γινόταν με στρατιές, αλλά στο πολιτικό πεδίο.

Την 27^η Νοεμβρίου, έγινε νέα συνάντηση του Κονδύλη με τον βασιλιά και ζητήθηκε από τον πρώτο, η παραχώρηση γενικής αμνηστίας στους πολιτικούς υπόδικους του κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου. Για τους αξιωματικούς αποφασίστηκε να τους δοθεί χάρη. Έτσι δεν θα διώκονταν κανένας, αλλά θα αποτρεπόταν η επαναφορά τους στο στράτευμα. Το απόγευμα της ίδιας μέρας έγινε υπουργικό συμβούλιο, όπου ο Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ιω. Θεοτόκης (1880-1961), ήθελε να μη δοθεί αμνηστία τον Ελ. Βενιζέλο και τον Ν. Πλαστήρα. Ο Κονδύλης μαζί με τον Θεοτόκη, συνάντησαν τον βασιλιά και τον ενημέρωσαν για την απόφαση της κυβέρνησης. Ο Γεώργιος Β΄ ήταν ανένδοτος και έτσι η κυβέρνηση παραιτήθηκε³⁷⁰.

Παρά τη μικρή διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κονδύλη, ψηφίστηκαν αρκετοί νόμοι προκαλώντας τους πολιτικούς αντιπάλους του να ονομάσουν τις 50 αυτές μέρες ως «Κοσμογονία». Κάποιοι από τους νόμους αφορούσαν «Περί συστάσεως Υπουργείου Εργασίας», «Περί Χορηγήσεως πιστώσεως διά την στέγασιν των αστεγών αναπήρων», «Περί καταργήσεως πολυθεσίας», «Περί επεκτάσεως δικαιοστασίου και επί αγροτικών χρεών», «Περί ασφαλίσεως κατά της φυματιώσεως των εργαζομένων, «Περί εκτάτου επιχορηγήσεως του Δημοσίου προς το

³⁶⁸ Ν. Εμ. Παπαδάκης, *ό. π.*, σ. 217-218

³⁶⁹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 226

³⁷⁰ Στ. Μερκούρης, *ό. π.*, σ. 260-262

Ταμείον Ασφαλίσεως Καπνεργατών κατά την περίοδον 1935-1935», «Περί προστασίας των φυματικών εργατών θαλάσσης», «Περί ιδρύσεως Επικουρικού Ταμείου εξόδου γερόντων και ανικάνων εργατών μετάλλου», «Περί συστάσεως Ταμείου Ασφαλίσεως Ναυτικών Πρακτόρων και Υπαλλήλων»³⁷¹.

Πέραν των νόμων, ήδη από το 1933 ο Κονδύλης, ως Υπουργός Στρατιωτικών είχε καταρτίσει σχέδιο επιστράτευσης το 1934 και συμπληρώθηκε το 1935. Επιπλέον καταρτίστηκε σχέδιο επιχειρήσεων κατά της Βουλγαρίας και της Αλβανίας, καθώς η Ιταλία είχε δείξει τις αναθεωρητικές διαθέσεις της, καθώς είχε επέμβει στην Αιθιοπία τον Οκτώβριο του 1935. Συγκροτήθηκε το 1935 «Επιτροπή Μελετών Οχυρώσεως των προς τη Βουλγαρία συνόρων» και άρχισε η οχύρωση ανατολικά του Πάικου, ενώ το πρώτο εξάμηνο διατέθηκαν 3 δισεκατομμύρια δραχμών για τον στρατό ξηράς, 1,8 δισεκατομμύρια για το ναυτικό και 1,250 δισεκατομμύρια για την Αεροπορία. Τέλος αυξήθηκε η θητεία σε 24 μήνες, αλλά θα γινόταν σταδιακά η αύξηση καθώς η κλάση του 1934 θα υπηρετούσε από 12, 14 μήνες, ενώ η κλάση του 1935, 16 μήνες³⁷².

Μετά την παραίτηση της κυβέρνησης, την διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε ο Καθηγητής Αστικού Δικαίου Κ. Δεμερτζής. Αμέσως δόθηκε χάρη στους αξιωματικούς και γενική αμνηστία στους υπόλοιπους πολίτες, διαλύθηκε η Εθνοσυνέλευση και προκηρύχθηκαν εκλογές με αναλογικό σύστημα για την 26^η Ιανουαρίου 1936.

Το αποτέλεσμα των εκλογών, έδειξε πως ο λαός ζητούσε την συνεργασία των αστικών κομμάτων. Η «Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση» των Κονδύλη-Θεοτόκη εξέλεξε 60 βουλευτές, το «Λαϊκό» κόμμα 72, το «Μεταρρυθμιστικό» κόμμα 4, και οι «Ελευθερόφρονες» του Ιω. Μεταξά 7, οι «Φιλελεύθεροι» 126, ο «Δημοκρατικός Συνασπισμός» των Καφαντάρη-Παπαναστασίου-Παπανδρέου 7, οι Αγροτικοί του Μυλωνά 4, η «Παλαιοδημοκρατική Ένωση Κρήτης» 3, το Κ.Κ.Ε. 15 και 1 οι Αγροτικοί του Ι. Σοφιανόπουλου. Η αντιβενιζελική παράταξη εξέλεξε 143 βουλευτές και η αντίπαλή της 141. Το Κ.Κ.Ε. γινόταν ρυθμιστής της κυβέρνησης με τους 15 βουλευτές του³⁷³.

Μετά τα αποτελέσματα των εκλογών ο Πρωθυπουργός Δεμερτζής προκάλεσε αναταραχή στον «Στρατιωτικό Σύνδεσμο» καθώς ζήτησε καταλόγους από τους

³⁷¹ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 237-238

³⁷² Αλ Παπάγος, *Ο Ελληνικός στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του, από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα 1945, σ. 44-66, 110-120

³⁷³ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 814-815

αποταχθέντες αξιωματικούς της 1^{ης} Μαρτίου. Λόγω αυτού ο Κονδύλης ζήτησε ακρόαση από τον βασιλιά και ορίστηκε για το Σάββατο 1^η Φεβρουαρίου. Την Παρασκευή, ενώ έπλενε τα δόντια του ένωσε δυσφορία και έπεσε στο κρεβάτι του. Εκείνη την ώρα βρίσκονταν εκεί ο γιατρός Ιω. Χρυσικός και ο Επίατρος Συκαλιώτης και ο Σταμάτης Μερκούρης, ενώ στη συνέχεια έφτασε ο καθηγητής Μπένσης και ο καρδιολόγος Πορτοκάλλης. Παρά τις μαλάξεις μετά από 20 λεπτά στις 12:30 ο Κονδύλης απεβίωσε. Ο καθηγητής Χρυσικός και Μπενσής ανέφεραν πως ο θάνατος προήλθε από εμβολή ή συγκοπή της καρδιάς. Ο ιατροδικαστής ρώτησε τους παρευρισκόμενους Αναγνωστόπουλο, Μερκούρη και Φώτη Κατσιάμπα αν υπάρχουν υπόνοιες για δολοφονική ενέργεια. Ο πρώτος δεν απάντησε, ο δεύτερος το αρνήθηκε ενώ ο τρίτος δεν απέκλεισε κανένα ενδεχόμενο. Τον ώθησε να δώσει αυτήν την απάντηση ο υπασπιστής του Κονδύλη Λοχαγός Γ. Κουρούκλης, καθώς ανέφερε πως δεν υπήρχαν στο σπίτι η οδοντόβουρτσα, το σωληνάριο ούτε το πιστόλι «Σμιθ» του εκλιπόντα³⁷⁴.

Λίγες ώρες αργότερα ο καθηγητής Μελισσηνός ανέλαβε να ταριχεύσει το σώμα του Κονδύλη για να εκτεθεί σε προσκύνημα. Όλο το Σάββατο μέχρι τη Κυριακή το απόγευμα η σορός εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα στη Μητρόπολη της Αθήνας. Την Κυριακή 2 Φεβρουαρίου έγινε η κηδεία, όπου παρευρέθηκε όλη η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία και πλήθος κόσμου. Υπήρχαν πολλά στεφάνια, 160 εκ των οποίων προσέφεραν Μακεδονομάχοι. Στις 16:15 η σορός τοποθετήθηκε σε κιλλίβαντα πυροβόλου και οδηγήθηκε στον σταθμό Λαρίσης και μετά από ταξίδι 11 ωρών έφτασε στα Τρίκαλα³⁷⁵.

Τη Δευτέρα 2 Φεβρουαρίου, μετά από λαϊκό προσκύνημα στην πόλη των Τρικάλων, το απόγευμα τάφηκε δίπλα από τη μητέρα του (είχε αποβιώσει τον Ιούλιο του 1928 σε ηλικία 81 χρόνων), όπως ήταν η επιθυμία του³⁷⁶. Ο Γεώργιος Κονδύλης που ξεκίνησε από τα όρη της Ευρυτανίας έφτασε στην ουκρανική στέπα διέβη τα υψίπεδα της Φρυγίας, έφτασε την τελευταία του κατοικία.

Δεν άφησε κανένα περιουσιακό στοιχείο. Βρέθηκε μια χρυσή λίρα στο τσεπάκι του ενώ το χρέος του προς το δημόσιο ήταν 800 δραχμές. Το ποσό αυτό

³⁷⁴ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 243-245

³⁷⁵ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 246-247

³⁷⁶ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 2519, 03.02.1936, σ. 8

πληρώθηκε από την οικογένειά του ενώ η κηδεία του και η μεταφορά στα Τρίκαλα έγινε δημοσία δαπάνη³⁷⁷.

Την είδηση του θανάτου του Κονδύλη, μετέδωσαν οι εφημερίδες του εξωτερικού. Η «L' HOMME LIBRE» της 1-2-1936 ανέφερε: «Η ιστορία δεν θα κρατήσει από αυτόν που έφυγε παρά την ανάμνηση ενός θαρραλέου πατριώτη, για τον οποίον η σωτηρία της χώρας ήταν ο υπέρτατος νόμος». Η «JE JOUR» της ίδιας ημέρας έγραφε: «Για τους Γάλλους θυμίζουμε ότι ο στρατηγός Κονδύλης υπήρξε ένας περίφημος στρατιώτης, ένας ενθουσιώδης και διαρκής φίλος της χώρας μας. Θα μπορούσαμε να επιγράψουμε στον τάφο του στρατιώτη αυτές τις απλές λέξεις: “Ο Κονδύλης υπηρέτησε”»³⁷⁸.

Το πολιτικό μνημόσυνο του Κονδύλη έγινε στις 22 Απριλίου του 1936 από τη αίθουσα της Βουλής. Πρώτος μίλησε ο Πρόεδρος της Βουλής Δ. Γόντικας (1888-1967): «Ο Γεώργιος Κονδύλης ως στρατιωτικός προσέφερεν υψίστας υπηρεσίας εις την Πατρίδα, διακριθείς πάντοτε μεταξύ των πρώτων εις τας μάχας και συντελέσας κατά πολύ εις την επιτυχίαν των ενδόξων αγώνων μας (...).

Τας προς την Πατρίδα υπηρεσίας του εσυνέχισε μέτεπειτα και ως πολιτευόμενος εκλεγείς κατ' επανάληψιν Βουλευτής, διετέλεσε πολλάκις Υπουργός, εχηρημάτισε δις Πρωθυπουργός και εν τέλει εξεπλήρωσε τα χρέη Αντιβασιλέως».

Ο Πρωθυπουργός Ιω. Μεταξάς συνέχισε: «Κύριοι βουλευταί, ο Γεώργιος Κονδύλης υπήρξε μία των διακεκριμένων φυσιογνωμιών του στρατιωτικού και πολιτικού κόσμου. Πολεμιστής κατά το πρώτον και κατόπιν πολιτευόμενος, επραγματοποίησεν εις την εποχήν μας τα φαινόμενα παρωχημένων εποχών. Εξεκίνησεν από απλούς στρατιώτης και έφθασεν ως Αντιβασιλεύς της Ελλάδος».

Ο Θεμ. Σοφούλης συνέχισε: «Υπήρξεν αληθώς εις των γενναιοτέρων προμάχων του Ελληνικού Στρατού και η συμβολή του εις τους ελευθερωτικούς πολέμους του Έθνους ήτο εξαιρετικώς σημαντική (...). Οφείλει όμως ιδιαιτέρως να εξαρθή ο τρόπος της συμμετοχής αυτού εις τας εργασίας του Κοινοβουλίου. Είτε επιτιθέμενος είτε απολογούμενος από του βήματος ουδέποτε παρεξέτρεπετο εις βιαίας κατά προσώπων φράσεις, αλλ' ετήρει πάντοτε σώφρον και μετρημένον ύφος. Εν τη πολιτική του σταδιοδρομία υπάρχει ενέργεια τις, η οποία ασφαλώς δεν ήτο σύμφωνος

³⁷⁷ Νήμας Θ. Α., «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 335-336

³⁷⁸ Κ. Αθ. Κατσιάμπας, *ό. π.*, σ. 257

ούτε προς την ιδίαν αυτού πολιτικήν συνείδησιν, Αλλ' η αξία ενός πολιτικού με τόσον πολυσύνθετον και πλούσιον περιεχόμενον δεν πρέπει να κριθή εκ της ενεργείας μόνο μιας ημέρας, μιας ώρας, αλλ' εκ του συνόλου της ζωής αυτού».

Λίγο αργότερα έλαβε τον λόγο ο Γ. Παπανδρέου: «Ο Γεώργιος Κονδύλης υπήρξεν άνθρωπος αληθώς γενναίος ενώπιον του κινδύνου και στρατιώτης ηρωϊκός ενώπιον του εχθρού. Αλλά η τόλμη του υπήρξε λελογισμένη και αν εφαινέτο σπεύδων, έσπευδεν όμως πάντοτε βραδέως. Είχε το χάρισμα της φυσικής ευφυΐας, η οποία του επέτρεπε να αντιλαμβάνεται ασφαλώς τους ανθρώπους και τας περιστάσεις. Και είχε επίσης το δώρον της ψυχικής επικοινωνίας και κατακτήσεως των μαζών»³⁷⁹.

Ο Σπ. Μαρκεζίνης (1909-2000) χρόνια αργότερα σχολιάζει την πορεία του Κονδύλη ως εξής: «Εάν εις την πολιτικήν σημασίαν έχει το αποτέλεσμα και μικρόν ρόλον παίζει μέχρι ποίου σημείου είναι κυνικός διά να φθάση εις το αποτέλεσμα, τότε ο Γ. Κονδύλης ανήκει εις την κατηγορίαν των επιτυχόντων (...) Διακρίθη και εις τον Μακεδονικό αγώνα και εις την εκστρατείαν της Ουκρανίας. Διέθετε ευφυΐαν και πονηρίαν Έλληνας προελεύσεως εκ της ελληνικής υπαίθρου. Δεν εστερείτο μελανών σημείων εκ των οποίων το πλέον χαρακτηριστικόν υπήρξε χωρίς αμφιβολίαν, το πάθος, το οποίον τον ωθήγησεν εις την απaráδεκτον στάσιν του όταν οι Έλληνες στρατιώται καλώς ή κακώς, υπό ικανήν ή μη ικανήν ηγεσίαν, εμάχοντο εις τα ενδότερα της Μ. Ασίας (...) Ήτο φιλόδοξος και μεγάλων μεταπτώσεων (...) Η παρουσία του Γ. Κονδύλη υπήρξε πολλάκις αισθητή εις την κρίσιμον αυτήν περίοδον της νεωτέρας ιστορίας του Έθνους, αλλά και ο θάνατός του ήτο την ώραν εκείνην αισθητός. Ίσως να ήτο τυχηρός, διότι αν επέζη και παρεσύρετο από τον ανήσυχον χαρακτήρα του όλα μαρτυρούν ότι εκείνην την μάχην θα την έχανεν»³⁸⁰.

Τον θάνατο του Γ. Κονδύλη ο λαός τον αποτύπωσε με δύο δημοτικά τραγούδια, ενώ και ο Μάρκος Βαμβακάρης έχει ερμηνεύσει τραγούδι σχετικό με τον θάνατο των πολιτικών ανδρών το 1936. Το ένα από τα δύο δημοτικά έχει ως εξής:

«Κλάψετε όλοι, βρε παιδιά, όλοι με ένα δάκρυ,
το στρατηγό τον χάσαμε, Κονδύλη στρατηλάτη.
Τον κλαίει όλος ο Στρατός, τον κλαιν' οι Μεραρχίες,

³⁷⁹ Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής. Γ' Αναθεωρητική*, Αθήνα 1938, Συνεδρίασις Γ' της 22^{ας} Απριλίου 1936, σ. 9-17

³⁸⁰ Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 4, σ. 264-265

τον κλαίει η Αθήνα, τα χωριά, τον κλαίνει οι επαρχίες»³⁸¹.

---

³⁸¹ Νήμας Θ. Α., «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 337

Επίλογος

Ο Γεώργιος Κονδύλης είναι μια σημαντική προσωπικότητα των αρχών του ελληνικού 20^{ου} αιώνα. Είχε βάλει ως σκοπό της ζωής του να ανέλθει στην κορυφή της ιεραρχίας του κράτους και να μείνει το όνομά του στην ιστορία. Ανήλθε από όλους τους βαθμούς της ιεραρχίας του στρατεύματος, ήταν άξιος πολεμιστής και επιτελικός αξιωματικός και ήταν άριστος γνώστης της ψυχολογίας των ανθρώπων. Όποτε η κατάσταση χρειαζόταν δυναμική παρέμβαση ήταν ιδιαίτερα σκληρός αλλά ήξερε να επιβραβεύει τους άνδρες που διοικούσε. Παρά τη λαμπρή πορεία του, οι ενέργειές του κατά τα έτη 1921-1922, υπονόμεισε τον αγώνα του ελληνικού στρατού για μικροκομματικούς λόγους. Ήταν ενεργότατο μέλος της πολιτικής από το 1923 μέχρι τον θάνατό του, χρησιμοποιείσαι τις επαφές του στο στράτευμα για να εδραιωθεί στο πολιτικό σκηνικό και σε όλα τα κινήματα υπέρ ή κατά του –πλην του πρώτου κατά του Πάγκαλου- επέτυχε. Προσκολλήθηκε στον Βενιζέλο το 1928 και ήταν ένας από τους υποψήφιους διαδόχους του, αλλά αντιδράσεις από τον Ν. Πλαστήρα και άλλους βενιζελικούς τον έστρεψε προς την άλλη πλευρά και έγινε βασιλόφρων. Όταν εισήλθε στην κυβέρνηση Τσαλδάρη, ταξίδεψε στο εξωτερικό και έθετε τις βάσεις των συμμαχιών της Ελλάδας στον πόλεμο που ερχόταν. Παρά την εξύμνηση του Μουσολίνι, καταλάβαινε πως η Ελλάδα δεν μπορεί να αποχωριστεί από το άρμα της ισχυρότερης ναυτικής δύναμης –τότε ήταν η Μ. Βρετανία- και ο ίδιος ήταν γαλλόφιλος, καθώς η Γαλλία τότε είχε τον ισχυρότερο στρατό ξηράς. Μελέτησε μανιωδώς τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της παγκόσμιας ιστορίας και χρησιμοποίησε συχνά φράσεις και οι ιδέες του παρελθόντος. Ήταν τυχερός –μέσα στην ατυχία του- καθώς ο θάνατος τον βρήκε την στιγμή ακριβώς που άρχισε να χάνει έδαφος στο πολιτικό στερέωμα. Τελικά ήταν ένας άξιος άνθρωπος, υπέρμετρα φιλόδοξος αλλά είχε την ικανότητα να διακρίνει πότε πρέπει να δράσει και με ποιόν τρόπο. Κρίνοντας την εποχή και τις ενέργειές του η προσφορά του ήταν θετική παρά όλα τα μελανά σημεία της πορείας του.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Βουλή των Ελλήνων, *Πρακτικά της Δ' εν Αθήναις συντακτικής των Ελλήνων συνελεύσεως*, Αθήνα 1924, τ. 2

Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Δ', Σύνοδος Α'*, Αθήνα 1934

Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Δ', Σύνοδος Β'*, Αθήνα 1935

Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής. Γ' Αναθεωρητική*, Αθήνα 1938

Κονδύλης Γ. Θ., *Ο δρόμος προς την καταστροφήν, Εθνικός Διχασμός, αίτια της μικρασιατικής καταστροφής*, Αθήνα 1979

2. Απομνημονεύματα, Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Αργυρόπουλος Περ., *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1970, τ. 1

Βακάς Δ., *Μεγάλη Ελλάς*, Αθήνα 1965

Δαγκλής Π., *Αναμνήσεις, έγγραφα, αλληλογραφία*, Αθήνα 1965, τ. 2

Δούσμανης Β., *Απομνημονεύματα. Ιστορικά σελίδες τας οποίας έζησα*, Αθήνα 1946

Ζαβιτσιάνος Κ., *Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου (1914-1922)*, Αθήνα 1946, τ. 1

Ζαφειρόπουλος Θεμ., *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984

Ζορμπάς Ν., *Απομνημονεύματα ή πληροφορίες περί των συμβάντων κατά την διάρκεια της Επαναστάσεως της 15ης Αυγούστου 1909*, Αθήνα 1925

Κατσιάμπας Κ. Αθ., *Γεώργιος Κονδύλης: Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Αθήνα 1982

Καψής Π. Ι., *Γεώργιος Κονδύλης εν πολέμω και εν ειρήνη*, Αθήνα 1934

- Μερκούρης Στ., *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη
2009
- Μεταξάς Ιω., *Η ιστορία του εθνικού διχασμού*, Αθήνα 1935
- Μεταξάς Ιω., *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 1952, τ. 2-4
- Μισαηλίδης Κ., *Πολεμικά φύλλα από τη Μικρασιατική Εκστρατεία*, Αθήνα
1923
- Πάγκαλος Θ., *Τα Απομνημονεύματά μου*, Αθήνα 1950, τ. 1
- Παπάγος Αλ., *Ο Ελληνικός στρατός και η προς πόλεμον προπαρασκευή του, από Αυγούστου 1923 μέχρι Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα 1945
- Παρασκευόπουλος Λ., *Αναμνήσεις*, Αθήνα 1935, 2 τ.
- Πιπιλιάγκας Χρ. Γ., *Γεώργιος Κονδύλης, ο στρατιώτης, ο πολιτικός*, Αθήνα
1977
- Ροδάς Μ., *Η Ελλάδα στην Μικράν Ασίαν (1918-1922)*, Αθήνα 1950
- Στρατηγός Ξ., *Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 1994

3. Εφημερίδες

Ακρόπολις

Εμπρός

Εφημερίς της κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος

Εφημερίς της Κυβερνήσεως

Σκριπ

Ριζοσπάστης

4. Περιοδικά

Μεγάλη στρατιωτική και ναυτική εγκυκλοπαίδεια

Πόλεμος και ιστορία

Στρατιωτική Επιθεώρηση

5. Εγκυκλοπαίδειες

Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια (ΜΣΝΕ)

Β. Βιβλιογραφία

1. Ελληνόγλωσση

Αθανασόπουλος Ιω. Β., *Ο πολέμαρχος της Εθνικής Αντιστάσεως Ναπολέον Ζέρβας: Από τον Γοργοπόταμο στη Μενίνα*, Αθήνα 2017

Ασπρέας Γ. Κ., *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, Αθήνα 1930, τ. 3

Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, Αθήνα 1931, 2 τ.

Βουρνάς Τ., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από την Έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (1940)*, Αθήνα 1998, τ. 2

Γερακάρης Ν., *Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας*, Αθήνα 1936, τ. 1

Γιαννόπουλος Γ. Θ., *Από το Σαγγάριο στον Νέστο*, Πάτρα 2001

Γρηγοριάδης Φ., *Διχασμός-Μ. Ασία*, Αθήνα 1971, τ. 1

Δαφνής Γρ., *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα στην 1821-1961*, Αθήνα 1961

Δαφνής Γρ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 2009

Διαμάντης Απ., «Από την έκρηξη του κινήματος ως το εκτελεστικό απόσπασμα», στο: *Οι μεγάλες δίκες: Η δίκη των έξι*, Αθήνα 2011, σ. 143-178

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Το Ελληνικόν Εκστρατευτικόν Σώμα εις Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919)*, Αθήνα 1955

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας-Προύσης-Ουσάκ (Ιούλιος-Νοέμβριος 1920)*, Αθήνα 1957

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος στα Βαλκάνια 1914-1918*, Αθήνα 1958

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Η συμμετοχή της Ελλάδος στον πόλεμο του 1918*, Αθήνα 1961

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην, Γεγονότα*, Αθήνα 1979

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ο ελληνικός στρατός κατά τους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13*, Αθήνα 1988, τ. 1

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Επίτομη Ιστορία της Εκστρατείας στη Μικρά Ασία*, Αθήνα 2001

ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Πως ηττήθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον ελληνικό στρατό*, Αθήνα 2020, τ. 3

Ζήσης Κ., *Αγραφιώτες και καρπενησιώτες αγωνιστές στην Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 1983

Ηλιόπουλος Ηλ. Ιω., *Τα στρατιωτικά κινήματα στην νεώτερη Ελλάδα*, Αθήνα 2016

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14 (1977) και τ. 15 (1978)

Καραγιάννης Γ., «Η επανάσταση του 1922-Απόφαση για σκληρή τιμωρία των ενόχων» στο: *Οι μεγάλες δίκες: Η δίκη των έξι*, Αθήνα 2011, σ. 47-114

Καρανικόλας Γ. Δ., *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα (1844-1961)*, Αθήνα 1963

Καργάκος Σ. Ι., *Η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922) από το έπος στην τραγωδία*, Αθήνα 2021, 2 τ.

Κατωπόδης Απ., *Ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος Παπαχρήστου στο βορειοηπειρωτικό αγώνα*, Θεσσαλονίκη 2001

Καψής Ι. Π., *Χαμένες Πατρίδες από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης*, Αθήνα 1989

Κορδάτος Γ., *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδος*, Αθήνα 1958, τ. 5

Κοσσιώρης Χρ., *Το 9^{ον} Σύνταγμα Πεζικού*, Αθήνα 2007

Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 4

Μίλτον Γκ., *Χαμένος Παράδεισος-Σμύρνη 1922. Καταστροφή του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, Αθήνα 2008

Μπουλαλάς Κλ. Κ., *Η Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922 με τον φακόν της ιστορικής αλήθειας*, Αθήνα 1959

Νήμας Θ. Α., *Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα-Πίνδος-Χάσια*, Θεσσαλονίκη 1987

Νήμας Θ. Α., «Γεώργιος Κονδύλης. Η στρατιωτική και πολιτική του δράση», στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 287-340

Νήμας Θ. Α.-Τσιάντη Μ. Π., «Γεώργιος Κονδύλης: Η ευρυτανική καταγωγή και οι σχέσεις με τα Τρίκαλα» στα: *Πρακτικά 8^{ου} συμποσίου τρικαλικών σπουδών* του φιλολογικού ιστορικού λογοτεχνικού συνδέσμου Τρικάλων, Τρίκαλα 2009, σ. 341-414

Νικολαΐδης Ν., *Ο Ναύαρχος Γεώργιος Κακουλίδης*, Αθήνα 2001

Παπαδάκης Ν. Εμ., *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος ο ηγέτης*, Αθήνα 2020, 4 τ.

Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1930, τ. 6

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του Ελληνικού Κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757- 1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

2. Ξενόγλωσση

Hellenic army general staff, *The struggle for Macedonia and the events in Thrace 1904- 1908*, Athens 2003

Kondis B., *The Malissori Uprising and Greek-Albanian Negotiations in the United States for a Secred Understanding*, Thessalonica 1977

N. J. Cassavetes, *The question of Northern Epirus at the peace conference*, New York 1919

Παράρτημα

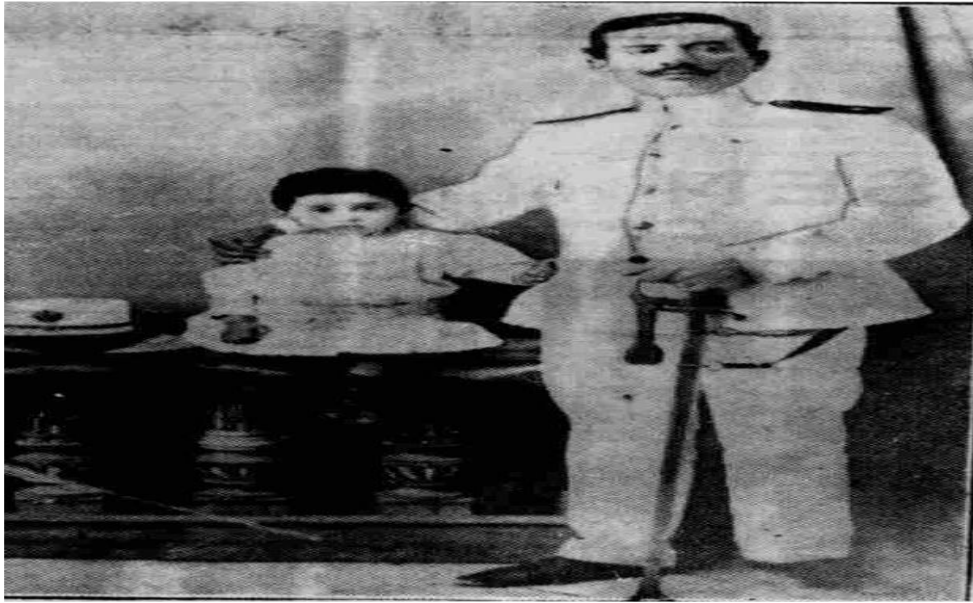
Εικόνα 1: Ο Θεμιστοκλής Κονδύλης, πατέρας του Γεωργίου. Δίπλα η Καλλιόπη Κατσιλάκη, μητέρα του Γεωργίου

Πηγή: Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 550-551

Εικόνα 2: Ο Γ. Κονδύλης στον Μακεδονικό Αγώνα

Πηγή: Θεμ. Ζαφειρόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του*, Αθήνα 1984, σ. 553

Εικόνα 3: Ο Γ. Κονδύλης Ανθυπασπιστής μαζί ένα από τα ανίψια του
 Πηγή: *Ακρόπολις*, αρ. φ. 2518, 02.02.1936, σ. 1

Εικόνα 4: Ο Λοχαγός Γ. Κονδύλης το 1916

Πηγή: Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 297

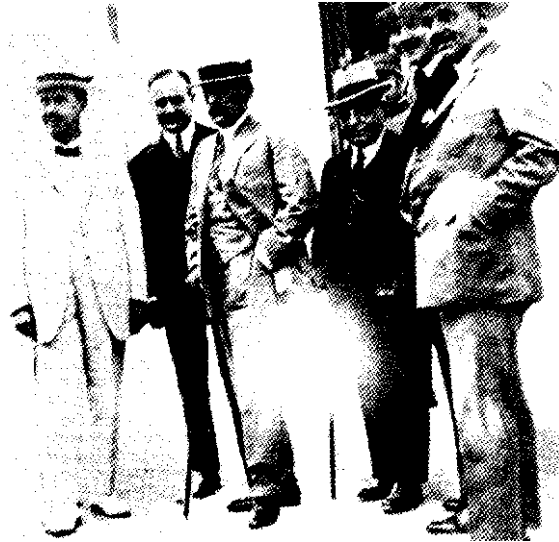

Εικόνα 5: Ο Κονδύλης Συνταγματάρχης το 1920

Πηγή: Στ. Μερκούρης, *Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 298

Εικόνα 6: Ο Γ. Κονδύλης αμέσως μετά την ανατροπή του Θ. Πάγκαλου
 Πηγή: Θεμ. Ζαφειρόπουλος, Ο Γεώργιος Κονδύλης και η εποχή του, Αθήνα 1984, σ. 558

Εικόνα 7: Ο Γ. Κονδύλης με μέλη της κυβέρνησής του το 1926
 Πηγή: Στ. Μερκούρης, Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 304

Εικόνα 8: Ο Γ. Κονδύλης με τους αρχηγούς των όπλων. Τέρμα δεξιά βρίσκεται ο Υποστράτηγος Παπάγος, δίπλα του ο Υποπτέραχος Ρέππας και αριστερά του Κονδύλη ο Υποναύαρχος Οικονόμου
 Πηγή: Στ. Μερκούρης, Γεώργιος Κονδύλης, ο κεραυνός 1879-1936, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 318

Περίληψη

Ο Γεώργιος Κονδύλης ήταν μια από τις αρκετά σημαντικές προσωπικότητες που ανέδειξε η Ελλάδα στην αρχή του 20^{ου} αιώνα. Ένα ταπεινό χωριατόπουλο της Ευρυτανίας, επηρεασμένος από τις ιστορίες της οικογένειάς του έφυγε στην Κρήτη να ενισχύσει τον αγώνα και στη συνέχεια κατατάχθηκε στο στράτευμα. Εκεί διήλθε από όλη την ιεραρχία και έφτασε ως τον ανώτατο βαθμό –για την εποχή– του Αντιστρατήγου και Αντιβασιλέα. Ενεπλάκη στην πολιτική, αρχικά ως ακραίος δημοκρατικός και ύστερα ως βασιλόφρων. Η επιδίωξή του ήταν πάντα να είναι ρυθμιστής των καταστάσεων. Ο θάνατός του ήρθε σε μια στιγμή κατά την οποία το άστρο του άρχισε να δύει.